

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

108. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Marko Tikka

Hallitus: Jukka Tarkka (pj.), Pauli Kettunen (vpj.), Christian Krötzl,

Tuomo Lappalainen, Markku Peltonen, Harri Rinta-aho

Ulkoasu: Heikki Kallioma

Historiallisen Aikakauskirjan artikkelit ovat läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Pirjo Markkola, Historiaa herkillä korvalla 285

Historian äänet

Marko Tikka, Historian ääniä vai ääniä historias-
ta? 288

Saara Tuomaala, Äänellisyys ja muistitieto.
Haastattelut äänikulttuurin tuottamisaikana 290

Sofia Kotilainen, Sodan äänet ja niiden jälkikaiku
siviiliväestön mielissä. Kuinka tulkita 1900-lu-
vulla tallennettua muistitietoainesta Suomen
sodan kokemuksista 304

Jukka von Boehm, Muuttuvat viholliskuvat
Richard Wagnerin Lohengrinin saksalaisissa
tulkinnoissa 1845–1945 316

Kaarina Kilpiö – Heikki Uimonen, Kulkee muka-
na eikä maksa paljon – kuinka c-kasetti muut-
ti äänimaisemaa 329

Kari Kallioniemi – Kimi Kärki, Mikä äänimaailma
on voittanut? ”Oikea” musiikki järjestyksen ja
autenttisuuden symbolina 342

Kolumni

Tiina Kinnunen, Sadonkorjuun aikaan 353

Keskustelua

Jyrki Paaskoski, Miksi Vanha Suomi yhdistettiin
Suomen suuriruhtinaskuntaan? 355

*Jukka Kulomaa, Jukka Lindstedt, Obto Manni-
nen, Jarmo Nieminen, Tapio Nurminen*, Yh-
den miehen jatkosota – ja toisten 364

Syväluotaus

Timo Ylimaunu, Juoruja ja hätähuutoja kaupun-
kien kaduilta – teos katujen arkielämästä ja
varhaismodernin kauden Euroopassa 372

Arvosteluja

John Haldon, Bysantin historia (*Björn Forsen*) 376

Jukka Korpela, The World of Ladoga. Society,
Trade, Transformation and State Building in
the Eastern Fennoscandian Boreal Forest Zone
c. 1000–1555 (*Jens Lerbom*) 377

Jari Eilola (toim.), Makaaberit ruumis. Mielikuvia
kuolemasta ja kehosta (*Sari Katajala-Peltola*) 379

Elina Räsänen, Ruumiillinen suku, materiaallinen
esine. Tutkimus Pyhä Anna itse kolmantena
-aiheisista keskiajan puuveistoksista Suomessa
(*Hanna Pirinen*) 382

Thomas Kaiserfeld, Krigets salt. Salpetersjudning
som politik och vetenskap i den svenska skat-
temilitära staten under frihetstid och gustavi-
ansk tid (*Mikko Hubtamies*) 383

Erkki Vettenniemi, Pohjolan helleelit. Suomalai-
sen olympiaurheilujen synty (*Heikki Roiko-
Jokela*) 386

Harri Korpisaari, Itsenäisen Suomen puolesta.
Sotilaskomitea 1915–1918 (*Martti Turola*) 387

Daniel Siemens, Horst Wessel. Tod und Verklä-
rung eines Nationalsozialisten; Heike B. Gör-
temaker, Eva Braun. Leben mit Hitler (*Timo
Soukola*) 388

Paavo Rantanen, Vaikea tie rauhaan. Suomi Sak-
san, Ruotsin ja Neuvostoliiton puristuksessa
1944 (*Pekka Harttila*) 391

Timo Mikkilä, Sitkeää tekoa. Maakansa-Suomen-
maa poliittisilla lehtimarkkinoilla 1908–2008
(*Erkki Vasara*) 392

Industry and Modernism. Companies, Architec-
ture, and Identity in the Nordic and Baltic
Countries during the High-Industrial Period.
Toim. Anja Kervanto Nevanlinna (*Jaakko Au-
tio*) 396

Vesa Kurkela, Sävelten markkinat. Musiikin kus-
tantamisen historia Suomessa (*Jari Muikku*) 398

Tiedemaailma

Marjatta Hietala maailman historiantutkijoiden
johtoon 400

Palkittuja 401

Erkki Pihkala, Historiaa todellakin ilman ruotsia 401

Kirjoittajat 402

Notes on the contents 402

Kansi:

Saxofonisti. Corbis / Alan Schein.

Historiaa herkällä korvalla

■ Kesä on paitsi kärpästen myös erilaisten äänten aikaa. Siinä missä joku nauttii kesätapahtumien äänimaisemasta oopperan, jazzin tai kansanmusiikin parissa, toinen hakee luonnosta rauhaa ja hiljaisuutta. Tosin luonto on vain harvoin hiljainen: hyttysten, linnut, tuuli ja sade tuottavat ääniä, jotka kertovat omia tarinoitaan kuuntelemaan keskittyville lomalaisille tai muille kesänviettäjille. Pienetkin äänet voivat hermistää miettimään rakennetun ja rakentamattoman ympäristön ja yhteiskunnan äänimaisemaa.

Tavat kuunnella ja kuulla kertovat yksilöille ja yhteisöille keskeisistä asioista. Sotien historia tarjoaa ehkä äärimmäisen esimerkin ääniympäristön haudanvakavasta merkityksestä. Muita esimerkkejä voi löytää vaikkapa musiikista tai nuorisokulttuurista, joissa äänen tulkinta ja ymmärtäminen saavat ratkaisevia merkityksiä. Korva harjantuu yllättävän helposti erottamaan merkityksellisiä ääniä. Teini-ikäisenä tunnistin kevytmoottoripyörät äänen perusteella – nyt tuskin erotan mopoautoa moottorisahasta.

Agraariyhteiskunnassa ääni rytmitti viikkoa ja vuorokautta: vellikellot kutsuivat syömään ja kirkonkellot sanan kuuloon. Kuolinkelloista kirkon lähiseudun asukkaat saivat tiedon kuolemasta ja vainajan sukupuolesta. Kellotapulista seurakuntalaisille viestittiin myös valtakunnallisista tapahtumista. Kun hallitsija kuoli, jokaisessa seurakunnassa piti soittaa kuolinkelloja pitkään ja perusteellisesti. Esimerkiksi Adolf Fredrikin kuolinkelloja soitettiin vuonna 1771 yhteensä 20 viikkoa joka päivä tunnin verran kello 12 läh-

tien. Ikaalisten kirkonkello ei kestänyt kuninkaallisen majesteetin muiston perusteellista kunnioittamista, ja haljennut kello lähetettiin Tukholmaan asti korjattavaksi. Parikymmentä vuotta myöhemmin saman seurakunnan kirkonkellot selviytyivät Kustaa III:n muiston vaalimisesta ilman vaurioita.

Kirkonkellon ääni ei kantanut seurakunnan kaikkiin osiin. Etenkin syrjäisempien seutujen asukkaat joutuivat lähemmään kirkkotielle ilman kellotapulista kaikuva kutsua. Heidän ympäristössään merkittävät äänet syntyivät ihmisten arkipäiväisestä työstä ja luonnon vuodentakkeista. Nykypäivän kesämökkiläiset ja syrjäseutujen asukkaat voivat harjoittaa kuuloaistiaan ja tavoittaa luonnosta mittavan määrän informaatiota, mutta monessa mielessä luonnon äänien tunnistaminen on muuttunut välttämättömyydestä harrastukseksi. Metsäkanalintujen ääntelyä kuuntelee eri tavalla, jos tähtäimessä on päivän pääateria, harvinainen herkkupala tai esteettinen elämys.

Tämänkertainen *Historiallisen Aika-kauskirjan* numero kuulostelee historian ääniä. Marko Tikka on sekä teemanumeron toimittaja että idean isä. Odotimme toimituksessa jännityksellä, minkälaista vastakaikua kutsumme saisi historian ja sen lähialojen tiedeyhteisöltä. Kuten Marko Tikka kirjoittaa teemaa esitellessään, kutsumme otettiin hyvin vastaan ja kirjoittajat palkitsivat meidät monipuolisilla ja kiinnostavilla artikkeleilla. *Historiallisen Aika-kauskirjan* päätoimittajana voin todeta, että suomalaisesta tiedeyhteisöstä löytyy tieteellistä mielikuvitusta, joka toivottavas-

ti kanavoituu tässä teemanumerossa lukevan yleisön iloksi. Artikkelit avaavat uusia näkökulmia menneisyyteen ja sitä kautta omaan aikaamme. Jospa tässä numerossa

kuuluisi sitä usein mainittua historian siipien havinaa?

Pirjo Markkola
pirjo.markkola@jyu.fi

*Ääniä menneestä maailmasta.
Suomen Karapalvelu.*

HISTORIAN ÄÄNIÄ VAI ÄÄNIÄ HISTORIASTA?

■ Vanhoja suomalaisia äänilevyjä keräävät tietävät, että Parlophon-merkkisessä savi-kiekossa B 36101 levyn a-puolella on näyttelijä Kaarlo Kydön laulama foxtrot *Lintan kengät*. Levy on tehty Berliinissä Parlophon-Odeonin studioilla vuonna 1930, jonne suomalainen laulusolisti oli matkustanut levyttämään paikallisen studio-orkesterin kanssa.

Tuossa levyssä on erikoinen lisämauste musiikin lisäksi: kun kappale on päättynyt, seuraa lyhyt hiljaisuus. Viimeisillä äänilevyn urilla kuulemme jonkun sanovan suomeksi "Vissitin se on valmis?" Ennen kuin levyn ura siirtyy etikettiä ympäröivälle epäkeskolle päättöuralle, ehdimme kuulla vielä jonkun kieltävän saksaksi "Nicht herrn Laut!" Kielto ei tehonnut, sillä nuo äänet ovat tallentuneet pienenä dokumenttina siitä, miten äänilevyjä tehtiin kahdeksankymmentä vuotta sitten.

Tämä erikoinen tarina tuli mieleeni koetessamme Historiallisen Aikakauskirjan tämänkertaista teemanumeroa *Historian äänet*. Pyrimme saamaan teemaan uusia ja yllättäviä näkökulmia, emmekä pettyneet, kiitos oivaltavien kirjoittajiemme. Teemanumeron artikkelit muistuttavat historian äänten moninaisuudesta: äänet voivat olla harkittuja, sattumanvaraisia, valheellisia tai liiankin hyvin tilanteen tallentaneita.

On luonnollista, että puhuttaessa äänten historiasta kaksi ilmiötä, muistitieto ja toisaalta musiikin historia eri muodoissaan korostuvat. Muistitiedon merkitys osana historian tutkimusta on viimeisen vuosikymmenen aikana muuttunut täysin. Käyty keskustelu hävinneiden historiasta ja historian marginaalien oikeudesta omaan historiaansa ovat tuoneet muistitiedon merkityksen

uudella tavalla esiin: sehän on usein keskeinen, joissakin tapauksissa lähes ainoa tapa valaista näitä tutkimuskohteita. Tämä on vaikuttanut väistämättä myös siten, että muistitieto on tullut aikaisempaa merkittävämmäksi osaksi myös perinteisempää historiantutkimusta. Muistitieto on samalla hyväksytty validiksi osaksi historiantutkimuksen lähteitä: lähdekriittisyyttä sekin vain edellyttää, kuten muutkin historian aineistot.

Vaikka muistitiedosta on keskusteltu vakavasti otettavana lähdeaineistona jo vähintään vuosikymmenen ajan, muistitietoon ja haastatteluaineistoihin temaattisesti liittyvät artikkelit eivät kuitenkaan jää yllätyksettömiksi. Saara Tuomaala käsittelee haastattelutilanteessa esiin tulevaa äänellisyyttä; niin haastattelun itsessään sisältämiä äänimuis-toja kuin itse tallennustilanteen äänimaailmaa. Sofia Kotilaisen artikkeli pohtii puolestaan sitä, miten muistitieto, joka kuvaa jo ihmisiän takana olevia historian tapahtumia, värityy itse asiassa siinä ajassa ja siitä motiivista, jolla se kerätään. Tutkimusaineisto ei ole tässä tapauksessa historiantutkijalle peili todellisuudesta, vaan kuva peilissä olevasta peilistä.

Musiikki asettaa historiantutkimukselle oman haasteensa. Musiikin tekijöiden, heitä ympäröivän aikakauden ja erilaisten teollisten tai kaupallisten mekanismien rekonstruointi on mahdollista, mutta itse musiikista kirjoittaminen onkin jo taitolaji. Ottakaa-pa vaikkapa kuunneltavaksenne Dmitri Šostakovitšin *Preludi ja fuuga c-duurissa op.87* ja koettakaa kuvailla sitä tyhjentävästi. Musiikki pitää sisällään paitsi nuotteja ja harmonioita, myös muistoja, ideologioita ja

emootioita: joskus jopa samassa sävelmäsä. Ajatelkaapa tältä kannalta vaikka *Maamme*-, *Solveigin*-, tai *Evakon laulua*. Jukka von Boemin katsaus Richard Wagnerin *Lothengrinin* viholliskuvien kehittymiseen tämän oopperan saksalaisissa tulkinnoissa kertoo kiinnostavalla tavalla musiikin poliittisista merkityksistä, jotka nekin voivat olla harkittuja tai tahattomia.

Luonnon ja työn äänien lisäksi esi-isiemme yleisimmin kokema äänimaisema oli oletettavasti hiljaisuus. Mekaanisesti tallennettu ihmisen tai soittimen ääni on täyttänyt tätä hiljaisuutta jo yli 130 vuoden ajan. Helposti mukana kulkeva, halpa ja uudelleen äänitettävä c-kasetti oli kenties vasta kuitenkin se innovaatio, joka lopulta rajuimminkin muutti tavallisen kuluttajan musiikkikäyttäytymistä ilmestyessään kauppoihin noin neljäkymmentä vuotta sitten. Musiikkia saattoi ensi kertaa nauhoittaa ja koota itselleen lähes ilmaiseksi. Kaarina Kilpiö ja Heikki Uimonen tekevät historiaa kertomalla Historiallisessa Aikakauskirjassa ehkä ensimmäisen kerran ilmiöstä nimeltä c-kasetti.

Viimeisten vuosikymmenien aikana musiikin kenttä on pirstaloitunut alakulttuuriksi, jotka ovat pitkälti häivyttäneet jaon korkean ja matalan, populaari-, ja klassisen musiikin välillä. Vai onko kyse siitä, että yksi yleisesti hyväksyty (ja kaupallisin mo-

tiivein meille pakkosyöttönä tarjottu) musiikin muoto, valtavirtahevi, vain täyttää kaikki kanavat ja talloo alleen muut musiikin muodot? Vai olisiko oltava vähemmän pessimistinen ja todettava, että tämän kaupallisen kokolattiamaton alla elää suurin osa musiikin kentästä pirstaloituneena ja marginalisoituneena käyttäjäsegmenttiensä mukaan? Onko olemassa "oikeaa musiikkia," vai onko sitä ollut olemassakaan? Kari Kallioniemi ja Kimi Kärki kysyvätkin aiheellisesti, onko tietokonepohjaisen musiikin valtaamassa maailmassa enää olemassa musiikin tekemisen autenttisuutta? He yhdistävät artikkelissaan stadionkonsertit ja Bau-drillardin todetessaan, että stadionkonsertit ovat musiikissa tapahtuneen yhteiskunnallisen ja mediakulttuurisen muutoksen symboleja. Musiikki on yhä korostetummin ja kaikilla tasoillaan kaupallinen, mutta toivotavasti vielä jollakin tavalla elävä tuote.

Nämä tekstit ovat osaltaan valottamassa meille historian äänien moninaisuutta ja niitä monia näkökulmia, joilla ääntä historiallisena ilmiönä voi lähestyä. Historia koostuu sekä tahallista että tahattomista äänistä. Kumpiakin historiantutkija tarvitsee – niin fokstrottia *Lintan kengät* kuin suomalaisen laulajan ja saksalaisen äänitystekniikon levytyksen jälkeen käymää keskustelua.

Marko Tikka

SAARA TUOMAALA

Äänellisyys ja muistitieto

Haastattelut äänikulttuurin tuottamispaikkana

Historiankirjoituksessa äänimaisema kirjoitetaan uudestaan ja uudelleen. Kellonlyönnit ovat vaienneet, mutta niiden taltioitu kaiku säilyy niin kauan kuin kuulijat muistavat lyönnit ja merkitsevät niitä muistiin. Menneille äänille annettavat merkitykset muuttuvat ja ankkuroituvat uusiin, äänellisiin ja kirjoitettuun yhteyksiinsä.

■ Miten äänet, äänellisyys ja äänikulttuuri tulevat esille eri aikakausien historiassa, historian tutkimuksessa ja laajemmin kulttuurintutkimuksessa? Lähestyn äänen ja äänellisyyden merkitystä erityisen historiallisen lähdeaineiston – haastattelun – muodostumisessa.¹ Sen yhteydessä hahmotan 1900-luvun alkupuolella maaseudulla eläneiden suomalaiskertojien äänikulttuuria. Miten haastattelut voivat toimia äänikulttuurin tuottamispaikkana – vai voivatko ne? Miten kertojien äänissä mahdollisesti rakentuvat lapsuuden ja nuoruuden äänimaailmat? Toisin sanoen, miten ääni on sidottu paitsi tiettyyn kertomishetkeen, henkilökohtaiseen ilmaisuun ja kokemukseen, myös muisteltuun aikaan, paikkaan ja yhteisöön? Pohdinnassa nostan avainkäsitteiksi äänikulttuurin ja äänellisyyden rinnalla äänimuiston ja äänimaiseman, joiden avulla tuon esille laajemman kysymyksen aistikulttuurista ja sen historiallisuudesta.

Haastattelut väitöskirjaani *Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoitaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939* (2004) varten tarjoavat monipuolisen ja haastavan aineiston tarkastella ääntä ja äänellisyyttä historian tutkimuksessa.² Haastattelut tapahtuivat kertojien kodeissa. Mieleenpainuva oli

haastattelutilanteita säännöllisimmin häirinyt äänimuisto, kodeissa tasatunnein soivat kellot. Haastateltavilleni kellonlyönnit olivat merkittävä äänellinen signaali. Haastateltajana koin kellonsoiton toisinaan häiriötekijäksi. Huomasin pohtivani kellojen ääniä vielä vuosia haastattelujen jälkeen.

Perinteisissä yhteisöissä kaupungeissa ja maaseudulla kirkonkellojen soitto loi alueellisen ja maailmankuvallisen identiteetin saman pitäjän ja kuuluvuusalueen sisällä eläville ihmisille.³ 1990-luvulla haastateltieni kivijärveläisten ja paavolalaisten enemmistö kuului ensimmäiseen oppivelvollisuussukupolveen Suomessa. Koulunkäynti toi heidän elämänsä julkisen kellonsoiton, jolla oli oma akustinen rytminsä ja

1. Filosofian tohtori Saara Tuomaala on artikkelia kirjoittaessaan työskennellyt Suomen Akatemian tutkija-tohtorina ja projektitutkijana. Hänen tutkimuksensa ovat tohtoritutkijahanke *Maalaisnuoruus, kansalaisuus ja sukupuoli Suomessa 1917–1940* (2007–2009, Historian laitos, Helsingin yliopisto) ja *Women and Agency 1890–1917: Citizenship as gendering process in modern politics* Valta-tutkimushankkeessa *Strategic practices: hidden histories of gender in Finland 1880–2005* (2007–2010, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto).

2. Oppivelvollisuus tuli Suomessa voimaan 1921 ja vaikutti lasten koulunkäyntiin erityisesti maaseudulla. Se vaikutti myös suomalaislapsuuden modernisoitumiseen. Väitöskirjatutkimuksessani (2004) tarkastelen kansakoulun ja maalaislasten kohtaamista 1920- ja 1930-luvulla mikropoliittisina prosesseina ja kokemukseina. Kytken molemmat ulottuvuudet laajempaan kansalliseen kasvatushankkeeseen ja yhteiskuntapolitiikkaan, joka määrittä oppivelvollisuuskoulun järjestämistä esimerkiksi tarkastelemisiani kahdessa maalaispitäjässä, keskisuomalaisella Kivijärvellä ja pohjois pohjanmaalaisessa Paavolassa. Lähdeaineistona toimivat 67 kivijärveläisen ja paavolalaisen haastattelut 1990-luvulla, koulujen, kuntien ja maakunta-arkistojen aineisto sekä aikakauden painettu opetusaineisto. Tulokintani suomalaisen lapsuuden modernisoitumisesta muodostuu lähdeaineistojen tarjoamista moniulotteisista kokemukseista, viranomaiskertomuksista ja pedagogisista kertomuksista käsin. Tarkastelen erilaisia aineistoja paitsi mikropoliittisesti ja kerronnallisesti, myös sukupuolihistoriallisesti ja ruumiinfilosofisesti. Tutkimuksessa kasvatusta ja opetusta lähestytään erilaisissa kirjallisissa ja suullisissa lähdeaineistoissa kasvatattajien asettamista päämääristä käsin, mutta myös sukupuolihistoriallisesti ja muistoina. Saara Tuomaala (2004b) *Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoitaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Bibliotheca historica 89, Helsinki: SKS.

3. Ks. esim. Alain Corbin (2000) *Les Cloches de la Terre: Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle*, Paris: Flammarion, coll. Champs.

institutionaalinen merkityksensä. Pyhänseutuun ja juhla-aikaan kuuluvien kristillisten kirkonkellojen rinnalla alkoi kuulua arkea rytmittävä kansakoulun kellonsoitto. Tämä valtiolliseen kansalaiskasvatukseen kuuluva äänimaiseman muutos toi paikallisyhteisöön ja lasten henkilökohtaiseen elämään modernin, tunnintarkan ajankäytön. Kiinnostavaa on, miten tarkoin 1900-luvun alkupuolella koulunsa käyneet olivat sisäistäneet tämän ajankäytön ja sen äänellisen rytmityksen osaksi arkeaan vielä vanhuudessa. Koulun julkinen kellonsoitto oli vaihtunut yksityiskotien kellonsoitoksi, joka parhaimmillaan kaikui eri huoneissa kaappikelloissa, seinäkelloissa, kääkikelloissa, lipaston päällä pidettävissä koristeellisissa pienemmissä kelloissa sekä näkyi rinta-, tasku- ja rannekelloissa. Nuorempien 1920-luvun lopulla syntyneiden kodeissa moinen kellojen ja niiden äänten runsaus oli väistynyt.

Haastatteluni muodostavat muistitietoaineiston, joka käsittelee lapsuus- ja nuoruusmuistoja pohjoisessa Keski-Suomessa ja Pohjois-Pohjanmaalla. Tein haastattelut Kivijärvellä ja Paavolassa kahdessa jaksossa 1990–91 ja 1995–96. Haastatelluista oli naisia 32 ja miehiä 35, kivijärveläisiä 32 ja paavolalaisia 35. Ennen 1910 syntyneitä oli neljä, 1910-luvulla syntyneitä 38, 1920-luvulla syntyneitä 23 ja 1930-luvulla syntyneitä kaksi henkilöä. Haastattelumateriaali koostuu yhteensä 160 muistelukerrasta.⁴

Tunsin molemmilta paikkakunnilta alun perin jonkin verran 1900-luvun alkupuolella syntyneitä, joita haastattelemalla pääsin aloittamaan tutkimuksen. Muut haastateltavat löysin niin sanotulla lumipallomenetelmällä eli kyselemällä haastateltaviltani ja muilta paikkakuntalaisilta. Pyrkimyksenäni oli tavoittaa paitsi eri kylillä lapsuutensa ja nuoruutensa asuneita myös eri sukupuoliin, yhteiskunnallisiin luokkiin, poliittisiin ryhmiin ja maailmankuviin lukeutuvia ihmisiä. En etsinyt haastateltavia ilmoittamalla paikallisissa lehdissä, sillä tällöin oletin saavani haastateltavakseni ennen kaikkea kirjallisesti suuntautuneita ja omaelämäkerralliseen kerrontaan perehtyneitä henkilöitä sekä paikkakuntien ”perinneasiantuntijoita”.

Muistelukerrontaan ja muistitietoon perehtyneet kertojat, jotka toimivat paikallisen sukupolvikokemuksen tulkkeina ja julkisina esittäjinä, löysin helposti myös kyselemällä. Nimenomaan heitä ehdotettiin eniten haastateltaviksi. Enemmistö haastatelluista oli kuitenkin henkilöitä, joilla ei ollut varhaisempaa kokemusta tai halua omien lapsuusmuistojen kirjalliseen tai julkiseen esittämiseen. Pyytäessäni haastattelua monen ensimmäinen vastaus oli hämmäntynyt toteamus, että omassa lapsuudessa ei ollut mitään erityistä kerrottavaa. Ryhtyessäni haastattelemaan lapsuuden tavallisuus toimikin yhtenä tärkeänä haastattelukerronnan avauksena. Pyydetystä haastatelluista kielletyksi kolme, joista kaksi esitti syyksi liian traumaattiset lapsuusmuistot.

Haastattelut ja niiden tekstittäminen muodostaa yhden keskeisen haasteen äänten historialliselle tulkinnalle. Suomessa ääniä ja äänikulttuuria sekä niihin liittyviä muistoja on runsaasti tallennettuna erityisesti eri arkistoissa. Yleisradion arkistot muodostavat ainutlaatuisen kokoelman suomalaisista 1900-luvun äänellistä kulttuuria. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistot tarjoavat arvokkaan ja maailmanlaajuisesti arvioitunakin harvinaisen aineiston menneisiin ääniin, äänenkäyttöön, puheeseen ja osittain myös äänimaisemiin. SKS:n arkistoissa on perinne- ja muistitietoa vuodesta 1905 alkaen yli 30 000 tuntia äänitteitä ja vuodesta 1976 kuvanauhoitteina yli 1 000 kerääjän kokoamana. Samanaikaisesti äänitteiden arkistoinnissa on tapahtunut tekninen siirtyminen 1900-luvun alkupuolen vahaliieriöistä vähitellen levytykseen 1930-luvulla, nauhuriin 1950-luvulla, kunnes vuonna 2000 aloitettiin äänitteiden digitointi.⁵

4. Haastatteluihin sisältyvät varsinaisten nauhoitettujen teemahaastattelujen rinnalla seuraavat suulliset ja kirjalliset muistelukerrat: muistinpanoina tehdyt teemahaastattelut, nauhahaastattelujen kirjalliset täydennykset, puhelinhaastattelut, omaelämäkerralliset kirjeet sekä epäviralliset tapaamiset, joista tein muistiinpanoja. Äänikulttuurin ja laajemmin aistimuistitutkimukseen liittyvät muistelukerronnan piirteet tulivat monipuolisemmin – ja haastavimmin – esille nauhoitetuissa haastattelutapaamisissa. Tuomaala (2004b) Liite 7.

5. Sirkka-Liisa Mettomäki & Risto Blomster (2010) 'Kansanperinnettä ääninä', *Hiidenkivi* 3,17, 38.

Äänikulttuuri ja sitä koskeva muistitieto

Lapset kasvavat äänten kautta osaksi kulttuuriaan jo ennen syntymäänsä. Auditiiivisten vaikutusten alkuperä ulottuu sikiökaudelle ja muovaa aistimellisena perustana vahvasti ihmisen kulttuuriolennoksi kehittymistä. Äidin kehon äänet, liike ja puhe työssä ja levossa, luonnon ja arjen moninaiset äänet, toisten ihmisten puhe, eläinten ääntely, häly ja melu, laulu ja toisinaan myös musiikki sekä lisääntyvästi koneiden ja laitteiden äänet ovat olleet vaihtelevasti läsnä. Siten lapsella on ensimmäinen ”äänikoti” jo syntymähetkellä, ja hän on osa yhteisönsä äänikulttuuria rytmittäjanaan lähtien.⁶ Ihmisen sidos erilaisiin ääniin ja niiden käyttöön vahvistuu syntymässä ja tarkentuu sen jälkeen koko lapsuuden ja nuoruuden ajan. Ruth Finnegan toteaa teoksessaan *Communicating. The Multiple Modes of Human Interconnection* (2002) äänten maailmasta ja sen antropologisesta lähtökohdasta:

”Ääni on laajasti käytetty elävien olentojen keskuudessa, se on ensimmäinen aisteista: kuulemme ääniä jo kohdussa ja ensimmäisistä tunteistaan alkaen ihmiset käyttäviä kuuloa välineenä, jolla he selvittävät olemassaoloaan ja ovat vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Äänien avulla tuomme aktiivisesti esille läsnäolomme ja herätämme toisten huomion. Me myös muotoilemme ja opimme oman identiteettimme kuulemalla ääniä, joita teemme itse. Äänissä meillä on perustavanlaatuinen materiaali, jota ihmiset hyödyntävät moniulotteisella tavalla luodakseen ja säilyttääkseen kontaktin keskenään.”⁷

Varhaiset kokemukset sikiökaudella ja syntymän jälkeen ovat moniaistisesti elettyjä. Inhimillisen elämän alkaessa esimerkiksi äänet maistuvat ja saavat värejä sekä tuntuvat kaikkialla kehossa. Vaikka inhimillinen kyky kokonaisvaltaiseen kokemiseen varsinkin voimakkaiden kokemusten yhteydessä säilyy, aistien eriytyminen yksilön kehityksessä on ominaista ihmislajille. Äänet muodostavat oman aistittavan osa-alueensa,

äänellisyyden (*vocality*⁸), joka kytkeytyy vähitellen aistien kulttuuriseen kokonaisuuteen. Aistien eriasteinen kulttuurinen eriytyminen kasvatuksen ja elämäntapojen keinoin jatkuu monesti hyvinkin pitkälle.⁹ Historiantutkijalla tässä eriytymisessä piilee vaaraa inhimillisen kokemisen ja tapahtumisen ymmärtämisessä liian yksioikoisesti tektuaalis-visuaalisina prosesseina – osittain oman ammatillisen toiminnallisen ja aistillisen eriytyminen perusteella. Ihmiskunnan enemmistön aistihistoria on kuitenkin menneisyydessä ja myös nykyään jäsentynyt hyvinkin auditiiivisesti, kuulonvaraisesti.

Aistihistoriaan olennaisesti liittyvänä ilmiönä kuuleminen ja äänet – äänikulttuuri – ovat keskeinen osa kulttuurihistoriaa, joka on vasta viime aikoina alkanut saada huomiota historiantutkimuksessa. Aistihistoriassa on keskeistä ihmisen pohtiminen psykofyysisenä kokonaisuutena.¹⁰ Osaltaan taustalla ovat muista lähitieteistä tai erityisaloilta saadut virikkeet, ennen kaikkea kulttuuriantropologiasta, folkloristiikasta, musiikkitieteestä, etnologiasta, ruumiinfenomenologiasta sekä kielitieteestä, fonetiikasta ja logopediasta. Historian parissa ääntä ja äänellisyyttä on pohdittu erityisesti muistitietohistoriassa, ja erityisesti sen haastattelukerrontaan keskittyneessä osa-alueessa

6. Saara Tuomaala (2010) 'Lapset Suomessa 1860–1960: Ääntä ja hiljaisuutta', teoksessa Anu Ahola & Juha Seitajärvi (toim.): *Suomalaisen lastenmusiikin historia*, Helsinki: Provisual (painossa).

7. Ruth Finnegan (2002) *Communicating. The Multiple Modes of Human Interconnection*, London: Routledge, 59. Käännös Saara Tuomaala.

8. Leslie C. Dunn & Nancy A. Jones (toim.) (1994) *Embodied Voices. Representing Female Vocality in Western Culture*, Cambridge: Cambridge University Press.

9. Ks. Saara Tuomaala (2005) 'Kuuliaisiksi ja ahkeraksi. Lastenkasvatus agraarikulttuurissa', teoksessa Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila & Ulla Piela (toim.), *Kansan etiikkaa. Käsitteitä hyvästä ja pabasta*. Kalevalaseuran vuosikirja 84, Helsinki: SKS, 42–56.

10. Ks. esim. Karen Harvey (toim.) (2005) *The Kiss in History*, Manchester: Manchester University Press; Hannu Salmi (2001) 'Onko tuoksuilla ja äänillä menneisyys? Aistiympäristön historia tutkimuskohteena', teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*, Tietolipas 175, Helsinki: SKS, 339–357.

suullisessa historiassa.¹¹ Etnomusikologiassa on pohdittu musiikin sosiaalista ja kulttuurista luonnetta kiinnittämällä erityistä huomiota musiikkitekstien ja kontekstien väliin suhteisiin.¹² Myös ääntä on mahdollista tutkia tästä näkökulmasta, erilaisina äänellisyyden konteksteina ja paikantuneena, historiallisena tietona. Poikkitieteisessä äänimaisematutkimuksessa ääniä ja äänellisyyttä on lähestytty 1970-luvulta alkaen ennen kaikkea kulttuurisissa prosesseissa jatkuvasti muotoutuvina inhimillisinä arjen kohtaamisina ja konteksteina. Äänet sisältävät pitkäkestoisia elementtejä ja ankkuroituvat sekä kulttuuri- että luonnonympäristöihin.¹³

Suomeen äänimaisematutkimus rantautui 1980-luvulla.¹⁴ Tutkimuksen piirissä äänimaisema (*soundscape*) määritellään yksilön ja yhteisön kulloistenkin äänten eleyksi kentäksi sekä heidän ymmärryksen siltä. Se sisältää ihmisten, luonnon ja teknologian äänten, musiikin ja melun jatkuvasti muotoutuvan, dynaamisen kokonaisuuden, joka on peruslaadultaan historiallinen.¹⁵

11. Outi Fingerroos, & Tuulikki Kurki (toim.) (2008), *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinta*, Helsinki: SKS.

12. Taru Leppänen & Sanna Rojola (2004) 'Musiikki ja tutkimus. Feministisiä kytköksiä rakentamassa', teoksessa Marianne Liljeström (toim.), *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*, Tampere: Vastapaino, 70–89.

13. Äänimaisematutkimuksessa ja aistihistoriassa kontekstin käsitteellä ei ymmärretä luonnon- tai sosiaalisen ympäristön viitekehystä tai heijastuspintaa, joka määrittäisi kiinteästi ääni- ja aistimaailmaa. Kysymyksessä on pikemminkin aistimaailmoiden kuten kuulemisen ja äänellisyyden dialoginen suhde kokijan, yhteisön ja ympäristöjen välillä. Huolimatta siitä, että tämä dialogi koostuu muuttuvista prosesseista, se myös tuottaa tiettyjä toistuvia ajallis-paikallisia yhteyksiä, konteksteja. Helmi Järviluoma (2003) 'Oletko maisemissa? Lyhyt johdatus äänimaisematutkimukseen', teoksessa Tuomas Eerola, Jukka Louhivuori & Pirkko Moisala (toim.) *Johdatus musiikintutkimukseen*, Helsinki: Suomen musiikkitieteellinen seura, 349–350; ks. Outi Ampuja, Helmi Järviluoma, Kaarina Kilpiö & Heikki Uimonen, 'Muuttuva äänimaisema – johdatus tutkimukseen', teoksessa Outi Ampuja & Kaarina Kilpiö (toim.) *Kuultava menneisyys. Suomalaista äänimaiseman historiaa*, Turun historiallinen yhdistys ry, Turku 2005, 9–20; Helmi Järviluoma & Gregg Wagstaff (toim.) (2002) *Soundscape Studies and Methods*, Julk.9, Turun yliopiston taideaineiden laitos A 51, Helsinki: Suomen Etnomusikologinen Seura.

Vastaavasti muistitietohistoriaan kuuluvan suullisen historian (*oral history*) aineistollisena lähtökohtana ja metodologisena haasteena on menneisyyden välittäminen ääninä ja äänellisyytenä tässä ja nyt, haastattelun kontekstissa. Toisin sanoen suullisen historian erityispiirre on auditiivisen lähdeaineiston muodostuminen haastattelijan ja haastateltavan välisessä vuorovaikutuksessa.¹⁶ Haastattelussa äänellisyys ja siitä rakentuva

14. Tähän asti laajimmassa suomalaisessa projektissa *Acoustic Environments in Change* tutkittiin vuodesta 1998 alkaen eurooppalaisten kylien äänimaisemien muutoksia. Helmi Järviluoma (2002a) 'Memory and Acoustic Environments: Five European Villages Revisited', teoksessa Ellen Waterman (toim.) *Sonic Geographies Remembered and Imagined*, Yearbook of Sound-space Studies Vol.2, Manotick: Penumbra Press.

15. R. Murray Schafer (1977) *The tuning of the world*, Toronto: McLelland & Stewart Limited (1977), 274–275; R. Murray Schafer (1992) *A Sound education*, Indian River: Arena editions; Järviluoma (2003) 349; Ampuja et al. (2005), 12–13.

16. Nimityksessä suullinen historia korostuu tutkimuksen haastatteluluonne sekä siihen sisältyvä kuulijan ja kertojan välinen dialogi. Suullinen historia perustuu usein ohjattuihin, temaattisesti rakennettuihin (puolistrukturoituihin) haastatteluihin; se voi toteutua myös strukturoimattomina syvähaastatteluinä. Käytännössä suullisen lähdemateriaalin kerääminen toteutuu usein näiden kahden menetelmän sekoituksena. Suullinen historia on kerrontaa, joka eroaa suullisesta perinteestä keskittymällä omakohtaisiin muistoihin. Muistelukerronnan analyysin sijasta painopiste on monesti menneisyyttä koskevassa elämänhistoriallisessa tiedossa. Kyseessä on muistitiedon tallentaminen haastateluissa, mikä tapahtui useimmiten 1980-luvulta 2000-luvulle nauhoitettuna ja nykyään digitaalisina talliointineina. Erityisesti perinteentutkimuksen piirissä on käytetty suomalaisen tutkimusperinteeseen paremmin soveltuvia käsitteitä historiallinen *muistitieto* tai *muistitietohistoria* englanninkielisen käännökseen suullinen historia (*oral history*) sijasta. Muistitieto on yleisnimitys menneisyyttä koskevalle tiedolle, joka voi koskea (oma)elämäkerrallista tietoa tai kansanperinnettä. Ks. Saara Tuomaala (2006) 'Sukupuolen kokemuksista muistitietohistoriaan', teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus*, Helsinki: SKS, 271–291; Annikki Kaivola-Bregenhøj (1996) *Narrative and Narrating. Variation in Jubo Oksanen's Storytelling*, Helsinki: Academia Scientarium Fennica, 102–106; Valerie Raleigh Yow (1994) *Recording Oral History. A Practical Guide for Social Scientists*, Thousand Oaks: Sage, 3–15; Taina Ukkonen (2000), *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupube oman historian ja kokemukset kertomusten tuottamispaikkana*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 797, Helsinki: SKS, 30–31, 38–44; Sirkka Hirsjärvi & Helena Hurme (2000) *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoriaa ja käytäntöjä*, Helsinki: Yliopistopaino, 35–37.

äänimaisema muodostuvat kaksinaiseksi. Kaksinainen luonne tulee esille paitsi kertojien menneisyyteen liittyvien yksittäisten äänten ja yleisemmän äänimaiseman muistelussa, myös itse haastattelutilanteen äänissä. Menneisyyden äänimaisema ja -kulttuuri voivat rakentua myös tätä viitteellisemmin, elettyjen tilojen ja paikkojen, elämäkäytäntöjen ja sosiaalisten suhteiden kerrottavissa kudoksissa. Haastateltavan ja haastattelijan jakamat äänet luovat omanlaista, tilannesidonnaista äänimaisemaa. Se on orientoitunut dialogisesti menneisyyden kuuntelemaan jakamiseen, vaikkakin eri osapuolille osittain erilaisia merkityksiä tuottavana.

Äänet syntyvät aina tietyissä paikoissa, yksilöiden, yhteisöjen ja luonnon tuottamina kuulohavaintoina. Ne laajenevat äänitiloiksi ja muotoutuvat äänimaisemiksi, joissa on lyhyt- ja pitempikestoisia piirteitä. Tekniset äänet, häly ja melu ovat muodostuneet teollisena aikakautena keskeiseksi perusääneksi, joka jäsentää äänimaisemia paikallisesti, alueellisesti ja globaalisti.¹⁷ Haastattelun ja muistitiedon tallentaminen äänittämällä perustuu myös tekniikan käyttöön. Ennen haastattelun alkamista kertoja antaa suostumuksensa teknologisesta sidoksesta tutkimussuhteen ja sen äänimaailman rakentamiseksi. Tälle sidokselle perustuu muistitiedon tallentuminen historiatieteelliseksi lähdeaineistoksi.¹⁸

Korvintodistaja ja äänimaiseman kohtaaminen

Poikkitieteisessä äänimaisematutkimuksessa ympäristöstään tarkkoja kuulohavaintoja tekevää, muistavaa tai muistiin merkitsevää henkilöä kutsutaan korvintodistajaksi (*ear-witness*¹⁹). Osa ihmisistä on suuntautunut herkistyneesti ja valppaasti kuuloaistin välittämään tietoon ja äänimaisemaan, samoin sen välittämiseen muille. Tällainen kertoja tai muistelijä tuo esille elämänsä historiaansa ja elinympäristönsä liittyviä perusääniä, mutta myös niiden muutoksia, poikkeavuuksia ja vivahteita. Toisin sanoen hän rakentaa havainnoillaan ja muistoillaan äänimaisemaa, joka ankkuroituu erityiseen aistihistoriaan.²⁰

Äänimaisematutkimuksessa tätä korvintodistajan ominaisuutta on kehitetty ja hyödynnetty eri menetelmin, muun muassa aistimuistokävelyillä, jotka virittävät muistelua. Menetelmää on käytetty esimerkiksi Suomen Akatemian kuuden eurooppalaisen kylän äänimaisemien tutkimuksessa vuosina 2000–05. Tässä kansainvälisessä tutkimushankkeessa *Sonic Memories and Emplaced Pasts in European Villages* ja *Ääniympäristöt muutoksessa (AEC)* eri-ikäisiä ihmisiä on pyydetty valitsemaan maisema, polku ja tuttu reitti, joka oli ollut heille lapsuudessa tai parhailaan merkityksellinen. Muistelijat kävelivät reitin uudelleen tutkija seuranaan eli toimivat korvintodistajina äänimaisemassa. Tällöin äänimuistoihin keskittyvä kerronta herätti sekä moniaistisesti elettyjä kokemuksia että erityisiä äänimaisemamuistoja.²¹

17. Hans-Joachim Braun (toim.) (2002) *Music and Technology in the twentieth Century*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press; Outi Ampuja (2007) *Melun sieto kaupunkielämän välttämättömyytenä. Melu ympäristöongelmana ja sen synnyttämien reaktioiden kulttuurinen käsittely Helsingissä*, Bibliotheca Historica 110, Helsinki: SKS; Juha Korvenpää (2005) *Arkipäiväiset äänet musiikissa*, teoksessa Outi Ampuja & Kaarina Kilpiö (toim.) *Kuultava menneisyys. Suomalaista äänimaiseman historiaa*, Turku: Turun historiallinen yhdistys ry, 158–179.

18. Muistitietohistorian edellyttämä teknologista sidosta on mahdollista verrata siihen byrokraattiseen sidokseen, joka on ollut monen historiallisen kirjallisen lähdeaineistoja tuottaneen arkistointiperiaatteen taustalla. Tiedon ja vallan välinen tuottava sidos on mielenkiintoinen pohdinnan alue muun muassa historia- ja yhteiskuntatieteissä käytettävien erityyppisten aineistojen osalta. Ks. esim. Michel Foucault (1982) 'Afterword: the subject and power', teoksessa Hubert Dreyfus, & Paul Rabinow (toim.) *Michel Foucault: beyond structuralism and hermeneutics. With an afterword by Michel Foucault*, Sussex: The Harvester Press Limited, 208–226.

19. Helmi Järviluoma-Mäkelä (2010) 'Ääniperinnön korvintodistajat makuulla ja kävelyllä', *Hiidenkivi* 3, 17, 23; ks. myös Marta Kubiszyn (2006) 'Oral history as a dialogue with the Polish-Jewish past', teoksessa Marta Kurkowska-Budzan & Krzysztof Zamorski (toim.) *Oral history: The challenges of dialogue*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 173–177.

20. Schafer (1977); Schafer (1992); Järviluoma-Mäkelä (2010) 22–23.

21. Helmi Järviluoma-Mäkelän johtamassa tutkimushankkeessa *Ääniympäristöt muutoksessa (AEC)* (2000–2005) kansainvälinen tutkimusryhmä tutki kuutta eurooppalaista kylää: ne olivat ruotsalainen Skruv, eteläsaksalainen Bissingen, pohjoisitalialainen Cembra, bretagnelainen Lesconil, skotlantilainen Dollar ja suo-

Eletyssä tilassa äänimuistot kietoutuvat muiden aistien tuomiin paikkojen muistoihin; samoin ruumiin muistissa sosiaalinen ja henkilökohtainen muisti limittyvät toisiinsa. Menneet aistielämykset äänineen, tuoksuineen ja väreineen piirtävät kaaren menneestä nykyisyyteen, ja rakentavat paikallista aistihistoriaa. Samalla henkilökohtainen ja sosiaalinen muistelu silmikoituvat toisiinsa, ja yhteisestä muistista muodostuu olennaisesti ruumiillisista muistia.²² Helmi Järviluoma-Mäkelän sanoin "[a]listit rakentavat paikkaa, samalla kun paikkaan rakentuu merkityksiä.[...]"²³ Ääni on olennainen osa dialogia, jota käydään paikan rakentuessa mielessä ja muistissa monisyisin tavoin.²⁴

Haastattelutilanne, jossa kertoja muistelee lapsuuttaan, on eräänlainen suullinen ja kuviteltu aistimuistokävely. Se on usein, joskaan ei aina fyysisesti rajattu tiettyyn sisältöön, jolloin elettyjä paikkoja lähestytään mielikuvallisesti. Eletyn tilan ja paikan äänet korvautuvat kertojan äänellä, joka välittää kuulijalle aistimaiseman tapahtumiseen ja suhteineen. Laajemmin elettyjen tilojen ja paikkojen muistelussa on kysymys poikkitieteisestä aistimuistitutkimuksesta, jonka piiriin nivelyvät muun muassa muistitietohistoria eri lajeineen, äänimaisematutkimus tai ruumiinfenomenologinen tutkimus. Niissä kaikissa hyödynnetään samantapaista oivallusta "aisteintodistajasta", joka tekee eletystä ympäristöstään havaintoja, kokee, muistaa ja muistelee sitä erilaisin kerrostuvien ja ristiriitaisinkin tavoin.²⁵

Lumen raavinta ja saappaiden narina: äänen kuulostelusta aistimaiseman muisteluun

Lumi oli olennainen osa 1900-luvun alkupuolen lapsuuden aistimuistoja ja -maisemaa. Lumen keskeisyyttä ja moniaistisuutta korosti koulumatkojen säännöllistyminen osaksi lasten enemmistön talvikausien arkea. Maaseudulla varsinkin Sisä-Suomessa, pohjois- ja itäosissa syrjäseutujen lasten koulumatkat saattoivat olla pitkiä, jopa lähes kymmenkilometrisiä. Lumen kokeminen oli kokonaisvaltaista kehollista aistimaisemassa toimimista, jossa kulkeville lapsille muodostui tiheään toistuvia tunto-, näkö-,

kuulo- ja kinesteettisiä muistoja. Kivijärveläinen metsänhoitajan tytär (s. 1911) muisteli 5 kilometrin koulumatkaansa kirkonkylälle lumen tullen. Muistot lumesta kiteytyivät – paitsi lumen kirkkauteen, kylmyyteen ja upottavuuteen – lumen ääniin tuiskuna, lumessa "marssimisena" ja lumenaurauksen "raapimisena":

" [T]iet ei ollu sillon avattu, nii se tuota piti kulukea monesti paksussa hangessa ja männä suksilla ja millä millonki. Ja pakka-sessa, ja eihän sillo ollu tuota vaatteet niinku nyt on. Sillon oli lyhytlahkeinen sukka vain. Se oli te kuvottu sukka, joka remmillä piettiin kiinni tänne [...] Enim-mäkseen käveltiin, mutta olihan sitte semmosia kotitekosia suksia, ku isät ja veljet tekivät, teki tuota puusta suksia. Ja niillä sitte ihmeellisesti niillä, jos ol hyvä keli, niin pääsi kulkemaan. Muta sitte, ja kun ol suojailema ja saatto olla paksusti tuoretta lunta, niin kyllä se ol melekosta

malainen Nauvo. Helmi Järviluoma (2002a); Järviluoma-Mäkelä (2010); Noora Vikman (2005) 'Ikkunaluukkuja äänimaisemaan – äänimaiseman rytmikasta ja kulttuurisista taustoista', teoksessa Outi Ampuja & Kaarina Kilpiö (toim.) *Kuultava menneisyys: suomalaista äänimaiseman historiaa*, Turku: Turun historiallinen yhdistys ry, 304–337.

22. Saara Tuomala (2009b) 'The Bicycle and Bodily Identities of Finnish Rural Youth from the 1920s to the 1940s', *Ethnologia Fennica* 36, 54–71, Laura Stark: 'Empowering Practices: Perspectives on Modernisation in Finland 1860–1960', *Ethnologia Fennica* 36, 4–18.

23. Näytettä on lyhennetty.

24. Järviluoma-Mäkelä (2010) 24.

25. Aisteintodistajan käsitteellä tarkoitin moniaistisesti ympäristöään havainnoivaa ja sitä muistavaa henkilöä. Kyseessä on tähän artikkeliin muotoilemani laajennettu sovellettu korvintodistajan käsitteestä. Ks. aihepiiriä käsittelevää poikkitieteistä tutkimusta, esim. Järviluoma (2002); Schafer (1992); Barry Truax (2001) *Acoustic Communication*, Westport, Connecticut: Ablex Publications; Edward S. Casey (1987) *Remembrance. A Phenomenological Study*, Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press; Saara Tuomala (2009a) 'The Dialogue In-Between. Phenomenological Perspective on Women's Interviews', teoksessa Marta Kurkowska-Budzan & Krzysztof Zamorski (toim.) *Oral history: The challenges of dialogue*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 77–86; Simo Laakkonen, & Jorma Kivistö (2001) 'Kaatopaikan Helmi: Avaus helsinkiläisten lasten ympäristöhistoriaan', teoksessa Matti Hannikainen & Mikko Salavuo (toim.) *Elämän muotoja: Kertomuksia yksilöistä ja yhteiskunnasta*, Rauma: Koala-kustannus, 21–43.

marssimista sitte. [...] [E]ihän silloin aukastu rautatietäkään. [...] Joskus ku semmosella puisella puuauralla hevosvetosesti pikkusen raavittiin sitä tietä, mutta eihän siitä paljo mittää hyötynnä.[...]"

Muistelija nivoi kokemukset lumessa kulke- misesta menneen ja nykyisen (1990-luvun) maailman arvottavalle vertailulle:

"Sitä vaan mentiin ja sitte kovilla pakkasilla, nii mentii vain, vaikka tuota, vaikka matkaa oli ja kylmä oli. Niin se ol semmosta. Ei sitä, sitä ei ootettu mittään valamista, mutta sitä yritettiin aina ite."

Haastattelemani 1900-luvun alkupuolella syntyneet ja lapsuutensa maaseudulla eläneet kertojat olivat eläneet kulttuurisessa siirtymävaiheessa, jossa perinteisestä ääni- maailmasta ja -maisemasta siirryttiin moderniin.²⁷ Heidän kerronnassaan tulee esille herkistyminen muutoksesta kertomiselle ja sen reflektoinnille. Lapsuus- ja nuoruus- muistojen yhteydessä tapahtuu jatkuvaa menneen ja nykyisen elämän vertailua, perinteisen ja modernin maailman omakohtaista arvottamista.²⁸ Maaseudulla säilyi monia perinteiseen äänimaailmaan liittyviä

26. Haastattelunäytettä on lyhennetty.

27. Haastattelujen tekstintäminen syntyy kunkin kirjoittajan hahmottamana tekstikokonaisuutena, johon vaikuttavat tutkimuksen tavoitteet, konteksti, henkilökohtaiset valinnat ja tausta. Humanistisessa ja yhteiskuntatieteellisessä haastattelututkimuksessa käytetyssä ns. etnografisessa litterointitavassa tekstiin ei merkitä esimerkiksi taukoja tai puheäänien vaihteluita. Sen sijaan puheen tutkimukseen keskittyvässä etnopoeti- sessa menetelmässä muu kuin verbaalinen viestintä otetaan huomioon. Etnopoetiissakin tekstinnöksessä häviää huomattava osa sanattomasta viestinnästä, joka on erilaisia diskursiivisia tasoja sisältävää ja merkityksiä rakentavaa. Tutkimustavoitteenani on ollut yhdistää suullisen aineiston tulkinta kirjallisiin lähteisiin. Käytännössä tämä tapahtuu tekstinnettyjen haastatteluiden, arkistoaineiston ja painetun kirjallisuuden välisenä vertailuna, jolloin etnografista litterointitapaa voi pitää riittävänä. Pyrkimyksenä on myös ollut säilyttää osa haastattelukerronnan sisältämästä esityskeskeisestä ja ei-verbaalisesta viestinnästä. Tekstinnöksiin on merkitty huokauksia, äännähdyksiä, naurahduksia, taukoja sekä voimakkaita puheen painotuksia. Erityisesti on kirjattu nauraminen [nauraa] keskeisenä ja monimerkityksisenä metakommunikatiivisena ilmaisu- muotona, joka on myös suhteellisen helposti kirjatta- vissa. Tuomaala (2004) Liite 7.

luonnonäänten elementtejä kertojien koko elämänsä ajan. Tuulen ja sateen, niiden suunnan ja voimakkuuden, samoin kuin muiden ympäristön äänien kuunteleminen – akustinen kommunikaatio – kuului maa- seudun elämään erityisesti viljelijäperheissä eri vuoden- ja vuorokaudenaikoina pitkälle 1900-luvulle. Perinteisessä agraarikulttuu- rissa luonnon äänet sisälsivät elämän yllä- pitämiseksi ja jatkamiseksi olennaisia vieste- jä ja tietoa, jonka ennusteleva kuulostelu oli syytä oppia varhain. Tarvittaessa luonnon- ääniin oli osattava reagoida, esimerkiksi kylvökauden ja karjan laitumelle laskemi- sen aikana erilaisin äänekkäin seremonioin ja riitein. Vastaavasti syksyinen talvikauteen ja sisätiloihin siirtyminen ilmaistiin säännel- lyllä äänettömyydellä tai hiljaisuudella.²⁹

Äänien kuulosteluun liittyi muun aisti- mellisen tiedon kuten valon ja lämmön vaihteluiden tarkkailu, samoin eläinten ja niiden elinpiirien. Veden sijainti ja kulku olivat tärkeää tietoa. Ääniin ja äänimaail- maan liittyviä muistoja ei voi erottaa muista aistimuistoista; äänimaiseman sijasta onkin parempi puhua kokonaisvaltaisesti men- neestä aistimaisemasta.³⁰ Muistitieto on eri-

28. Ks. Korkiakangas (1999) 'Muisti, muistelu, perin- ne', teoksessa Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Uu- sitalo (toim.) *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Jobdatusta etnologiatieteisiin*, Tietolipas 155, Helsinki: SKS, 155–176; Laura Aro (1996) *Minä kylässä: identiteetikerto- mus haastattelututkimuksen folklorena*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 650, Helsinki: SKS; Marja Saarenheimo (1997) *Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muisteleminen*, Tampere: Vastapaino.

29. Saara Tuomaala (2004a) 'How did a shepherd's life story become a patriotic song? Narrating past rural childhood of the 1920s and 1930s in Finland', teok- sessa Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *History and Change*, Helsinki: Finnish Literary Society, 65–66; Peter Englund (2004) *Hiljaisuuden historia*. Ruotsinkielinen alkuteos *Tystnadens historia och andra essäer*, käännös Timo Hämäläinen, Helsinki: WSOY, 14–18; Riitta Rainio (2005) "'Mikält kellot kuu- luu, sikält pahat pajetkoon!'" Akustinen kommunikaatio suomalaisissa kansanomaisissa riiteissä', teoksessa Outi Ampuja & Kaarina Kilpiö (toim.) *Kuultava men- neisyys: suomalaista äänimaiseman historiaa*, Turku: Turun historiallinen yhdistys ry, 280–303.

30. Ks. aihepiiristä kivun aistimuksina ja luontosuh- teen muutoksina, Ulla Piela (2002), 'Luonto ja muut- tuvat maailmat kansanlääkinnässä', teoksessa Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.) *Mod- ernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*, Helsinki: SKS, 277–331.

*Valkealan kirkonkylässä heinäkuussa 1960. Ehtookellot soitettiin kirkontornista. Väki kokoontui ilta-
miin Naitinkolkkiaan. Suomen Kuvapalvelu / Tuovi Nousiainen.*

tyistä aistihistoriaa, joka kytkeytyy muistelukerronnan kokonaisuuteen ja aktivoituu haastattelukohtaamisen nykyhetkessä. Toisin sanoen tämä aistimelliseen tietoon kytkeytyvä muistelu ei useinkaan ole kerronnassa eriytettyä, vaan liittyy kokonaistunnelman tai -tilanteen rakentamiseen.

Omissa haastattelukysymyksissäni ei ollut erillistä aisteihin liittyvää temaattista osiota, vaikka toisinaan teinkin aistimuistoja valottavia täsmennyksiä. Ääniin liittyvät muistot, joita kertojat toivat oma-aloitteisesti esille, olivat kahdensuuntaisia. Ne liittyivät joko poikkeuksellisiin tilanteisiin tai tiettyihin arjen jatkuvuuksiin. Monissa haastatteluissa muita aistimellisiä muistoja enemmän tulevat spontaanisti esille visuaaliset, näkemiseen ja valoon liittyvät muistot. Toisena tulevat esille erilaiset kosketukseen ja kehoon liittyvät yleisaistimukset kuten kylmyys ja

lämpö, kosteus ja kuivuus, terävyys ja kevyys tai pehmeys. Tuoksut, hajut ja äänet tuodaan esille poikkeuksellisesti, varsinkin jollei haastattelukysymyksiin ole liitetty erityisesti aisteihin liittyvää muistelua.

Kuten Peter Englund (2004) on todennut, maaseudun perinteinen akustinen horisontti oli laaja ja koostui useista äänimerkeistä. Ne kuten kirkonkellot, pyykinpesun äänet rannalla, vasaran- ja kirveeniskut, pihojen koiranhaukku tai leikkivien lasten äänet, toimivat äänimaiseman maamerkkeinä. Uudisviljelykset, metsänhakuut ja tieverkosto laajensivat horisonttia, ja suhteellisen harvassa olevat äänet kantautuivat pitkiä matkoja äänimaisemassa. Tässä aistimaisemassa oli toiminnan, kohtaamisten ja suhteiden kerroksia, jotka tulevat esille erilaisina muistelukerronnan elettyinä konteksteina. Ääni- ja aistimaiseman kontekstit ovat ra-

kentuneet sosiaalisten suhteiden ja elinympäristöjen kohtaamisina kertojan elämänsä aikana. Ne muodostavat kokemuksen ja toiminnan jaetun rytmisen taustan, joka selittää äänimaiseman dynamiikkaa juhlassa ja arjessa, kriisitilanteissa kuten sodissa, vuorokauden ja vuodenaikojen muutoksissa. Toiset muistoista ovat julkisemmin yhteisöllisiä tai yhteiskunnan eri instituutioihin liittyviä, toiset taas yksityisempiä kuten kotitaloon tai perheeseen kytkettyjä.³¹

Osa kertojista on muita orientoituneempi aistimuistojen ja -maiseman muisteluun ja reflektointiin. Toisten kerronnassa korostuvat sen sijaan esimerkiksi toiminta ja tapahtumat, sosiaaliset suhteet, arjen käytännöt tai henkilöiden muistelu. Tietyt äänet saattavat myös muistuttaa tietyn ihmisen tai paikan peruspiirteistä. Maanviljelijän poika (s. 1928) Paavolasta kiteytti isoäitinsä, suuren talon leskiemännän, kahteen kuulomuistoon, avainnipun kilinään lanteilla ja rasvasaappaiden narinaan. Niiden kuuluminen merkitsi isoäidin reittien ja toiminnan pihapiiristä:

”Nii, jotkuha sitä halus sitä narinaa (– –)³² [naurua] siihen kenkään, niin se suutari kysy, että pannaanko sitä narua, narua nyt enempi tai vähempi sitä. [...] Tiesi missä pääemäntä menee avaintensa kanssa, kun vaan niin... [...] Joo, kyllä, kyllä ne narisi kengät. Ei sitä lasten kenkiin pantu. [...] Se oli siinä kotona vaan. Ei sitä mummon kans kulettu pihapiiriä etemmäs – ei, joo, ei ei!”

Samainen paavolalainen mieskertoja kuvaili urheilukilpailujen ja Markus-sedän lastentuntien kuuntelua kotinsa pirtissä 1930-luvun lopulla. Koska radio ei kuulunut jokaisen kodin varustuksiin, vauraammassa talossa ollut vastaanotin keräsi naapuriston lapset yhteen. Vuonna 1927 alkanut lastenradiotoiminta ja Markus-sedän satutunnit, joihin lapset pääsivät lauluineen esiintymään, nivoutuivat Yleisradion kansanvalitukselliseen ja kasvattavaan ohjelmaraamiin. Markus-sedän ääni yhdisti osaltaan kaupunkilais- ja maalaislasten kokemuksia ja loi modernin suomalaislapsuuden ääni-

muistoja. Samoihin aikoihin alkoi kouluradion kuunteleminen:

”Se tuli meille, setä osti ensimmäisen ration, se oli jotaki kolomekytäteittemän vuosien. [...] Kyllä taisi olla joku kolomenkympin hiihto ja tämmösiä. Että niitähän tietenkin kuunneltiin. [...] Nii, ja sitte oli, lastentunthitan kuunneltiin hirviän tärkeesti sillon, kun Markus Rautio oli, oli se lasten ohjelmoin toimittaja.”

Radiotekniikka kehittyi nopeasti ensimmäisen maailmansodan aikana ja ensimmäiset radiot yksityisine radioasemineen rantautuivat Suomeen 1920-luvun alussa. Yleisradio lähetti ensimmäiset ohjelmansa syyskuussa 1926. Radiotoiminta teki kuunneltavissa olevasta äänimaailmasta ensi kertaa moderniin tekniikkaan sidotun ja julkisesti jaetun kulttuurisen kentän, valtakunnallisesti ja maailmanlaajuisesti. Lähetysajaltaan rajoitetunakin radio moninkertaisti kuunneltavissa olleen musiikin määrän. Eurooppalaisia orkestereita saattoi kuunnella jokaisessa kodissa ja peräkammarissa, ja porvarilliseen elämäntapaan liittyvänä klassisen musiikin estetiikka herätti voimakkaita tunteita ja mielipiteitä maalais- ja työläiskodeissa. Populaarimusiikin osuus lisääntyi vähitellen. Viikko-ohjelmaan tulivat lauantailet *Iloiset illat* vuodesta 1927 lähtien ja vuonna 1935 aloitettiin lauantai-illan toivekonsertit. Kevyttä musiikkia sai toivoa ohjelman loppuosassa.³³

Kotipiirissä kaikuneisiin lauluihin liittyivät 1900-luvun alkupuolella myös gramofonit ja äänilevyt. Tämä äänitetyn musiikin läpimurto oli kuitenkin radiota verkkaisem-

31. Peter Englund (2004) 16–17; Vikman (2005) 305–312; Truax (2001); Tuomaala (2009b); Ulla-Maija Peltonen (2003) *Muistin paikat: Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*, Helsinki: SKS.

32. Epäselvä kohta.

33. Tuomo Olkkonen (2007) ’Suomalaisen populaarikulttuurin nuoruusvuodet’, teoksessa Kai Häggman et al. (toim.) *Suomalaisen arjen historia. Modernin Suomen synty*, Porvoo: Weilin+Göös & WSOY, 197–217; Eino Lyytinen (1996) *Perustamisesta talvisotaan. Yleisradion historia 1926–1949*. 1.osa, Helsinki: Yleisradio, WSOY painolaitokset, 7–128.

paa, sillä äänilevyt pysyivät kalliina 1920-luvun loppupuolelle asti ja olivat pääasiassa nuorten ja varakkaiden kaupunkilaiskotien ulottuvilla. Kiertäviä gramofoniesityksiä pääsivät seuraamaan kaupunkien työläisperheet ja -lapset, ja maalla kylän ainoan ”rammarin” musisointia kokoonnuttiin aluksi kuuntelemaan yhdessä niin kuin radiosta urheiluselostuksia ja uutisia. 1930-luvulta alkaen uudet matkagramfonit ja lisääntyvä kotimainen äänilevyvalikoima valloittivat myös maaseutua ja työläiskoteja. Gramofoneja käytettiin tansseissa soittajia korvaamaan. Paavolalainen kertoja muistelee sotaajan kiellettyjä nuorten nurkkatansseja, joita pidettiin ulkoilmassa gramfonimusiikin tahdittamana. Luonnonäänet yhtyivät tekniikan tuomiin, ja nuoruuteen liitetty auditiivinen ikäkausikulttuuri sai moderneja ominaispiirteitään jo ennen 1950- ja 1960-lukujen populaarikulttuurin murrosta. Nurkkatanssien osallistumisehtona oli ripikoulun käyminen, ainakin periaatteessa:

”[S]e oli aivan mettämaastossa ne piirinpyöriäiset. [Luonnonhelemassa, siellä kiven ympärillä.[...] Oli, oli kovastiki kiellettyjä, polliisein kanssal...] No se oli se sana hyvä kulukemaan ympäri kyllä niitä tanssiväkiä [nauraa] [...] Joo, ei muuta ku tanssittiin, joo. Grammarilla soitettiin. Vaikaa se aika oli silloin, että rintamasotilaita oli lomalla ja ne olivat niin – se oli rajua se niitten meininki.”

Muistelukerrontaan liittyy keskeisesti tilallisuuden problematiikka. Sen yhteydessä nousee esille menneiden paikkojen ja tilojen ajallinen kerrostuminen, samoin eletyn menneisyyden vertautuminen kerrontahetken paikkoihin ja tiloihin. Haastatteluissani paikallisuus, kivijärveläisyys ja paavolalaisuus, yhdisti kertojia kaksinkertaisesti, sillä he olivat paitsi eläneet lapsuutensa haastattelupaikkakunnalla, myös asuneet siellä tai palanneet sinne aikuisiässään. Tämä kertojia yhdistävä piirre muuttui haastatteluja analysoidessani kiinnostavaksi tutkimuksen kontekstiksi, joka sisältää myös aistimaisen ja laajemmin aistikulttuurin. Haastattelussa elämänsä muisteleva kertoja on kor-

vin- ja aisteintodistaja, joka tuo kuulijalle esille mennyttä aistimaisemaansa. Välillä tuo maisema täsmentyy konkreettisoin muis-toin ja viittauksin äänimaisemaksi. Monesti kertoja rakentaa kuitenkin yleisemmän, viitteellisemmän aistimaisen historialliseksi kontekstiksi, joka sisältää implisiittisesti eri aistein havaitun ja koetun maailman, sekä sitä määrittävän aistikulttuurin.³⁴ Tätä ajallista maailmaa voi nimetä aistein eletyksi paikaksi ja tilaksi, johon ankkuroituu auditiivinen ulottuvuus. Kerrotuilla erityispiirteillä, sekä luontoon että inhimilliseen maailmaan liittyvillä, on ollut erityinen äänellinen ulottuvuutensa ja vaikutuksensa silloinkin, kun sitä ei muisteltaessa verbalisoida.

Lähestymistapoja äänellisyyteen osana ruumiillista ja aistittua menneisyyttä

Äänen muodostumista haastattelutilanteessa on mahdollista tarkastella äänellisyytenä tai äänikulttuurin osatekijänä. Äänissä rakentuu henkilökohtaista ja sosiaalista menneisyyttä koskevia merkityksiä. Kertojien ääntä on pohdittu laajalti muistitietohistoriassa sekä muissa haastattelumenetelmää hyödyntävissä lähtieteissä kuten etnografisessa ja antropologisessa tutkimuksessa. Lähestymistapa on ollut usein äänen, puheen tai ruumiillisuuden symbolisia ja metaforisia, kulttuurisia merkityksiä pohtivaa, eikä niinkään äänen ja äänenkäytön tarkastelua fyysisenä ja aistillisena elementtinä. Metaforisena ääni on liitetty vallankäytön ja valtahierarkioiden analyttiseen ja kriittiseen tarkasteluun, yksilöiden ja ryhmien ilmaisen vapautta ja tapoja kuvaavaksi käsitteeksi. Vastaavasti muun muassa muistitietohistoriassa, feministisessä ja hermeneuttisessa tutkimuksessa äänen merkitystä on korostettu myös tutkittavien näkökulmien huomioonottamisessa ja sen vaikutuksista tutkimustuloksiin.³⁵

34. Ks. Helmi Järviluoma (2007) ”’Kuulen korvissani vieläkin’ – muistellut kuulokuvat”, teoksessa Seppo Knuutila & Ulla Piela (toim.) *Menneisyys on toista maata*, KSVK 86, Helsinki: SKS; Saara Tuomaala (2004a) 57–77.

35. Tuomaala (2006); Jamilah Ahmed (2004) 'Reaching the body: Future directions', teoksessa Helen Thomas

Äänellisyyttä ja ääniä on mahdollista tarkastella aistimuistitutkimuksena. Sen yhteydessä äänellisyyden kokemuksia muistelukerronnassa voi lähestyä muun muassa ruumiinfenomenologisesta näkökulmasta. Feministisessä ruumiinfenomenologisessa tutkimuksessa on hahmotettu 1990-luvulta alkaen subjektiivisuutta ja ruumiillisuutta samanaikaisesti aistillisina, fyysisinä ja psyykkisinä prosesseina. Ne tapahtuvat instituutioiden ja elinympäristön mikrovallan käytännöissä, järjestyksissä ja sosiaalisissa suhteissa. Samalla on ryhdytty purkamaan käsitystä modernista universaalista ruumiillisuudesta. Toisin sanoen ruumiillisuutta on tarkasteltu aistien prosessoimana merkityksenannon politiikkana, eikä subjektin tai sukupuolen ”autenttisenä äänenä” tai transsendentaalina heijastuspintana.³⁶ Kun ruumista tarkastellaan sidoksissa ympäröivän aistitun kulttuurin valtaan ja sen käytäntöihin, se ymmärretään paitsi omakohtaiseksi kokemukseksi, myös yhteiskunnallisissa diskursseissa määrittäneeksi ja kulttuurisesti tuotetuksi tilaksi ja asemaksi, positioksi. Vastaavasti aistihistoriassa ruumiillisuutta on mahdollista tarkastella yhteisöllisesti opittujen tunnetilojen ja toimintojen järjestelmänä ja välineenä.

Ruumiinfenomenologi Maurice Merleau-Ponty on nimittänyt eletyn menneisyyden läsnäoloa ihmisessä kerrostumaksi (*la sédimentation*), joka muodostuu subjektin toistamista ja vahvistamista ruumiillisista asennoista erityisissä historiallisissa ja sosiaalisissa tilanteissa.³⁷ Kerrostuman käsitteen kautta on mahdollista hahmottaa historiallisen, aistivan subjektin muodostumista, jossa ovat olennaisia samanaikaisesti ruumiillisten kokemusten dialogisuus ja aktiivisuus, niiden vallanalaisuus ja vallankäyttö sekä subjektiivinen muisti, jaettu muistaminen ja muistelu.³⁸ Omakohtaisesti eletty lapsuus ja nuoruus muodostuvat äänimuistojen ja äänikulttuurin kerrostumina, jonka kertoja tuo esille esimerkiksi elämäkerrallisen haastatteludialogissa.

Ruumiinfenomenologisesta näkökulmasta aistimuistojen kuten äänimuistojen ruumiillisuus ilmenee omakohtaisten kokemusten kerrostuneisuutena ja tilanteisuutena.

Tällöin näitä ruumiillisuuden subjektiivisia ulottuvuuksia on mahdollista tutkia muun muassa historiallisina äänijälkinä, joita tuotetaan erilaisissa ajallisesti, tilallisesti ja yhteisöllisesti kerrostuneissa vuorovaikutussuhteissa.³⁹ Lapsuuden ja nuoruuden lähiympäristöt ja -yhteisöt muodostavat äänimaisemineen näiden suhteiden vanhimman äänikulttuurisen kerrostuman; tutkimuksessa käytetyksi uusimmaksi kerrostumaksi jää niitä koskeva, vanhuudessa taltioitu haastattelu.

Äänellisyys historiassa

Oraalisuus, ihmiseltä ihmiselle välittyvä ääni ja puhe, ovat olleet keskeisiä inhimillisessä historiassa. Perinteisissä yhteisöissä myös kirjalliset tekstit perustuivat pitkälti niiden suulliselle esittämislle, muotoilulle, vakuuttamiselle ja muistamiselle. Tämä ei rajoittunut vain arkiseen tiedonvälitykseen ja kaupankäyntiin tai taiteelliseen ilmaisuun kuten lauluun, runouteen tai teatteriin. Suullisuuden keskeisyys tiedon tuottamisessa ja välittämisessä oli olennainen myös

& Jamilah Ahmed (toim.) *Cultural Bodies. Ethnography and Theory*, Oxford: Blackwell, 2–24; Selma Leydersondorff, Luisa Passerini & Paul Thompson (1996) (toim.) *Gender and Memory*. International Yearbook of Oral History and Life Stories. Volume IV, Oxford: Oxford University Press; Michel de Certeau (1988) *The Writing of History*. Transl. by Tom Conley. *L'écriture de l'histoire*, New York: Columbia University Press; Hans-Georg Gadamer (2000) *Hermeneutik, Ästhetik, praktische Philosophie*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

36. Judith Butler (1993) *Bodies that Matter: On the Dialectic Limits of Sex*, London: Routledge; Monika M. Langer (1989) *Merleau-Ponty's Phenomenology of Perception: A Guide and a Commentary*, London: Macmillan; Wendy Parkins (2000) 'Protesting like a girl. Dissent and feminist strategy', *Feminist Theory* 1(1), 59–78; Tuomaala (2009a); Sara Heinämaa (1996) *Ele, tyyli ja sukupuoli. Merleau-Pontyn ja Beauvoirin ruumiinfenomenologia ja sen merkitys sukupuolikysymykselle*, Helsinki: Gaudeamus; Martina Reuter (1997) Anorektisen ruumiin fenomenologia, teoksessa Sara Heinämaa, Martina Reuter & Kirsi Saarikangas (toim.) *Ruumiin kuvia. Subjektin ja sukupuolen muunnelmia*, Helsinki: Gaudeamus.

37. Maurice Merleau-Ponty (1962) *Phenomenology of Perception*, transl. Colin Smith. *Phénoménologie de la perception*, Boston: Routledge and Kegan, 197, 441. 38 Tuomaala (2004b) 339–341; Tuomaala (2009a) 79–81.

39. Casey 1987; Vikman 2005.

niille tiedon tuottamisen muodoille ja instituutioille, jotka perustuivat kirjalliselle kaanonille kuten uskonnollisessa ja tieteellisessä ajattelussa. Suullinen, ääneen tuotettu uskonnollinen rituaali tai filosofinen keskustelu olivat olennainen osa kulttuurista uusintamista ja luomista. Bruce R. Smith (1999) on hahmottanut äänellisyyden ympärille keskittyvää maailmankuvaa, jota hän on tutkinut Englannissa varhaisen modernin ajan äänimaailmassa. Aikakauden ”puhuminen ja kuuntelemisen protokolleja” rekonstruoitaessa tulevat ymmärrettäviksi ne tavat, joilla ihmisten minuuks on rakentunut puheessa ja puheena tietyssä ajassa, paikassa ja yhteisössä.⁴⁰

Bruce R. Smithin mukaan tämänkaltaisen ”puheen ekologia” ottaa huomioon, että kulttuurit eivät muodostu ainoastaan näkemänsä vaan myös kuulemansa ja sanomansa perusteella.⁴¹ Kulttuurien akustinen horisontti ja sen sisältämä äänimaailma eivät ole ainoastaan kielellisiä, vaan ohikiitävinä ja haihtuvina äänet sisältävät monitasoisesti ja runsaasti tietoa ympäröivästä muustakin aistimaailmasta.⁴² Kirjallisen kulttuurin levitessä ja vakiintuessa modernina aikana suullinen kulttuuri on säilynyt pitkään olennaisena niissä yhteisöissä ja yhteiskunnissa, joiden ei ole ollut mahdollista luoda tai vakiinnuttaa omaa kirjoitettua ja tekstuaalista maailmaa kuten esimerkiksi vielä 1800-luvun alkupuolen suomenkielisessä yhteisössä, monissa ns. alkuperäiskulttuureissa tai afrikkalaisamerikkalaisessa kulttuurissa.

Michel de Certeau (1988, 209–243) on pohtinut äänellisyyden ja suullisen ilmaisun merkitystä osana modernin historian kirjoituksen syntyä. Hän näkee puheen aistimellisena ja empiirisenä perustana, johon kirjoituksen ”etnologinen diskurssi”⁴³ ankkuroi kerrontansa ja diskursiivisen logiikkansa. Samalla kirjoitus ammentaa tästä perustasta oman dokumentaarisen todistusvoimansa. Modernin ajan alussa löytöretkien ja tieteen avaamien uusien maailmoiden kuvailu, järjestäminen ja todentaminen vaativat lähdeaineistoa. Eri maailmoita asuttavien inhimillisten äänten toistuvat kohtaamiset kiehtoivat löytäjiä käsittämättömyydellään. Samalla tuo suullinen ilmaisu vedettiin *logoksen*,

järjen valtapiiriin: katoavasta ja käsittämättömästä äänten massasta muodostui jotain pysyvää, säilytettyä ja ymmärrettävää. Kirjoitus tuotti paikallisesta, aikaan ja yhteisöön sidotusta puheesta historiaa. Kuten de Certeau kiteyttää, ekspansiivisen ja säilyttävän luonteensa vuoksi ”historia on arkisto”.⁴⁴ Se uusintaa ja säilöo puheen oman johdonmukaisuutensa kaavalla, samalla yksinkertaistaen äänten kirjon ja muuttaen sen objekteiksi, joita on mahdollista siirtää ajasta, paikasta ja yhteisöstä toiseen.

Olellaista äänten löytämisen prosessissa oli (ja on), että nuo äänet tulkitsti ymmärrettäväksi niiden löytäjä – löytöretkeilijä, lähetyssaarnaaja ja tutkija – eikä niiden alkuperäinen tuottaja ja ilmaisija. Modernisaatiossa länsimaisen ajattelun johtolangaksi luotiin suullisen ja kirjallisen kulttuurin välinen hierarkkinen suhde, joka perustui perustavanlaatuiselle erolle, mutta myös riippuvaisuudelle. Kirjallinen, symboliseen taksonomiaan perustuva kulttuuri tarvitsi toteutuakseen äänellisen maailman aistimellisen ja ruumiillisen perustan, josta se myös ammensi mielihyvänsä. ”Sivistyneen ihmisen ja miehen”⁴⁵ kirjoitus määritteli toisten ihmisten kuten alkuperäiskansojen, kansainhämisten ja naisten puheen totuuden ja sen sisältämät merkitykset. Äänistä ja puheesta tuli kirjoituksen ”toinen”. Samalla kirjoituksen logiikkaan kuului erilaisten äänten tulkitseminen perustaltaan samanlaisina ilmauksina, jotka oli kytkettävä johdonmukaisesti tiettyyn universaaliin rakenteeseen. Ylijäävät äänet karsittiin pois ja ne jäivät tunnistamattomaksi mongerrukseksi, äänähdyksiksi, kuiskauksiksi ja mölyksi. Niitä

40. Bruce R. Smith (1999) *The Acoustic World of Early Modern England: Attending to the O-Factor*, Chicago & London: University of Chicago Press, 246.

41. Smith (1999) 48.

42. Rekonstruoitessaan varhaisen modernin ajan äänimaailmaa Englannissa Smith käyttää laaja-alaisesti aikalaislähteitä: retorisia ohjekirjoja, anatomioita, arkitektonisia suunnitelmia, musiikkinäytteitä, teatterisuunnitelmia, alueellisia kaupankäynnin määriä sekä esille tulevien äänimaisemien akustisia ominaisuuksia. Smith (1999).

43. de Certeau (1988), 211.

44. de Certeau (1988), 216.

45. de Certeau (1988), 228.

ei luokiteltu alun perin päteviksi edes potentiaalisenä lähdeaineistona, kunnes etnografisen, antropologisen ja psykologisen tutkijankatseen ja -korvan uteliaisuus jatkoi aikaisempien löytöretkeilijöiden etsintää entistäkin hienosyisempänä ja symptomatisempaan etsintään. Aistien ja järjen, *logoksen*, äänen ja kirjoituksen, villin ja sivistyneen, naisen ja miehen, hullun ja terveen prinssiippien välinen kaksijakoinen ja hierarkkinen valtasuhde rakentui länsimaisen ajattelun lähtökohdaksi. Yhdeksi sen keskeiseksi diskurssiksi kehittyi aikaa taltioiva kaanon, historiankirjoitus, jossa kirjoitus kesytti menneisyyden äänen ja äänellisyysden.⁴⁶

Melua pidetään modernina ilmiönä, mutta myös ei-modernit yhteisöt olivat äänellisiä ja äänekkäitä aina kakofoniaan asti. Pihapiireissä, kylänraiteilla, markkinapaikoilla, kirkonmäellä ja kaupunkien kortteleissa oli omat vaihtelevat äänikerroksensa ja -identiteettinsä. Työn äänet sekoittuivat ihmis- ja eläinäänten koko kirjoon kuiskeesta kiljumiseen. Liikenne koostui hevosten, vetojuhtien, vaunujen, kärryjen ja ihmisaskelten potpurista.⁴⁷ Tästä huolimatta modernisaatioon liittyy äänimaailman ja -maiseman ratkaiseva muutos muutenkin kuin kirjallisen ja suullisen maailman hierarkkisen erotteluna. Äänellisyys ja kuuleminen luonne on kokonaisuudessaan muuttunut. Peter Englund (2004) on todennut, että meidän on lähes mahdotonta kuvitella vanhan Euroopan äänimaailmaa. Huomio koskee myös muita maanosia. Keskeistä modernisaation tuomassa muutoksessa on ollut pienten äänten ja niiden merkitysten tajun katoaminen jatkuvaan kohinaan, eikä niinkään siirtyminen hiljaisesta yhteiskunnasta meluisaan. Taustahällystä ja melusta kuten koneiden, laitteiden, moottoreiden ja taustamusiikin kohinasta, jylinästä ja jauhannasta on tullut arkipäivää. Kehitykseen liittyy akustisen horisontin koveneminen ja nopeutuminen, lyheneminen ja yksinkertaistuminen. Esimerkiksi musiikintutkijat ovat osoittaneet, että sinfoniaorkesterit soittivat ennen alhaisemmalla äänenvoimakkuudella ja tauottivat enemmän esityksiään.⁴⁸ Tiettytyypisistä melusta tai kovista äänistä,

joita ihmiset kohtasivat aikaisemmin muuttaman kerran vuodessa tietyissä juhlissa, rituaaleissa ja karnevaaleissa, on tullut jokapäiväisiä:

”Ennen kuunneltiin paljon intensiivisemmin [...] [S]ekä talonpojan että metsästäjän oli purettava äänen koodit säilyäkseen hengissä. Äänellä oli paljon konkreettisempi merkitys kuin nyt, kun se on muutettu joksikin taustaksi, tarkoitettu poisseulottavaksi. Ja kun meidän kulttuurimme kyky välittää informaatiota ja vaikutelmia näön kautta on lisääntynyt hämmästyttävästi, lähes tainnuttavasti, on kykymme tehdä sama kuulon avulla pikemminkin pienentynyt.”⁴⁹

Ihmisten inhimillinen historia, menneisyys ja nykyisyys, syntyy äänistä ja ääninä sekä äänten ja liikkeen rytmeistä. Äänet rakentavat myös hiljaisuuksia, jotka vaihtelevat aikakaudesta, kulttuurista ja elinympäristöstä toiseen. Tullakseen osaksi yhteisöään lap-

46. Ks. esim. Michel Foucault, (1991) *Madness and civilization: a history of insanity in the age of reason*, London: Routledge. [trans., orig. 1961]; Michel de Certeau (1980), *La Possession de Loudon*, 2. painos, Paris: Gallimard; Stephen Harper (2003) *Insanity, Individuals, and Society in Late-Medieval English Literature*, Lewiston: The Edwin Mellen Press.

47. Perinteisessä kaupunkien äänimaisemassa tiheä asuminen vahvisti ääniä aika ajoin meluksi, vaikka äänentaso vaihteli alueen luonteen, korttelien, vuorokauden ajan ja vuodenajan mukaan. Melun käsite modernissa, negatiivisessa merkityksessä on kuitenkin suhteellinen uusi. Se syntyi uuden, urbaanin keskiluo-kan myötä 1700-luvulla, jolloin Euroopan suurkaupungit alkoivat kasvaa ja äänentaso nousta. Toisin kuin säätyajan porvaristo ja käsityöläiset, nouseva keskiluokka kaipasi yksityisyyttä, rauhaa ja intiimiyttä. Kiertelevät katukaupustelijat, soittajat, saarnaajat, kerjäläiset, leikkivät lapset ja muu metelöivä massa alkoi merkitä häiriötä ja melusta alkoi tulla ongelma. Samalla hiljaisuuden arvo kasvoi, siitä tuli hienostuneisuuden merkki ja luovan työskentelyn ehto. Englund (2004) 20–25, 27–28; Emily Cockayne (2002) ‘Cacophony, or vile scrapers on vile instruments: bad music in early modern English towns’, *Urban History* 1, 29, 35–47.

48. Englund 2004, 28–29; Ampuja 2007; Anni Ranta (2005) ‘Kulutuksen soivat kulissit’, teoksessa Outi Ampuja & Kaarina Kilpiö (toim.) *Kuultava menneisyys: suomalaista äänimaiseman historiaa*, Turku: Turun historiallinen yhdistys ry, 257–278.

49. Englund (2003) 29–30.

sen on opittava käyttämään ja tulkitsemaan yhteisönsä erityistä äänten ja hiljaisuuksien vuorovaikutusta, äänikulttuuria, joka sisältää arvoja, merkityksiä ja toimintamalleja. Äänikulttuuri toteutuu ja muovautuu tietynlaisessa äänimaisemassa.⁵⁰ Tämä inhimillisistä, luonnonäänistä ja lisääntyvästi teknologisesti tuotetuista äänistä koostuva audiitiivinen maisema on luonteeltaan kaksisuuntainen. Se koostuu vaihtelevista, dynaamista osa-alueista, mutta sisältää myös jatkuvia tai pitkäkestoisia äänielementtejä. Kokonaisuuksina ja osa-alueina äänille annetaan jatkuvasti uusia kulttuurisia merkityksiä, samalla kun äänellisyys vaikuttaa perustavanlaatuisesti elollisten olentojen fyysiseen ja psyykkiseen elämään.

Historiankirjoituksessa äänimaisema kirjoitetaan uudestaan ja uudelleenlaiseksi. 1990-

luvun haastattelujen kellonlyönnit ovat vaienneet; niiden taltioitu kaiku säilyy niin kauan kuin kuulijat muistavat lyönnit ja merkitsevät niitä muistiin. Samalla menneille äänille annettavat merkitykset muuttuvat ja ankkuroituvat uusiin, äänellisiin ja kirjoitettuihin yhteyksiinsä. ■■

50. Ks. Helmi Järviluoma (2003) 'Oletko maisemissa? Lyhyt johdatus äänimaisematutkimukseen', teoksessa Tuomas Eerola, Jukka Louhivuori & Pirkko Moisala (toim.) *Johdatus musiikintutkimukseen*, Helsinki: Suomen musiikkietieteellinen seura; Tuuli Talvitie-Kella (2009) Soittaja oppijana – Vuosina 1880–1940 syntyneiden eteläpohjalaisten soittajien ensikosketukset musiikkiin ja soittamiseen, *Kasvatus & Aika: Kasvatuksen historiallis-yhteiskunnallinen julkaisu* 2(2), http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=113. Viitattu 14.6.2010; Tuomaala 2010.

SOFIA KOTILAINEN

Sodan äänet ja niiden jälkikaiku siviiliväestön mielissä

Kuinka tulkita 1900-luvulla tallennettua muistitietoaineistoa Suomen sodan kokemuksista

Suomen sotaa koskevaa muistitietoa on hyödynnetty historiantutkimuksessa hyvin vähäisessä määrin siviiliväestön kokemusten kuvaajana. Koska nämä sodan äänet on tallennettu kirjalliseen muotoon vasta useita vuosikymmeniä myöhemmin, arkistoaineistoa tulkitsevan historiantutkijan on tarpeen pohtia, missä määrin ne kuvaavat myös tallentajien oman ajan historiakäsitystä. Sofia Kotilainen analysoi artikkelissaan Suomen sodan 1808–09 äänimaailmaa pohjoisessa Keski-Suomessa.

■ Viime vuosina Suomen sotaa, sen maailmanpoliittisia taustoja sekä yhteiskunnallisia ja taloudellisia seurauksia on kansallisen merkivuoden tiimoilta tarkasteltu varsin paljon uusimmassa historiantutkimuksessa.¹ Kuitenkin pitäjänhistorioita lukuun ottamatta on vielä hyvin vähäisessä määrin lausuttu julki, mitä esimerkiksi maaseudun siviiliväestö ajatteli kotiseutunsa läpi vyöryneistä sotavoimista ja etenkin vihollisesta.² Millaisia ääniä nämä pitäjän kautta kulkenet joukko-osastot toivat mukanaan? Millaisia jälkiä siviiliväestön ja vihollisen kohtaamiset jättivät kollektiiviseen (ääni)muistiin? Tarkastelen artikkelissani pohjoisen Keski-Suomen äänimaailmaa Suomen sodan vuosina. Pohdin, miten paikalliset ihmiset kuvasivat myöhemmin sodanaikaisia ääniä ja mitkä tekijät vaikuttivat noista poikkeuksellisista äänistä kertomisen tapaan. Käsittelen paitsi taistelujen aikaisia konkreettisia kuulohavaintoja, erityisesti myös siviiliväestön myöhempiä tapoja kertoa sotakokemuksis-

ta metaforisina ”sodan ääninä”. Niistä muotoutui sittemmin paikallista muistitietoa koko yhteisöä koskettaneesta murrosvaiheesta.

Historiantutkimuksen keinoin on mahdollista palata lähinnä vain niihin ääniin, jotka tallentuivat aikalaisdokumenttien ohella useaa sukupolvea myöhemmin muistiin kirjoitettuihin arkistokyselyjen keruuvastauksiin. Olen rajannut tarkasteluni pääasiassa arkistoihin tallennettuun muistitietoon,⁶ joka sisältää varsin mielenkiintoisia välähdyksiä niistä sodan kokemuksellisista äänistä, jotka väestön mielissä sekoittuivat esimerkiksi vihollisen pelkoon ja sodan aiheuttamaan epävarmuuteen. Esimerkiksi ”uuden sotahistorian” suuntauksen piirissä henkilökohtaisten kokemusten ja muistojen tutkiminen on tuonut kuuluville huomattavan runsaan yhteisöllisesti merkityksellisinä pidettyjen sodan äänten kirjon.⁴ Muistelukertomusten analysoiminen tallennusaikansa poliittisessa ja kulttuurisessa kontekstissa antaa tietoa siitä, miten ja miksi suullinen

1. Esim. Kansakuntaa rakentamaan 1809, www.1809.fi, viitattu 23.5.2010; Max Engman (2009) *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*, Helsinki: WSOY; Max Engman (red.) *Fänrikens marknadsminne. Finska kriget 1808–1809 och dess följder i eftervärldens ögon*, Helsingfors – Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland – Atlantis; Martin Hårdstedt (2007) *Suomen sota 1808–1809*, Helsinki: WSOY; Petri Karonen (2008) *Pohjoisten suurvalta: Ruotsi ja Suomi 1521–1809*, 3. uudistettu painos, Helsinki: WSOY, 422–438; Jussi T. Lappalainen, Lars Ericson Wolke & Ali Pykkänen (2008) *Suomen sodan historia 1808–1809*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Karttakeskus.

2. Suomen sodan historiasta paikallisyhteisön näkökulmasta ks. esim. Camilla Asplund Ingemark & Johanna Wassholm (2009) *Historiska sagner om 1808–09 års krig*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland; Maria Lähteenmäki, *Tautinen sota. Suomen sota paikallisena ilmiönä*, *Historiallinen Aikakauskirja* 102 (2004): 4, 447–455; Heikki Tunkkari (1934) *Suomen sodan v. 1808–1809 tapahtumia Vetelin seudulla*, Kokkola: Tekijä; Anders Persson (2008[1988]) *Suomen sodan unohdetut sankarit*, Helsinki: Otava.

3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, kansanrunousarkisto (SKS KRA). Suomen sotaa pohjoisessa Keski-Suomessa koskeva muistitieto; Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (Kotus), Nimiarkisto, paikannimet, Karstula, Kivijärvi, Perho.

4. Joanna Bourke (2006) ”Uusi sotahistoria”, teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, Helsinki – Jyväskylä: Minerva, 21–42.

perimätieto on muokkautunut sukupolvelta toiselle siirtyessään ja millaisia painotuksia sodan äänet ovat eri aikoina saaneet. Esille tulee myös yllättäviä näkökulmia sodan kuulokuviin.

Sodan äänimaailman tallentaminen ja tutkimus

1700- ja vielä 1800-luvun alunkin sodissa taistelulentien ääniympäristö rakentui vaihdellen ääripäästä toiseen, hyökkäyksen alussa jännittyneen hiljaisuuden keskelle puhkeavasta jyminästä taistelun jälkeiseen haavoittuneiden piinalliseen ja epätoivoiseen huutoon, itkuun ja valitukseen saakka.⁵ Tuon ajan taisteluissa kuultiin moderniin sodankäyntiin kuuluvien konetuliaseiden ja moottoriajoneuvojen pauhun sijasta (vieraskielisiä) ihmisäänten huutoja, rumppujen lyöntiä, komentosanoja, hevosten hirnuntaa, kärryjen pyörien ratinaa ja kitiä, sirpalekurojen ujelluksia, yhteislaukausten kajahduksia, tykkitulien jyminä, sekä haavoittuneiden ja kaatuneiden tömähdyksiä maata vasten. Aikalaiset kokivat sodan voimakkaasti äänten kautta, sillä varsinkin ennen erilaisten teknisten sodankäynnin välineiden käyttöön ottamista kuuloaistin avulla tehdyt havainnot olivat tärkeä osa taistelutaitoa ja tiedustelutehtävien toteuttamista. Etenkin rintamasotilaan näkökulmasta sota on aina ollut aistit äärimmilleen jännittävä poikkeustilanne, jossa jatkuva hengenvaaran mahdollisuus on herkästä havainnoimaan ympäröivää äänimaailmaa.⁶

Äänimaisemien tutkimuksessa on tarkasteltu erilaisia kulttuurisia tapoja käyttää ääniä sekä sitä, kuinka äänet muodostuvat merkittäviksi yhteisöllisen toiminnan, vuorovaikutuksen ja identiteettien rakentumi-

sen näkökulmasta.⁷ Koko yhteisöä tai kansakuntaa kohdanneet traumaattiset tapahtumat painuivat yleensä erityisen hyvin mieliin. Tapahtumien myöhempää muistelu on voitu käyttää myös niiden poliittisten järjestelmien haastamiseen, jotka alun perin tuottivat sodan kärsimykset. Toisaalta traumaattiset kokemukset ovat johtaneet vaikeumiseen ja tapahtumien tarkoitukselliseen unohtamiseen.⁸ Historioitsijan on tärkeää havaita sodan äänten variaatio, mutta yksittäisenkin kertojan muistitieto kertoo aina myös yhteisön kollektiiviseen muistiin tallentuneista sotakokemuksista.⁹ Esimerkiksi Karstulan taisteluihin liittyvä äänimuistitieto

7. Esim. Outi Ampuja, Helmi Järviluoma, Kaarina Kilpiö & Heikki Uimonen (2005) 'Muuttuva äänimaisema – johdatus tutkimukseen', teoksessa Outi Ampuja & Kaarina Kilpiö (toim.) *Kuultava menneisyys: suomalaista äänimaiseman historiaa*, Turku: Turun historiallinen yhdistys, 9–20; Constance Classen (1993) *Worlds of Sense. Exploring the senses in history and across cultures*, London and New York: Routledge; Helmi Järviluoma & Gregg Wagstaff (eds) (2002) *Soundscape Studies and Methods*, Helsinki: The Finnish Society for Ethnomusicology, Department of Art, Literature and Music, University of Turku; R. Murray Schafer & Helmi Järviluoma (ed.) (1998) *Northern Soundscapes, Yearbook of Soundscape Studies*, Vol. 1, Tampere: University of Tampere.

8. Jenny Edkins (2003) *Trauma and the Memory of Politics*, Cambridge: Cambridge University Press; Sofia Kotilainen (2010) 'Paikallisyhteisö ja Suomen sodan (1808–1809) muistot: kriisiajan kokemukset ja niiden myöhempi poliittinen hyödyntäminen.' Käsikirjoitus.

9. Maurice Halbwachs (1980) *The Collective Memory*, New York: Harper Colophon Books; Ville Kivimäki (2006) 'Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa', teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemukseen talvi- ja jatkosodasta*, Helsinki – Jyväskylä: Minerva, 69–86; Alessandro Portelli (1997) *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press. Myös folkloristit ovat tutkineet esimerkiksi vuoden 1918 sotaa koskevan muistitiedon monikerroksisuutta: sen kertojilla on kuitenkin ollut käytettävissään aivan erilaiset mahdollisuudet perinteen säilyttämiseen kuin vaikkapa pääosin luku- ja kirjoitustaidottomalla 1800-luvun alun keskisuomalaisella väestöllä. Vuoden 1918 paikallisen perinteen tallennustyötä on myös tehty huomattavasti nopeammin sotatapahtumien jälkeen ja järjestelmällisemmin kuin Suomen sodan osalta. Anne Heimo (2010) *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*, SKST 1275, Tiede, Helsinki: SKS; Ulla-Maija Peltonen (1996) *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muototutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 657*. Helsinki: SKS.

5. Peter Englund (1998 [1988]) *Pultava*, Helsinki: Art House, 89, 98, 170, 228; Peter Englund (1998) *Kirjeitä nollapisteestä: historiallisia esseitä*, Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY, 38.

6. Outi Ampuja (2007) 'Ääni ja melu modernissa sodankäynnissä', teoksessa Simo Laakkonen & Timo Vuorisalo (toim.) *Sodan ekologia. Nykyaikaisen sodankäynnin ympäristöhistoriaa*, Helsinki: SKS, 304–339; Susanna Välimäki (2008) *Miten sota soi? Sotaelokuva, ääni ja mustikki*, Tampere: Tampere University Press, 11.

kulki perimätietona sukupolvelta toiselle ja alkuperäinen kertoja on usein identifioitavissa, minkä vuoksi sitä voi pitää ydinsisällöltään varsin luotettavana kuvauksena kollektiivisista muistoista.

Suomalaisessa historiantutkimuksessa on tarkasteltu vielä Suomen sodan rintamien äänimaailmaa vähemmän sitä, miten taistelulentien läheisyydessä asunut siviiliväestö koki vieraat äänet. Monet ruotsalaiset ja venäläiset upseerit sekä muut säätyläiset kirjoittivat muistelmaluontoisia teoksia Suomen sodan kokemuksistaan ja J. L. Runebergkin hyödynsi sotarunojensa taustamateriaalina näitä muistikuvia.¹⁰ Lisäksi yksiin kansiin koottiin omaelämäkerrallista aineistoa sisältäneitä lähdejulkaisuja, kuten kirjekoelmia ja päiväkirjoja, mutta maaseudun väestölle muistitieto oli lähestulkoon ainut tapa tallentaa sotaa koskevat muistonsa jälkipolville. Tosin esimerkiksi Oscar Rancken keräsi jo varhaisessa vaiheessa talteen Suomen sotaan liittyvää kansanomaista perimätietoa ja myös toimitti aineistojensa pohjalta julkaisuja.¹¹ Kuitenkaan Suomen sodan suullisen muistitiedon yhteisöllisiä funktioita ja kertomusten vastaanottoa kerronta-aikanaan, eli muistitiedon ”kulttuurista tuotantoa ja kulutusta”,¹² ei ole analysoitu kovinkaan tarkasti sisämaan suomenkielisen maaseudun väestön osalta.

Kesäkuussa 1808 Rautalammin kompanian päällikkö, majuri Otto Henrik von Fieandt¹³ miehineen onnistui sissitoimintansa avulla häiritsemään venäläiskuormastojen liikkeitä pohjoisessa Keski-Suomessa. Hänen joukkonsa ottivat heinäkuun alkupäivinä yhteen venäläisten kanssa Karstulan (Kyyjärven) Lintulahdella ja Perhon Kokkonevalla, minkä jälkeen venäläiset vetäytyivät Saarijärvelle ja von Fieandt jäi asemiin Karstulaan. Taistelujen lopputulos oli keskeinen koko sodan kulun kannalta, koska Saarijärven ja Karstulan kautta kulki strategisesti tärkeä maantie Pohjanmaan suuntaan. Ruotsalaisten Karstulan ratkaisutaisteluissa elokuun 21. päivänä kärsimä tappio siirsi sodankäynnin painopisteen Pohjanmaalle, ja Keski-Suomen alueesta tuli venäläisarmeijan huollon kauttakulkualue. Paikallinen väestö joutui etenkin kesän ja syk-

syn 1808 aikana kokemaan raskaasti sodan seuraukset niin kyyditysvelvollisuuksien, pakko-ottojen kuin tappavien kulkutautien muodossa. Joka viides saarijärveläinen (mukaan lukien myös Karstulan kappeliseurakunnan asukkaat) menetti henkensä sota-vuosina.¹⁴

Tutkijan tietoon Suomen sodan sotakokemukset tulevat esimerkiksi arkistoihin tallennetun yhteisöllisen perimätiedon kautta, mutta keskeistä on pohtia sitä, kuka sen on esittänyt minäkin aikana ja millä tavoin. Kokemukset ovat jo sellaisinaan aina tulkintaa, josta aikalaiset kertoivat valikoidusti jälkipolvilleen, mutta tärkeää on myös selvittää, miten arkistojen muistitieto rakentui: millaista valtaa sen kerääjät käyttivät esimerkiksi haastattelu- tai tallennustilanteissa tuodakseen esiin tai vaientaakseen

10. Pertti Hakala (1999) 'Kriget 1808–1809 – Forskningsläget ur finländsk synvinkel', teoksessa Martin Hårdstedt & Göran Backman (red.) *Krig kring Kvarken. Finska kriget 1808–09 och slaget i Oravais i ny belysning*, Oravais: Oravais historiska förening f.r., 179–185, 192; Lappalainen et al. (2008) 319.

11. Nils Erik Villstrand (2001) 'Anteckningar "på det fosterländska minnets altare": Oskar Rancken och kriget 1808–1809', teoksessa Carsten Bregenhöj (red.) *Oskar Rancken. Pedagog och samlare, folklivsvetare och historiker, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 632*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 59–68.

12. Ks. tarkemmin Wulf Kansteiner (2002) 'Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies', *History and Theory* 41, May 2002, 179–197.

13. Veli-Matti Syrjö (2001) 'Fieandt, Otto Henrik von (1762–1823)', SKS, Biografiakeskus (www.kansallisbiografia.fi), <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/581>, viitattu 23.5.2010.

14. Vuosina 1808–1809 käydyin sodan syistä, sotapahtumien vaiheista kokonaisuudessaan ja erityisesti Karstulan alueella, sekä Suomen liittämistä Venäjän keisarikuntaan ks. tarkemmin esim. Aulis J. Alanen (1953) *Otto H. von Fieandtin sotapäiväkirja*, eripainos: *Historiallinen Arkisto* 54, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 381–426; Engman (2009); Hårdstedt (2007); Osmo Jussila, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi (2006[1995]) *Suomen poliittinen historia 1809–2006*, Helsinki: WSOY, 15–31; Lappalainen, Ericson Wolke & Pylkkänen (2008); Lauri Maikkula (1973) 'Keski-Suomi sodan jaloissa 1808–1809', teoksessa *Keski-Suomi 12*, Jyväskylä: Keski-Suomen Museoyhdistys, 7–82; Erkki K. Osmonsalo (1947) *Suomen valloitus 1808*, Porvoo: WSOY; Erkki K. Osmonsalo & T. V. Viljanen (1949) 'Suomen sota vv. 1808–1809', eripainos: *Suomen historian käsikirja I*, Porvoo: WSOY. Ks. myös Kotilainen 2009; Kotilainen 2010.

tiettyjä kokemuksia.¹⁵ Arkistoihin tallennettu perimätieto muodostaa vain murto-osan kaikista niistä tarinoista, joita sodan aiheuttamista äänistä piirtyi suullisen kulttuurin valtakaudella paikallisen väestön muistiin. Siksi kertomusten myöhemmän kerääjän – useimmiten paikallista väestöä hekin – rooli korostuu siinä, mitkä muistot valikoituivat säilytettäväksi ja ketkä saivat kertomuksissa äänensä kuuluviin.

Pääasiassa Karstulan taistelua kuvaava pohjoisen Keski-Suomen sodan aikainen kertomusperinne koostuu lähinnä kolmesta osasta: tutkijat Kaarlo Jalkanen ja Kaarle Krohn haastattelivat 1800-luvun loppuvuosikymmeninä muutamaa paikalliseen väestöön kuulunutta henkilöä. Kaksi tärkeintä informanttia olivat noin 90-vuotiaat Lammassahon ja Kantolan muorit, jotka olivat siis itse eläneet sotavuosina, mutta heiltä on silti tallennettu vain vähän tietoa tästä teemasta. 1920- ja 1930-luvulla Suomen sotaan liittyvää perimätietoa keräsivät muun kansanperinteen keruun ohessa paitsi Samuli Paulaharju, paikallisesta väestöstä myös esimerkiksi Otto Harju ja Oskari Takkala. Eniten tietoa tapahtumista tallensivat vasta 1940–1960-luvulla karstulalaiset Ilmari Takkala ja Albert Rautiainen.¹⁶ Sotakokemusten tallentamisesta kiinnostuttiin toden teolla vasta toisen maailmansodan jälkeen, kun oli itsekkin jouduttu kokemaan sota-ajan varjopuolet.

Sodankäynti on kautta aikojen ollut sukupuolitunut ilmiö niin biologisessa, yhteisöllisessä kuin kulttuurisessakin mielessä, ja korostuneen maskuliinista toimintaa. Sotaoperaatioiden siviiliväestöä koskettaneet seuraukset taas ovat yleensä kohdistuneet raskaimmin naisiin.¹⁷ Merkittävä osa taisteluihin osaa ottaneista ruotusotamiehistä taisteli pohjoisessa Keski-Suomessa omalla kotiseudullaan, joten taistelukuvauksia oli kuultu hyvinkin tutuilta miehiltä sodan jälkeen. Muistitiedon kerääjät ja valtaosa kertojista olivat miehiä, mikä painotti kerrontaa taistelutapahtumiin, mutta myös kotitalouden, naisten ja lasten näkökulma tulee josain määrin esille. Todennäköisesti herkimät tunteet ja pahimmat kärsimykset jäivät kuvaamatta ja unohtuiksi jo pitkän ajalli-

sen etäisyyden vuoksi. Joukossa oli myös muutamia naiskertojia, eritoten edellä mainitut muorit siitä syystä, että he olivat keruuhetkellä harvoja elossa olleita aikalaisia.

Esimerkiksi kansanrunousarkiston aineiston tallennus- ja luokitteluperiaatteet sekä ajan kansatieteelliset tutkimussuuntaukset ohjasivat 1900-luvun alkuvuosikymmeninä pitkälti sitä, missä muodossa paikallinen muistitieto tallennettiin arkistoon. Lisäksi kertomusten lähettäjiä maksetut palkkiot ja perimätiedon tuntijoiden osakseen saama kunnia vaikuttivat luonnollisesti tallentamisinnokkuuteen.¹⁸ Suurta yleisöä opastettiin sotaa koskevan muistitiedon keräämiseen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keruupöytäkirjoissa jo 1930-luvulta lähtien.¹⁹ Myös se seikka, että suorasaanaista muistelukerrontaa ei tallennettu autenttisenä, vaan perinne kirjoitettiin tekstiksi hyvin usein ulkomuistista, jolloin se suodattui kerääjän oman tietämyksen läpi, vaikutti kirjoitettujen kertomusten sisältöön. Keruupöytäkirjojen kysymyksenasettelun lisäksi omakohtaiset sotakokemukset 1900-luvulla käydyistä maailmansodista kuvastuivat kerääjien historiakäsitelyssä. Lisäväriä kertojien ja tallentajien näkemyksiin toivat myös aikoinaan Saarijärvellä kotiopettajana toimineen Ru-

15. Ks. Joan W. Scott (1991) 'The Evidence of Experience', *Critical Inquiry*, Vol. 17, No. 4, 773–797.

16. SKS KRA. Suomen sotaa pohjoisessa Keski-Suomessa koskeva muistitieto; Kotus, Nimiarkisto, paikannimet, Karstula, Kivijärvi, Perho.

17. Bourke (2006) 35–37; Joshua S. Goldstein (2001) *War and Gender. How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge: Cambridge University Press; Kustaa H. J. Vilkkunen (2005) *Väki. Perikato, katekeruus ja kertomus isostavibasta. Historiallisia Tutkimuksia* 229, Helsinki: SKS.

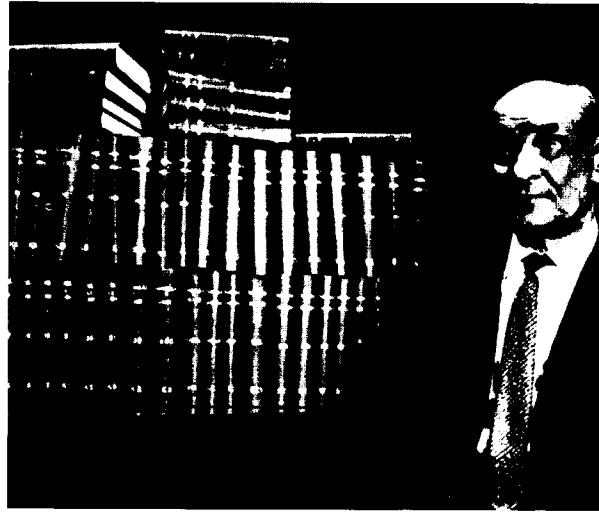
18. Kaarina Koski (2004) 'Monitulkintaisen aineiston ongelmia. Huomioita uskomustarinoiden luokittelusta', sekä Ulla-Maija Peltonen (2004) 'Kalevalan riemuvouden kilpakeruu ja hyvän kerääjän käsite', teoksessa Tuulikki Kurki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimintakertaus 1002, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 91–92, 94, 201–202.

19. Esim. Martti Haavio (1935) *Kalevalan riemuvouden kilpakeruus*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura; Martti Haavio (1936) *Tarinaopas*, Helsinki: SKS; Martti Haavio (1937) *Kotiseudun aarreaitta*, Helsinki: SKS; Lauri Simonsuuri (1960) *Tarinabaavi – kansanrunoiden keruupöytäkirja*, Helsinki: SKS.

nebergin sotarunot, jotka kansakoulu juurrutti pysyvästi monen muistiin.²⁰

Kahden Karstulan Oinoskylältä eli Karstulan Kivijärven pitäjän puoleiselta rajalta kotoisin olleen maanviljelijän ja kansanperinteen tallentajan toimintaa tarkastelemalla on mahdollista päästä selville siitä, mikä jälkipolvia Suomen sodan tapahtumissa kiinnosti. Molemmat olivat kokeneet kahden maailmasodan sekä niiden välisen ajan vaikutukset Suomen asemaan Venäjän naapurimaana, joten muistitiedon keruujänkohta vaikutti väistämättä siihen, miten he vuoden 1808 sotatapahtumia tulkitsivat. Heistä Albert (Pertti) Rautiainen (1893–1977) aloitti kansanperinteen keräämisen vuonna 1936, kun sanomalehti Keskisuomalainen järjesti keruukilpailun kummitusjutuista, ja jatkoi työtä aina vuoteen 1975 saakka. Hänestä tuli näiden vuosikymmenten aikana yksi merkittävimmistä keskisuomalaisen kansanperinteen tallentajista varsinkin tallennetun tiedon määrällä mitattuna. Esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoon on tallennettu hänen keräämäänsä paikallisperinnettä yli 27 000 tekstiliuskan verran, joista kertyi kirjoiksi sidottuna noin viitisenkymmentä nidettä. Noin 90 prosenttia hänen keräämistään aineistosta koskee Karstulan perinnettä ja loppuosa naapuripitäjien elämää. Lisäksi Rautiainen osallistui muun muassa Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen ja Keski-Suomen Museoyhdistyksen järjestämiin keruukilpailuihin. Hän toimi Keskisuomalaisen asiamiehenä kotipitäjässään ja keräsi lehtilauksia etupäässä polkupyörällä kulkiessaan, joten samoilla matkoilla onnistui hyvin myös muistitiedon keruu. Tiedot Rautiainen kirjoitti muistiin vasta iltaisin ja sunnuntaisin kotona kamarissaan. Hän pyrki taltioimaan ne tekstiksi paikallisella murteella. Aika ajoin koko perheen kerrotaan kokoontuneen yhdessä pohtimaan sopivia sanontatapoja. Ympäröivä maailma unohtui helposti, kun Rautiainen keskittyi kirjoittamiseen liuska liuskalta. Saima-rouva totesi tällöin paikalle poikenneille miehensä tiedustelijoille: ”Isä on nyt Akatemiassa.”²¹

Ilmari Takkala (1889–1967) oli nuoresta saakka kiinnostunut isänmaallisista asioista

Albert Rautiainen. – Ellen Rautiaisen kokoelma. Alkuperäinen kuva on julkaistu teoksessa Ismo Takkala (1997) *Oinoskyläkirja, Karstula: Oinoskyläyhdistys ry, s. 187.*

ja hänestä kehkeytyikin todellinen paikallispatiootti. Hän perusti yhdessä vanhimman veljensä Oskarin kanssa kotikylälleen metsästys- ja ampumaseuran vuonna 1909 jatkamaan voimaliittolaisen Karstulan ampumaseuran toimintaa. Pian toimialue laajeni ja ”Karstulan–Kivijärven metsästys- ja ampumaseuraksi” nimetty ryhmä piti harastusta yllä syksyyn 1917 saakka.²² Ilmari Takkala johti oinoskyläläisten joukkoa vuoden 1918 sodan taisteluissa, minkä jälkeen hänestä tuli Karstulan suojeluskunnan paikallispuhallikko. Hän värväsi myös miehiä

20. Esim. Saara Tuomaala (2004) *Työätekevästä käsitä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939, Bibliotheca Historica* 89, Helsinki: SKS, 163–164, 209–212. Väinriikki Stoolin tarinoiden sisällön sekoittumisesta paikalliseen muistitietoon ks. Kotilainen (2010).

21. Jari Eilola (1998) ”Karstulan maisema, murre ja kulttuuri”, teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.) (1998) *Karstulan kirja*, Karstula: Karstulan kunta, Karstulan seurakunta, 635; Ismo Takkala (1997) *Oinoskyläkirja*, Karstula: Oinoskyläyhdistys ry., 186–188. Keruuvastusten postilähettykset osoitettiin 1930-luvulla Suomalaisen Tiedeakatemian Keräilytoimistolle. Esim. Haavio (1935).

22. Sofia Kotilainen (2004) *Kivitsiltä rannoilta Suomen suojiin. Kivijärven Lotta Svärd -paikallisosaston jäsenet ja heidän loitaidenteittinsä*, Suomen historian pro gradu -työ, Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos, 48–55.

Viron vapaussotaan ja kyläläisten edustus olikin Viron vapaustaistelussa maan kattavin. Vienan retkellekin oinoskyläläisiä osallistui 1920-luvun alussa. Lisäksi pitkäaikainen ystävyys pihtiputaalaisen Martti Pihkalan²³ kanssa vei Takkalan mukaan muun muassa Vientirauhan, Lapuanliikkeen, Suomen Lukon ja Isänmaallisen Kansanliikkeen toimintaan.²⁴ Kotiseutuhistoriasta kiinnostunut Ilmari Takkala tallensi runsaasti kansanperinnettä kansanrunousarkiston kokoelmiin. Lisäksi hän kirjoitti etenkin 1950-luvulla useita Karstulan seudun historiaan ja perimätietoon liittyneitä artikkeleita paikallislehti Viiden Kunnan Sanomiin.²⁵

Poikkeukselliset äänet muistojen aktivoijina

Karstulalaisille sodasta tuli totta loppukesälä 1808 ensinnä kaukaisen jyminän muodossa. Näistä taistelujen äänistä säilyi kansan muistissa kuulohavaintoja aina 1950-luvulle saakka, mutta useamman sukupolven takaa kulkeutuneena perimätietona. Esimerkiksi Albert Rautiainen kuvaa, kuinka hänen haastattelemansa kertojan isä

”oli kertonut, että Matti Oinonen oli hänen aikonaan kertonut. Kun Matti Oinosella ja hänen vanhemmillaan oli ollut Rummakon perintötorppa Karstulan Oinoskylässä lähellä Takkalan taloa. V. 1808 sotan 21. päivä elokuuta sunnuntaiamusella alkoi kuulua kovaa ammuntaa Karstulan kirkolta ja kun Matti Oinonen oli kymmenen vanha poika ja – istunut Rummakon tuvan kynnyksellä. Oli ammunta niin kovaa että lasit helis että niijen luuli särkyvän ja tuvan kynnyksellä oleva kivi hyppäsi aina ylös maan tärinästä. Kaikki torpan väki lähti piiloon. Matti Oinonen jättäytyi siihen kotinsa tanhuville näkemään ja kuulemaan mitä tapahtui päivän päälle. Kului päivä, tuli kolme venäläistä sotamiestä Rummakon torpan pihhaan. Kun ne näki että tuvan seinuksella makasi salvosika joka paistatti itseään seinän vieressä. Venäläiset sotamiehet ottivat kiväärit selästään ja pistivät sijan kolmella pistimellä, että veri purskahti kolmannelle seinähirrelle. Sitten venäläiset vei sijan pistimissä lähelle Mestarin ja

Alatalon tienhaaraa tasaseen laaksoon, joka sai sen jälkeen nimen Ryssänlaakso. Tässä teki venäläiset sotamiehet tulen ja paistoivat sijan ja söivät.”²⁶

Voi kuvitella, miltä tapahtumat kuulostivat nuoresta pojasta eläimen kiljuessa, kuten vain pistetty sika kykenee. Lapset ja nuoret olivat ikänsä vuoksi usein niitä, jotka välittivät myöhemmin sotaan liittyviä muistoja jälkipolville. Sotatapahtumien erityisyys verrattuna muuhun aiempaan kokemusmaailmaan teki niistä mieleenpainuvia.²⁷ Venäläisen vihollisen muisto säilyi poikkeuksellisten tapahtumien myötä sittemmin myös osana paikallista paikannimistöä.²⁸

Lähestyvien sotatoimien äänimaailma oli maaseudun ihmiselle konkreettisesti korviin käyvää. 1800-luvun lopulla kerätyn muistitiedon perusteella Karstulan naapuripitäjään Kivijärvelle oli kuulunut tykkien jylinä Karstulasta, Lintulahdesta ja Rautalammin Varismäeltä saakka.²⁹ Viitasaarelainen Lammashon muori tiesi kertoa, että

”pojan äitivainaa oli ollut kirkossa kun Saarijärvellä³⁰ tapeltiin, niin olivat lasit seinillä tanssineet. Vahdit olivat saassa tähytämässä milloin vihollinen tulee. Eikä oltu muuta kuin pidetty rukoukset ja heti vietiin piiloon.”³¹

Vieraat voimakkaat äänet herättivät siviiliväestössä pelkoa ja kauhua.³² Kivijärveläisen muistitiedon mukaan

23. Lauri ”Tahko” Pihkalan veli, Vientirauha-yhtymän johtaja, kansanedustaja.

24. Takkala (1997) 38, 189.

25. Eilola (1998) 635, 637.

26. SKS KRA. Rautiainen, Albert 3779. 1959.

27. Esim. Halbwachs (1980) 35–40; Tunkkari (1934) 26; [Viktor Waldén] (1901) ’Pappisperhe sodan jaloissa. Muistelmia 1808 v:n sodan ajoilta’, *Kyläkirjaston kuvalehti*, B-sarja nro 2/1901, 15–17.

28. Ks. myös Kotus, Nimiarkisto, paikannimet, esim. Karstula: Stenvall 1978, Kivijärvi: Lehmus 1959, Perho: Korhonen 1968; Kotilainen 2010.

29. SKS KRA. Jalkanen, K. 2.

30. Karstula oli Suomen sodan aikaan Saarijärven seurakunnan kappeliseurakunta.

31. SKS KRA. Viitasaari. Jalkanen, K 454.

32. Esim. Ampuja (2007) 313–323; Peter Bailey (1996) ’Breaking the Sound Barrier: A Historian Listens to Noise’, *Body & Society*, Vol. 2(2), 52–53.

”taistelussa oli niin ankara tykkituli, että sunnuntaijumalanpalveluksen ajalla oli Kivijärven kirkon akkunat tärisseet, ’niin kuin kovalla ukkosella’. Kovimman jyrinän aikana pappi³³ oli pitänyt saarnatessa pienen tauon ja sen perästä lausunut: ’Työtä sielläkin tehdään.’”³⁴

Sodan äänimaailma oli jotakin poikkeuksellisen hyvin aikalaisten mieliin jäänyttä kaikessa outoudessaan.

Sotatoimien lähestyessä kotiseutua arkinen työnteon rytmi häiriytyi myös syvällä Sisä-Suomessa ja paikallinen väestö pyrki pakenemaan piilopirteilleen. Karja otettiin mukaan, mutta se yritettiin pitää vihollisen pelossa äänettömänä.³⁵

”Vuonna 1808 sotan aikana elokuun 21 päivä aamusella varhain, kun tykkien jyskettä alkoi kuulua Karstulasta, vei Vanhanpihan Kerttu Oinoskylän lammasmaan Viivajärven päähän isolle sytänmaalle. Samana päivänä tuli venäläisiä partiomiehiä Oinoskylään vieten Rumma-kon sijan ja sen syöten.”³⁶ Ilmari Takkala oli kuullut isältään vanhaa perimätietoa, jonka mukaan nämä ”olivat saaneet kiinni koko kylän lammasmaan ja teljenneet ne Kajuutin talon navettaan, tarkoituksella ne teurastaa ja syödä ne suuhunsa. Kylällä eleli vanha, höperö eukko, Kerttu, joka vieläkin hullummaksi tekeytymällä uskalsi kylään ja eräänä syksyisenä yönä Kajuutin navettaan ja poisti kellot lampaiden kaulasta ja ajoi ne metsään. Tarina kertoo Kertun kyllä joutuneen kiini ja kovan kuulustelun alaiseksi, mutta kun kasakat huomasivat akan hulluksi päästivät he hänet vapaaksi.”³⁷

Kotieläinten raaka kohtelu kosketti kipeästi maaseudun väestöä, jonka toimeentulo oli riippuvaista eläinten hyvinvoinnista.

Talonpoikaisväestö hevosineen joutui huolehtimaan sodan aikana niin omien kuin vihollisjoukkojen kuljetuksista. Lisäksi venäläinen miehittäjä pyrki ottamaan käyttöönsä paikallisten hevosia.³⁸ Mutta toisinaan karstulalaismiesten onnistui vastaavasti verottaa vihollisen hevosvoimia:

”Vuoden 1808 sotan aikana oli tullut Karstulan Humpin taloon venäläinen kasakka. Kasakka oli jättänyt hevosensa ulos pihalle ja meni tuppaan. Silloin oli siellä pihalla piilossa Rötkö joka näki että kasakka jätti hevosen pihalle. Silloin hyppäs Rötkö hevosen selkään ja lähti ajamaan kohti Vastinkia. Kasakka tuli pihalle ja näki että Rötkö vie hevosta. Kasakka huusi hevoselle omalla kielellään että oisi hevonen kääntynyt takasi. Vaan Rötkö oli kannustanut jalollaan hevosen kuppeeseen, ja näin ajoi Rötkö kohti Vastinkia ja vei hevosen lähelle Isoa-ahoja Orikorpeen, josta Orikorpi nimensä sai.”³⁹

Ilmari Takkala saattoi vielä lisätä loppukaaneetiksi samaan muistitietoon: ”Oriin satula on tietojen ja kertomusten mukaan minun hallussani.”⁴⁰ Vanhojen esineiden keräily kuului nimittäin Takkalan lempiharrastuksiin ja kiinnostuksen kohteisiin vuosikymmenten ajan. Hän otti keskeisellä tavalla osaa Karstulan kotiseutumuseon perustamiseen ja 1954 avattuun museoon koottiin hänen keräämistään useista esineistä ns. Takkalan huone. Lisäksi Takkalan omat koekelmat muodostivat sittemmin arvokkaan kotimuseon.⁴¹ Karstulan kotiseutumuseoon on koottu myös Karstulan taisteluihin liittyvää esineistöä. Vuonna 1954 sodan aikainen ”Fieandtin talli” kunnostettiin ja rakennus siirrettiin Karstula-Seuran toimesta Karstulan evankelisen kansanopiston pihapiiriin.⁴² Ilmari Takkalan henkilökohtaiset kiinnostuksen kohteet vaikuttivat merkittävästi sii-

33. Todennäköisesti Kivijärven silloinen kappalainen Johan Fredric Kekoni.

34. SKS KRA. Leppänen, Jalmari KRK 183: 152. 1935. Ks. myös Kivijärvi. Inkinen, Uuno (Ruokolahti) KRK 78: 184. 1935 ja Takkala, Oskari PK 15: 2666. 1938.

35. Sofia Kotilainen (2009) ’Namngivningspraxis och attityder: val av kungliga och kejslerliga förnamn hos den finskspråkiga allmogon efter år 1809’, *Folkmålsstudier* 47, *Språket i historien – historien i språket*. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi, 35. 36. SKS KRA. Rautiainen, Albert 3765. 1959.

37. SKS KRA. Karstula. Takkala, Ilmari, a) 10. 1951.

38. Hårdstedt (2007) 153–155; [Waldén] (1901) 16–17.

39. SKS KRA. Rautiainen, Albert 3691. 1958. Ks. myös Rautiainen, Albert 2522. 1952.

40. SKS KRA. Karstula. Takkala, Ilmari, a) 9. 1951.

41. Takkala (1997) 190. Ks. myös Kotilainen 2010.

42. Eilola (1998) 638.

hen tapaan, jolla etenkin Suomen sodan aikaista esineistöä koskenutta karstulalaista perimätietoa tallennettiin.

Siviilit ja sodan moniäänisyys

Karstulan ja Perhon taistelujen yhteydessä aikalaiset saivat huomata, että sodan arjessa puhuttiin useita eri kieliä. Esimerkiksi suomea äidinkielenään puhuneen ruotusotilaan tuli oppia ymmärtämään myös upseerien käyttämien ruotsalaisten komentosanojen merkitys. Tosin vaikkapa Kokkonevalla taistellut von Fieandt käytti niiden rinnalla myös suomea.

”... oli männeet ampumaan sen triankin [Fieandtin] väki, no toiset ryssät sitte kierättännä väkensä ympäri, sitte oli toiselta nevan niemestä alkanna tulla niin sitte rupesi everisti huutamaan pois väkeään niin sitte huusi: höökr västrikki pataljoona, mars kolme kertoa, ensin huusi sillä omalla kielellään, sotakielellä ja sitte sano pojat, pojat kulkea pakoon Parkulan mehtään Savoja kohtaan.”⁴³

Suomalaiset säätyläiset kykenivät keskustelemaan venäläisten upseerien kanssa yhteisellä kielellä ranskaksi.⁴⁴ Keväällä 1808 Vaasan läänin maaherra kuvasi kirjelmässään, kuinka maata miehittäneiden venäläisten kanssa oli syntynyt vaikeuksia, koska rahvas ei osannut heidän kieltään.⁴⁵ Vaikka vihollisten käyttämä kieli oli periaatteessa hyvin vierasta keskisuomalaiselle siviiliväestölle, se päätyi yllättävän usein kommunikoimaan näiden kanssa. Albert Rautiainen tallensi vuonna 1942 erään vastinkilaisnaisen (s. 1880-luvulla) isoäidiltään kuulemaa muistitietoa. Kertomuksen mukaan Karstulan Vastingin Sapura-ahon talon väki pakeni vihollista metsään, lukuun ottamatta juuri synnyttänyttä emäntää.

”Kun toiset tahto emäntää lähtemään metsään piiloon oli emäntä sanonut, että ei hän lähe eikä hän nyt kykene, kyllä varmaan Jumala varjeloo minun. Sitten pantiin ruokaa emännän sänkyn vieree tuolille. Vähän ajan sen jälkeen kun talon väki ehti karjoneen sytänmaalle, tuli ryssiä pihhaan,

josta kuului kova kiroileminen ja sotamiehiä oli pihassa paljon. Sitten tuli sotamiehet tuppaan ja menivät kamariin ja katsoivat hyvin tiukasti emäntää ja meinasivat tappaa emännän ja lapsen. Emäntä rukoili hartaasti Jumalan apua itselleen ja pienokaiselleen. Mutta yksi sotamiehistä sano joka osas suomea, että ei tapeta katotaan ensin, onko tuo lapsi poika vai tyttö. Kun ne kahto nii ne näk että se on poika. Sillon sano se ryssä joka osas suomea, että ei tapeta kun se on poika siitähä tulloo sotamies.”⁴⁶

Venäläisjoukkojen suomenkielentaitoisuutta selittää esimerkiksi se, että ainakin muutamilla Karstulaan tulleilla upseereilla oli tulkit mukanaan.⁴⁷ Hyökkäysarmeijaan lukeutuivat muiden muassa ”vanhan Suomen” varusväki ja Viroon sijoitetut joukot, joten oli hyvin mahdollista, että mukana oli suomea taitaneita, ehkä jopa suomensukuisia sotilaita.⁴⁸ Lisäksi joukko ruotsalaissyntyisiä upseereita oli jo ennen sotaa luonut sotilasuraa Venäjän armeijassa.⁴⁹ Vaikka venäläiset puhuivat suureksi osaksi siviileille käsittämätöntä kieltä ja pitivät muutenkin kauhistuttavaa meteliä, niin paikallinen rahvas saattoi havaita heissä myös tutun inhimillisiä piirteitä:

”Kokkonevan taistelun jälkeen kanto venäläiset haavottuneita miehiä Koivukosken riihen luo. Silloin hiipi Koivukosken Jussi pakosaunalta katsomaan miten ryssät mellastavat hänen asunnollaan. Ja Koivukosken Jussi näki että iloisia on ryssät ne siellä riihen luona tanssivat. Ja toisilla oli sellaiset kuin virsikirjat, joilla ne soittivat. Ja helevetin koriasti ne pani niillä soittimillaan.

43. SKS KRA. Krohn, Kaarle 3667. 1884.

44. Esim. Persson 2008[1988] 45.

45. Kallio (1972) 497.

46. Karstula. Albert Rautiainen 1730. 1942. Sama tieto myös toisen kertojan kertomana: Rautiainen, Albert 3690. 1958. Ks. myös esim. Vetelin osalta Tunkkari (1934) 23.

47. [Waldén] (1901) 17.

48. Osmonsalo (1947) 105.

49. SKS, Biografiakeskus, Suomalaiset kenraalit ja amiraalit Venäjän sotavoimissa 1809–1917, www.kansallisbiografia.fi/kenraalit/, viitattu 30. 5. 2010; J. E. O. Screen (1984) ”Våra Landsmän”: Finnish officers in Russian service 1809–1917. Turku: Stiftelsen för Åbo Akademi Forskningsinstitut, 3.

Näin jutteli Koivukosken Jussi kuin palasi toisten luo piilopaikalle.”⁵⁰

Monissa myöhemmissä sodanaikaista siviilien elämää kuvaavissa kertomuksissa venäläisvihollinen oli siviiliväestön huijattavissa, hieman koominen ja yksinkertainenkin hahmo. Tämänkaltaisen viholliskuva oli 1950- ja 1960-luvun kertojille tuttu toista maailmansotaa edeltäneeltä ajalta ja korostui eritoten sodan jälkeen kerätyssä muistitiedossa. Viisikymmenluvun muistitiedossa hiljattain käydyin maailmansodan jäljet näkyivät muutenkin esimerkiksi kerääjien käyttämässä kielessä: Rautiainen puhui Suomen sotaa koskeneissa muistiinpanoissaan sotilaiden pakeista ja Takkala *Donin pojista*.⁵¹ Muutos kertomusten äänenpainoissa oli suuri etenkin 1800- ja 1900-luvun vaihteeseen verrattuna: tuolloin aika oli ollut toinen eikä muistitiedossa juurikaan puhuttu venäläisistä halveksivaan sävyyn.⁵²

K. H. Reinlundin museon eli Keski-Pohjanmaan maakuntamuseon merkkivuoden 1809 muistoksi toimittaman *73 000 päivää: Suomen sodan erikoisnumero* -lehden etusivulla kerrotaan, kuinka vänrikki Bror Schöneman (1781–1808) kaatui reilun parinkymmenen muun ruotsalaissotilaan tavoin Perhon Kokkonevan taistelussa heinäkuussa 1808, kun Otto von Fieandtin joukot ottivat yhteen venäläisvihollisen kanssa.⁵³ Ainakaan von Fieandtin julkaistussa sota-päiväkirjassa ei mainita mitään Schönemanin kohtalosta.⁵⁴ Kuitenkin useissa toisistaan riippumattomissa suullisen muistitiedon katkelmissa kuvataan, kuinka tämä myöhemmin Kokkonevalle pystytetyn muistomerkin⁵⁵ saanut viitasaarelainen vänrikki ja Rautalammin kompanian varusmestari olisi tosiasiallisesti kaatunut omien toimesta.

1850-luvulla syntyneen kertojan perimätiedon mukaan Schöneman olisi aiemmin lyönyt erästä kivijärveläistä ruutusotilasta aiheettomasti sapelintupella vasten kasvoja, minkä vuoksi tämä oli uhannut kostaa upseerille.

”Tapahtumaa on seudulla kerrottu monella eri tavalla: milloin on ammuksena käytetty pientä tuppipuukkoa (junkkia), milloin

hopeanappia tai rautanaulaa; mutta kaikissa kertomuksissa on asian ytimenä se, että surmaava ammus on tavannut hänet takaapäin ja että se on ollut omain miesten lähettämä.”⁵⁶

Schönemanin on tutkimuskirjallisuudessa kerrottu haavoittuneen kuolettavasti suorittaessaan joukkonsa kärjessä uhkarohkeaa tiedustelutehtävää. Myöhemmät kuvaukset näistä kohtalokkaista tapahtumista perustuvat hänen sukulaistensa antamiin tietoihin ja niissä lukijan huomiota kiinnittää paitsi silmiinpistävän tarkka maininta siitä, että Schönemanin saama osuma tuli edestäpäin, myös tieto alaisen keskuudessa pidetystä upseerista.⁵⁷

Aivan 1800-luvun alkuvuosina syntynyt Kantolan muori muisteli Kaarlo Jalkaselle, kuinka

”ne sotivat Lintulahessa Kokkonevassa ja Perhoon päin, jossa herra Schöneman ammuttiin. Pyhäaamuna varhain oli se aamiaisten aika kun alkoi kuulua isoja tykinlaukauksia ja pienempiä jälestä kuin rokkia olisi heittänyt ja äitivainaa luki aidan edessä, itki ja pelkäsi että ne tulevat tänne rappaamaan Kivijärvelle ja Viitasaarelle. Viitasaaren kirkon tapuliin pantiin kolme miestä vahtiin että silloin sanoisivat jos vihollinen lähestyisi.”⁵⁸

Myös tässä muorin kertomuksessa on kiinnostavaa sanamuoto: hänen mukaansa

50. SKS KRA. Kyyjärvi. Rautiainen, Albert 3564. 1958.

51. SKS KRA. Rautiainen, Albert 2642. 1953 ja Karstula. Takkala, Ilmari, a) 10. 1951.

52. SKS KRA). Suomen sotaa pohjoisessa Keski-Suomessa koskeva muistitieto.

53. www.keski-pohjanmaa.fi/nyt/tiedostot/73000_pai-vaa.pdf, viitattu 23.5.2010.

54. Alanen (1953) 381–426.

55. Muistomerkki on säilynyt 2000-luvulle saakka ja siitä on tullut perholainen matkailunähtävyys. www.perhonkotiseutuyhdistys.com/nahtavyyksia.php, viitattu 22.5.2010.

56. SKS KRA. Leppänen, Jalmari KRK 183: 152. 1935. Ks. myös Tunkkari (1934) 11.

57. Eric Söderström (1955) ”Martin Scönanen aateloi-tiin Schönhoff”, *Genos* 26, 73–75; Tunkkari (1934) 12; Olavi Wanne et al. (toim.) (1943–1946) *Uusi sukukirja I, Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja XVI*, Helsinki: Otava, 362.

58. SKS KRA. Kivijärvi. Jalkanen, K. 378. 1890.

Schöneman nimenomaan *ammuttiin* Kokonevalla, ei kuollut tai kaatunut vihollisen luodeista. 83-vuotias aikalainen Anna Kaisa Kinnunen Kinnulasta kertoi Kaarle Krohnille 1884 samaisesta taistelusta, kuinka

”siellä oli vältväpäri sitte ollu, ei ollu päästännä sotaväkeä lähtemäänkään, niin sitte oli ampuneet sinne nevalle sen oman herransa ja sitte lähteneet pois – – kyllä minä everstin [Fieandtin] monesti näin. Hilmoissa se oli sen puusteli.”⁵⁹

Mikäli aikalaisen kansanihmisten perimätieto omien kantamasta vihasta Schönemania kohtaan todella pitäisi paikkansa, tapahtuneesta vaikeneminen ja sen naamioiminen vihollisen aiheuttamaksi olisi toisaalta ymmärrettävää upseeritoverien ja omaisten näkökulmasta.⁶⁰ Suomen sotaa koskeva muistitieto voi joissakin tapauksissa tuoda mielenkiintoista lisävalaistusta sotatapahtumien kulkuun, varsinkin jos se poikkeaa merkittävästi aiemmasta historiantutkinnasta. Tietoisesti ja tarkoituksellisesti rakennettu ”virallisen totuuden” vastakertomusten esiintyminen asiakirja-aineistoa täydentävissä muistitietolähteissä voi auttaa historioitsijaa purkamaan esimerkiksi isänmaallisuuden tai kansallisen yhteenkuuluvuuden nimissä aiemmin luotuja myyttejä.

Sodan äänen muuntuvuus historiantutkimuksen näkökulmasta

Siirtyessään sukupolvelta toiselle muistitieto muuntuu väistämättä.⁶¹ Historiantutkijan tehtäväksi jääkin aina ottaa tarkemmin selvää siitä, kuka muistitietolähteissä puhuu ja millaisilla äänenpainoilla, jotta tulisi kuulleeksi menneisyyden äänen kaikki vivahteet. Tutkijan tulisi aina muistitietolähteitä tulkittaessaan perehtyä paitsi kerronta-ajan yleisiin käsitystapoihin, myös kertojan tai tallentajan mahdollisiin henkilökohtaisiin motiiveihin. Myös Suomen sodan aikaa kuvaavaan keskisuomalaiseen muistitietoon on sekoittunut alun perin muualta Suomesta lähtöisin olleiden, yleisemmiksi muuttuneiden kansantarinoiden aineksia. Joitakin sodan muistoja myös muokattiin siten, että

ne muuttuivat kertojan itsensä kannalta edullisemmiksi tai vihollista humoristisesti vähätteleviksi. Lisäksi osa sodan kokeneista aikalaisista myös vaikeni ikävistä muistoistaan. Jotkut Suomen sodan muistitietona pidetyt paikalliset kertomukset taas voi ajoittaa pikemminkin nuijasodan tai isonvihan aikaisiksi tapahtumiksi.⁶²

Mitä tarkemmin kertoja kykenee sijoittamaan päähenkilönsä paikalliseen miljööseen ja mitä yksityiskohtaisemmin hän osaa tapahtumista kertoa, sitä helpompi on uskoa muistitiedon pohjautuvan ainakin suurimmalta osaltaan aikalaisen alkuperäisiin sotakokemuksiin. Toisaalta liian tarkkojen yksityiskohtien ilmaiseminen paljastaa myös kertojan silloin, kun puhtaasti kansanomaisen muistitiedon olisi ollut mahdotonta säilyttää vuosikymmenten ajan eksakteja tietoja sotajoukkojen vahvuuksista ja tarkoista siirroista maastossa.⁶³ Tällaisia tietoja ei sitä paitsi ollut käytettävissään reaaliaikaisina edes tuon ajan ruotsalaisella sodanjohdolla, saati sitten maata viljelleillä siviileillä. (Sen

59. SKS KRA. Krohn, Kaarle 3667. 1884. Toinen myöhemmin tallennettu, 1860-luvulla syntyneen kinnulalaismiehen muistitieto kertoo: ”*Viiangin apulaispäällikkö oli luutnantti Sööneman. Häneen omat miehet kyllästyivät niin, että yksi heistä ampui hänet.*” SKS KRA. Kinnula. Harju, Otto 3479. 1946.

60. Upseerin kannalta olisi ollut kunniallisempaa kaataa vihollisen kuin vihastuneen alaisen luodista, puhumattakaan siitä, miten kuolema epäselvissä olosuhteissa olisi voinut vaikuttaa esimerkiksi perheenjäsenen mahdollisuuteen nauttia entisille Ruotsin armeijan suomalaissotilaille ja näiden omaisille myönnettyä eläkettä ja siten varmistaa taloudellinen toimeentulonsa. Eläkejärjestelyistä Suomen sodan jälkeen ks. tarkemmin J. R. Danielson-Kalmari (1896) *Suomen sota ja Suomen sotilaat vuosina 1808 ja 1809*, Helsinki: WSOY, 703–760; J. E. O. Screen (2007) *The Army of Finland During the Last Decades of Swedish Rule (1770–1809)*, *Studia Historica* 75, Helsinki: Finnish Literature Society, 458–459, 470–473.

61. Halbwachs (1980) 86.

62. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, kansanrunousarkisto (SKS KRA). Suomen sotaa pohjoisessa Keski-Suomessa koskeva muistitieto; Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (Kotus), Nimiarkisto, paikannimet, Karstula, Kivijärvi, Perho. Kertomusperinteen siirtymisestä kuvaamaan myöhempiä sotia ks. Outi Lehtipuro (1982) ”Historialliset tarinat”, teoksessa Irma-Riitta Järvinen & Seppo Knuutila (toim.) *Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*, *Tietolipas* 90, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 46.

63. Esim. SKS KRA. Leppänen, Jalmary KKK 183: 152. 1935.

sijaan kunkin alueen väestöllä oli erittäin hyvä käsitys kotiseutunsa maaston muodoista ja luonnonolosuhteista, ja tätä paikallistuntemusta sotilasosastojen komentajat saattoivat käyttää hyväkseen. Esimerkiksi von Fieandt piirretti ennen Kokkonevan taisteluja Perhona Mustamaan talon isännällä pöydän pintaan noella kartan alueen maastosta suunnitellessaan joukkojensa tulevaa ryhmittelyä.⁶⁴) Muistitiedon kerääjän saamalla kouluopetuksella, hänen lukemallaan kirjallisuudella tai yleisemmällä kiinnostuksellaan kotiseudun historiaan on yleensä ollut vaikutuksensa kerronnan tallentamisen tapaan, muotoon ja sisältöön.⁶⁵

Muistitiedon todenpitävyyden tarkastelua merkityksellisempää on analysoida sitä, minkä vuoksi sitä on kunakin aikana tallennettu ja missä sävyssä tapahtumista on kerrottu.⁶⁶ Suomen sotaa koskevassa paikallisessa muistitiedossa voi havaita erilaisia painotuksia keruuajankohdan mukaan. 1800-luvun kansankertojissa oli vielä aikalaisia, joiden kerronnalle oli ominaista yksityiskohtainen tapahtumien kuvaus. 1920-luvulla kerrontaa sävytti juuri itsenäistyneen maan pyrkimys tehdä selkeä ero venäläisyyteen ja korostaa suomalaiskansallista rohkeutta ja taituruutta. Heti toisen maailmansodan jälkeen ei ollut mielekästä muistella julkisesti esimerkiksi suojeluskuntajärjestön toimintaa tai sen päämääriä, saati sotia edeltäneen ajan työtä heimokansojen hyväksi, joten katseet käännettiin kauemmas menneisyyteen. Paikallistasolla kiinnostuttiin oman kotiseudun menneisyydestä ja muisteltiin sitä, miten suomalaiset olivat edellisen kerran 1800-luvun alussa selvinneet kohtaamisista sodan lopulta voitaneen venäläisvihollisen kanssa. 1940-luvulla voimistunut tallennustyö palveli ennen muuta sotien seurauksena muuttuneen maailmankuvan uudelleen jäsentämistä.

Todellisuutta värittävät valikoituneet kertomukset ja jopa virheelliset muistot voivat olla historian tutkijan näkökulmasta yhtä paljastavia kuin todenmukaiset.⁶⁷ Ne osoittavat, mitä kansanihmiset pitivät muistamisen arvoisina seikkoina. Muistitieto kertookin ennen muuta kerronta-ajankohdan asenteista menneisyyden tapahtumia koh-

taan. Suomen sodan muistitiedon keruussa oli kyse muistojen aktiivisesta uudelleen tuottamisesta, pyrkimyksestä tallentaa tulevia polvia varten sellaisia menneisyyden tapahtumia, jotka olivat paikallisessa ja henkilökohtaisessa mielessä, poliittisesti tai ideologisesti tärkeitä muistaa.⁶⁸ Esimerkiksi 1920- ja 1930-luvun isänmaallisuuteen kasvattaneessa suojeluskuntatyössä hyödynnettiin aktiivisesti Suomen sodan muistoja.⁶⁹ Sodan äänet yhdistyivät muistitiedossa epätavallisen raskaisiin kokemuksiin. Poikkeusajan vieraitten äänten synnyttämät muistikuvat jättivät hyvin pitkäkestoisia jälkiä kollektiiviseen historiakäsitykseen. Esimerkiksi käsitys venäläisyydestä rakentui sisäsuomalaisessa paikallisyhteisössä varsin pitkällä aikavälillä ja eritasoisista aineksista sotakokemuksiin liittyneen perimätiedon pohjalta.⁷⁰ Alkuperäiset, autenttiset sodan äänet ovat kadonneet kuultavilta hyvin pian tapahtumien jälkeen, mutta muistot niistä ovat joissakin tapauksissa olleet niin vaikuttavia, että ne ovat erityisesti jääneet aikalaisen mieliin. Niistä on myös haluttu kertoa tuleville sukupolville joko varoituksena aiemmasta tai kannustimena jonkin uuden saavuttamiseen. Toisaalta nämä ainutkertaiset äänet olivat palautettavissa mieliin vain uudelleen kerrottuina. Suullinen muistitieto säilyi, koska sitä käytettiin kansan parissa kirjoitetun historian sijasta yhä uudelleen perustelemaan esimerkiksi sitä, miten maanpuolustukseen tai isänmaahan oli suhtauduttava.

Varsin kaukaakin periytyvällä muistitietoineksella on merkittävä asemansa histo-

64. Alanen (1953) 389.

65. Esim. Pentti Renvall (1965) *Nykyajan historian tutkimus*, Porvoo – Helsinki: WSOY, 131; Pentti Virrankoski (1994) *Haastattelumenetelmän käyttö historian tutkimuksessa*. Turku: Turun yliopisto, 25–26.

66. Jorma Kalela (2006) 'Muistitiedon näkökulma historiaan.', teoksessa Outi Fingerroos et al. (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Tietolipas* 214, Helsinki: SKS, 75.

67. Alessandro Portelli (2006[2002]) 'Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?', teoksessa Outi Fingerroos et al. (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Tietolipas* 214, Helsinki: SKS, 55–57.

68. Kansteiner (2002) 180, 183; Lehtipuro (1982) 50–51.

69. Ks. tarkemmin Kotilainen (2004) 121; Kotilainen (2010).

70. Ks. myös Kotilainen (2009); Kotilainen (2010).

Ilmari Takkala pitää pubetta Fieandtin kiven muistolaatan paljastustilaisuudessa Karstulassa. – Tuomas Takkalan kokoelma. Alkuperäinen kuva on julkaistu teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.) (1998) Karstulan kirja, Karstula: Karstulan kunta, Karstulan seurakunta s. 354.

riantutkimuksen lähteenä. Suomen sodan ääniä kuvaava muistitieto kertoo kansanihmisten arjesta ja mentaliteeteista yksityiskohtaisemmin kuin viranomaisten laatimat asiakirjalähteet. Kaiken kaikkiaan se sisältää lukuisia sellaisia tietoja, joita historioitsijan ei olisi mahdollista saada selville muiden lähteiden avulla. Kansankerronta tuo esille paitsi näkemyksiä vihollisesta, sodan herättämää pelkoa ja epävarmuutta, myös halun ammentaa menneisyydestä aiempien sukupolvien selviytymisen kokemuksia. Ennen muuta muistitieto kuvaa tallenusajankohdan paikallista historiäkäsitystä, johon vaikuttivat kunkin ajan yhteiskunnalliset, kulttuuriset ja poliittiset ilmiöt. Muistinvaraiset kertomukset puhuvat niistä seikoista, jotka olivat keskeisiä nimenomaan kokemuksiin, tunteisiin ja kollektiivisiin käsityksiin liittyneen tiedon kansanomaisessa välittämisessä paikallisyhteisön sisällä – esimerkiksi

sodan jälkeisiä korvausanomuksia viranomaisille esitettäessä kerrottiin lähinnä niistä sotakokemuksista, jotka olivat merkittäviä taloudellisessa mielessä ja aineellisina menetyksinä.⁷¹

Suomen sodan tapahtumia pohjoisessa Keski-Suomessa koskeva muistitieto ei ole tallentunut arkistoihin ja asiakirjoihin kovin varhaisessa vaiheessa, saati yhtä monimuotoisena ja rikkaana kuin esimerkiksi muutamien Pohjanmaan tai eteläisen Suomen pitäjäien vastaava perimätieto.⁷² Siten tällaista vähäisemmän arkistomateriaalin omaavaa seutua tutkivan on tulkinnassaan tukeuduttava kaikkiin niihin tiedonmurusiin, joita hän voi tapahtumista saada muistelukerronnan kautta selville. Kun paikallisen perinteen tallennus on aina ollut vain muutaman harvan aktiivisen kerääjän varassa, heidän keruuvaiheessa tekemänsä tulkinnot vaikuttavat suuresti niihin mahdollisuuksiin, joita tutkijalla on tavoittaa koko yhteisön käsitys sotatapahtumista. Kuitenkin myös muistitietoa lähteenään käyttävällä historiantutkijalla on valtaa vaikuttaa siihen, millaisia tulkinnoita sodan säilyneistä äänistä muodostuu. Näyttävimmät ja dramaattisimmat sotamuistot, kuten hallitsijanvaihdokset seremonioineen tai ratkaisutaistelujen johtajien toiminta, ovat yleensä saaneet eniten tilaa kansallisessa historiankirjoituksessa. Hiljaisempien äänten havainnointi on kuitenkin vähintään yhtä tärkeää. Esimerkiksi maaseudun lasten tai naisten kokemukset ovat usein jääneet syrjään perinteisessä Suomen sodan tapahtumien esitystavassa, joka on nostanut etualalle henkilökuvia tuon ajan kenraaleista tai ruotusotilaista, papistosta ja säätyläisperheistä. Muistitietokerronnasta voi nousta esille sellaisiakin ääniä, jotka saattavat jopa muuttaa vakiintuneita tulkinnoita menneisyyden tapahtumista, mikäli tutkija malttaa kuunnella myös niitä tarvittavalla herkkyydellä.

71. Esim. Jussi Jääskeläinen (2007) *Paikallisyhteisö sodan kurimuksessa. Venäläisten sotajoukkojen aiheuttamat sotavahingot Suomen sodan 1808–1809 aikana sotatoimien painopisteealueilla*, Åbo Akademi, Licentiatavhandling i Nordisk historia.

72. Esim. Asplund Ingemärk & Wassholm (2009); Tunkkari (1934).

JUKKA VON BOEHM

Muuttuvat viholliskuvat Richard Wagnerin Lohengrinin saksalaisissa tulkinnoissa 1845–1945

Toissa keväänä Lontoon kuninkaallisen oopperan katsomon ilmapiiri sähköistyi äkisti, kun tekstityslaitteelle ilmestyi käänös kuningas Heinrichin juuri saksaksi laulamasta fraasista: "Never again shall anyone abuse the German Empire!" Yleisö vajosi kuitenkin nopeasti takaisin Lohengrinin musiikilliseen lumoukseen. Kenties se pienellä viiveellä muisti, ettei Wagnerilla voinut olla aavistustakaan Wilhelm II:n tai Hitlerin puheista? Esityksen kokenut Jukka von Boehm pohtii artikkelissaan Wagnerin Lohengrinin vaikutushistoriallista monimuotoisuutta, sattumanvaraisuutta ja ristiriitaisuutta.

■ Richard Wagnerin (1813–83) *Lohengrinin* muutamit leimallisen nationalistiset kohdat ovat osoittautuneet herkästi reagoivaksi heijastuspinnaksi saksalaisen nationalismiin muutoksille. *Lohengrin* on osuva esimerkki siitä, kuinka taideteoksen pitkään toissijaisina pysyneet piirteet voivat odottamatta ajankohtaistua, jos vastaanotto-olosuhteet ovat tarpeeksi etäänntyneet sen syntyajankohdan poliittiskulttuurisesta kontekstista. Heinrich Mannin romaanin *Alamainen* (*Der Untertan* 1914) saksalainen kiihkonationalisti Diederich Heßling hahmotti *Lohengrin*-esitystä pelkästään militaristisen maailmankuvansa kautta ylistyksenä Saksan keisarikunnalle. Hän olisi epäilemättä kauhistunut, jos joku olisi paljastanut hänelle, mitä kaikkia monarkian vastaisia, liberaalin opposition toiveita säveltäjä oli alun perin teokseensa liittänyt.¹

Diederichin tapaus on hyvä esimerkki siitä, miten helposti voi unohtua, ettei *Lohengrinia* sävelletty vuonna 1871 perustetun Saksan toisen keisarikunnan inspiroimana. Teosta ei myöskään ole tarkoitettu ylistyslauluksi vuoden 1914 aatteille, eikä siinä esiintyvä idän joukkojen uhka liity mitenkään bolševikkien "punaisen vaaran" torjumiseen tai slaavien tuhoamiseen. *Lohengrinin* partituuri valmistui huhtikuussa 1848 poliittisesti kuohuvassa ympäristössä ennen Dresdenin vuoden 1849 toukokuun vallankumousta, johon säveltäjä itse aktiivisesti osallistui. Wagnerin teoksista juuri *Lohengrin* on reagoanut kaikkein herkimmin ja mukautunut kaikkein monipuolisimmin saksalaisen nationalismiin ja Saksan historian muutoksiin. Tämän vuoksi oopperaan on Saksassa voitu myöhemmin liittää edellä mainittuja, sen syntykontekstille vieraita merkityksiä. Historiaa ja myyttiä yhdistävässä tarinassa karismaattinen hahmo saapuu keskelle sekasortoista Saksan kansaa, asetuu sen sodanjohtajaksi ja saa sen yhtenäiseksi idän joukkoja vastaan. Myös teoksen ajoittainen suoran nationalistinen paatos tai Lohengrin-johtajahahmo kuvaava auraattinen musiikki voivat helposti viedä ajatukset Saksan lähihistoriaan.

Mustavalkoinen ajattelutapa, jossa Wagnerin ajattelu ja taide on suoraan samastettu hänen kuolemansa jälkeisiin äärintationalistisiin tulkintoihin, tuntuu vuodesta toiseen toistuvan yhä uudelleen. Osoivana esimerkkinä tästä mainittakoon Tampereen oopperan *Lohengrinin* ensi-illan yhteydessä TV 2:n *Ajankohtaisessa kakkosessa* 16.3.2010 esitetty fokukseltaan ja sanomaltaan sekava ajankohtaisohjelma *Wagner, Suomi ja natsi-Saksa*. Ohjelmassa yritettiin kuvallisin ja retorisin assosiaatioin rinnastaa Wagner Hitlerin edeltäjäksi banaalilla ja tarkoitushakuisella tavalla. Tällaiset mustavalkoiset käsitykset heijastavat kuitenkin myös sitä tosiasiaa, että Wagnerin ja hänen teos-

1 Heinrich Mannin *Lohengrin*-parodiasta ks. Jukka von Boehm (2010) 'Leikin loppu luokkahuoneessa. Peter Konwitschnyn Lohengrin-ohjauksen viitteistä kaunokirjallisuuteen', *Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti Avain* 2, 25–39.

tensa myöhempää vaikutusta on tutkittu suhteellisen vähän toisin kuin säveltäjän elinaikaa ja teosten syntyhistoriaa. Myös *Lobengrinin* vastaanotto-, vaikutus- ja esityshistoria on tutkimuskohteena jäänyt melko fragmentaariseksi. Sen sijaan Wagnerin intentioista sekä teoksen suhteesta syntyäikaansa on kirjoitettu useampia korkeatasoisia artikkeleita.²

Tämä artikkeli pyrkii tuomaan esille sitä vaikutushistoriallista monimuotoisuutta, satumanvaraisuutta sekä myös ristiriitaisuutta, minkä Wagnerin kansallissosialismin edeltäjäksi rinnastavat tahot usein jättävät huomioimatta. Vaikka artikkeli käsittelee pelkästään saksalaista *Lobengrinia*, on hyvä pitää mielessä, että romanttisena oopperana esitettynä teos levisi ympäri maailmaa 1800-luvun lopussa. Teoksen saksalaisnationalistiset äänenpainot ovat todennäköisesti jääneet pelkäksi huomaamattomaksi detaljiksi esimerkiksi Santiago di Chilen ensiesityksen katsojille vuonna 1889. Artikkelin keskeinen kysymys on se, minkälaisia muutoksia alun perin *Vormärzin*³ demokraattisen opposition reformitöiveitä heijastelevan teoksen tulkinta koki sadan vuoden aikana. Wagnerin ja *Lobengrinin* yhteydessä tarkastelen myös Saksan itäisiä vihollisia uhkakuvia sekä teoksen ainoaan historialliseen esikuvaan pohjautuvan henkilön kuningas Heinrich I:n⁴ (876–936) merkitystä saksalaiskansallisessa tietoisuudessa idän uhkan torjijana. Valitettavasti artikkelissa ei ole tilaa käsitellä sen aiheen kannalta tärkeää teemaa, joka liittyy Saksan–Ranskan sodan 1870–71 jälkeiseen vastakkainaseteluun.⁵ Voimakkaan antiranskalaisena tunnetun Wagnerin *Lobengrinin* Pariisiin ensiesitysyhteydet kaatuivat toistuvasti ranskalaisen nationalistien vastustukseen ja protestitoimenpiteisiin.⁶

Periodi vuodesta 1845, jolloin ensimmäisen *Lobengrinin* proosaluonnos valmistui, aina kolmannen valtakunnan luhistumiseen asti vuonna 1945 muodostaa luontevan kokonaisuuden. Theodor W. Adornon näkemys Wagnerin vaikutushistorian muutoksesta toisen maailmansodan päätyttyä kuvaa hyvin myös *Lobengrinia*, joka oli *Nürnbergin mestarilaulajien* ohella kansallisten pii-

rien suosikkiooppera. Kansallissosialismin tappion myötä Wagnerin teoksiin ruumiillistunut saksalainen nationalismi katosi tai ainakin miedontui selvästi, eikä se enää vaikuttanut välittömän uhkaavalta kylmän sodan kaksinaipaisessa maailmassa.⁷

Juoniseloste

Koska käsittelen vain muutamia oopperan kohtauksia, saattaa *Lobengrinista* jäädä liian yksipuolinen kuva, joka ei tee oikeutta kokonaisuudelle. Vaikka teosta yhä vieläkin esitetään romanttisena satuoopperana, se on samalla myös sotaoppera ja poliittinen paraabeli, jossa kansa lankeaa karismaattisen hahmon lumoihin. Seuraava juoniseloste välittää *Lobengrinista* tietoisien yksipuolisen ja valikoivan kuvan. Tarkoitukseni on esitellä ne keskeiset kohdat, joita painotettiin tai jotka painoutuivat kuin itsestään myöhemmissä nationalistisissa tulkinnoissa Saksan keisarikunnassa ja kolmannessa valtakunnassa. Tällä lailla korostettu näkemys toivottavasti konkretisoi sen, miten helposti kansallisia äänensävyjä on voitu irrottaa dramaturgisesta kontekstistaan.

2. Tässä artikkelissa viittaan niistä seuraaviin: von Soden (1980); Brinkmann (1989); Holland (1989); Bermbach (2003).

3. Epookki ennen vuoden 1848 vallankumousta.

4. Heinrich I tunnetaan Saksassa myös Heinrich der Vogler-nimisenä (suom. Henrik Linnustaja, ruots. Henrik Fågelfångare), joksi Wagner nimesi *Lobengrinin* henkilöhaamon.

5. Wagnerin nationalistisen utopian ja yhdentyvän Saksan suhteesta ks. Hannu Salmi (1993) *Die Herrlichkeit des deutschen Namens...* "Die schriftstellerische und politische Tätigkeit Richard Wagners als Gestalter nationaler Identität während der staatlichen Vereinigung Deutschlands", Turku: Turun yliopisto.

6. Yrityksistä esittää *Lobengrin* Pariisissa ks. Manuela Schwartz (1999) "La question de Lohengrin: Die politischen und kulturellen Hintergründe der Lohengrin-Aufführungen zwischen 1869 und 1891", teoksessa Annegret Fauser & Manuela Schwartz (toim.) *Von Wagner zum Wagnerisme: Musik, Literatur, Kunst, Politik*, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 97–127 sekä vanhempi, erityisesti sanomalehtikeskustelua referoiva artikkeli Jacques Gabriel Prod'homme (1907) "Die Wagnersache in Frankreich (1886–1906)", teoksessa Ludwig Frankenstein (toim.) *Richard-Wagner-Jahrbuch 2*, Berlin: Verlag Hermann Paetel, 375–400.

7. Theodor W. Adorno (1984) "Wagners Aktualität", teoksessa Dietrich Mach (toim.) *Richard Wagner: Das Betroffensein der Nachwelt. Beiträge zur Wirkungsgeschichte*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 250–269, 251.

"Saksalaiset, heidän sielunsa ja heidän kristinuskonsa." Saksalainen vinjetti Graal-motiivilla vuodelta 1907. – Veit Veltzke (2002) *Der Mythos des Erlösers: Richard Wagners Traumwelten und die Deutsche Gesellschaft 1871–1918*, Stuttgart: Arnoldsche, 198.

Lohengrinin tapahtuma-aika on 900-luvun ensimmäinen puolisko. Oopperan alkaessa kuningas Heinrich saapuu Brabanttiin kärkeille puhumaan Saksan valtakunnan nimissä käytävän puolustussotaretken välttämättömyydestä idän joukkoja vastaan. Väliaikainen yhdeksän vuoden rauha, jonka hän on käyttänyt valtakunnan sisäiseen vahvistamiseen, on kulumassa loppuun, ja idän vihollinen varustautuu uudelleen. Heinrich laulaa valtakunnan kunnian varjelmisesta sekä itää että länttä vastaan. Brabantilaiset eivät kuitenkaan voi Heinrichin mielipahaksi osallistua sotaan, koska Brabantin herttua on kuollut ja hänen poikansa, kruununperijä Gottfried on kadonnut. Friedrich von Telramund syyttää valheellisesti Brabantin herttuan tytärtä Elsaa tämän veljen murhasta. Oikeasti Friedrichin pakanajumalia ja vanhaa yhteiskuntajärjestystä kannattava vaimo Ortrud on noitunut Gottfriedin joutseneksi. Epätoivoisen Elsan rukoillessa tapahtuu ihme. Hänen unessa näkemänsä ritari saapuu joutsenen vetämissä vaunuissa paikalle suojelemaan häntä. Ritari voittaa Friedrichin kaksintaistelussa ja asettuu Elsan aviomieheksi sillä ehdolla, ettei tämä koskaan kysyisi hänen nimeään ja taustaansa. Tämän lisäksi hän ottaa harteilleen sotaretken johtajuuden. Ritari kieltäytyy myöhemmin "Brabantin herttuan" arvonimestä ja pyytää itseään kutsuttavan

"Brabantin suojelijaksi". Ritarin ja Elsan avio-onni kuitenkin epäonnistuu Elsan kysyttyä häyönä tämän nimeä.

Oopperan viimeisessä kohtauksessa brabantilaiset joukot kokoontuvat yhteen sotaretkeä varten. Heinrich kiittää sotajoukkoa: mikäli valtakunnan vihollinen nyt näkisi heidän taistelutahtonsa, se ei enää uskaltaisi lähestyä autiosta idästään. Tervehdyksenä lopuksi hän ylistää valtakunnan voiman taetta, saksalaista miekkaa. Mystinen ritari saapuu paikalle, mutta kaikkien järkytykseksi hän ilmoittaa vetäytyvänsä sodanjohdajan paikalta, sillä Elsa on rikkonut kysymyskiellon. Ritari kertoo kaikkien edessä olevansa Graalin yhteisön ritari Lohengrin. Ennen lähtöään hän ennustaa kuninkaalle tämän saavuttavan suuren voiton: idän joukot eivät kaukaisessa tulevaisuudessaakaan onnistuisi levittäytymään Saksaan. Heti tämän jälkeen Lohengrinin joutsen saapuu hakemaan häntä pois. Voitonriemuinen Ortrud astuu esiin ja ilmoittaa, että joutsen on Elsan kadonnut Gottfried-veli, jonka hän on noitunut joutseneksi. Lohengrin rukoilee, taika murtuu ja hän nostaa Gottfriedin eteensä nimen tämän brabantilaisten uudeksi johtajaksi. Teos päättyy kuoron epätoivoiseen "Weh"-huutoon ja veljensä käsivarsille kuolevan Elsan samanaikaiseen "Ach"-parkaisuun heidän huomattessaan Lohengrinin poistuvan.

Vormärz ja Venäjän uhka

Saksan *Vormärz*-aikakausi kattaa ajanjakson Wienin kongressista 1815 maaliskuun 1848 vallankumoukseen. Myös restauraation aikana tunnettu periodi viittaa Napoleonien sotia edeltävän järjestyksen palauttamiseen. Wienin kongressin lupaukset Saksan demokratisoinnista ja liberaalisoinnista eivät toteutuneet. Liberaalin opposition pyrkimykset ja toiveet modernin kansallisvaltion luomisesta huipentuivat ja tukahtuivat vuosien 1848–49 vallankumouksessa. 1840-luvun Wagner oli ”omaleimaisen anarkistisesti inspiroitunut sosialisti”, joka ajautui emotionaalisesti ja rationaalisesti lähelle *Vormärzin* kumouksellista poliittista oppositiota.⁸ Wagnerin poliittinen ajattelu radikalisoitui Dresdenin vuosina 1842–49, minkä huipensi hänen osallistumisensa Dresdenin toukokuun 1849 kapinaan.

Lohengrin on usein mielletty romantiiseksi satuoopperaksi, joka on syntynyt irrallaan *Vormärzin* kuohuvasta ilmapiiristä. Mielikuvan sitkeydestä kertoo se, että Thomas Mann piti *Lohengrinia* ja vuotta 1848 kahtena erillisenä maailmana, joita yhdisti korkeintaan tietty nationalistinen paatos.⁹ Wagner-tutkija ja politologi Udo Bermbach on kuitenkin vakuuttavasti osoittanut teoksen heijastavan monella tapaa Wagnerin ja *Vormärzin* demokraattisen opposition yhteiskunnallisia reformitoiveita.¹⁰ Myöskään muutamat säveltäjän yksittäiset kommentit eivät tue mielikuvaa *Lohengrinista* syntyajankohtansa poliittisesta todellisuudesta irrallisena romanttisena satuna. Wagner vertasi Lohengrin-hahmoa ”modernin nykyaajan” eli 1800-luvun puolivälin problemaatiikkaan ja rinnasti sen Sofokleen läpipoliittisen *Antigonen* asemaan kreikkalaisessa valtionelämässä.¹¹ Hän oli myös hyvin tietoinen teoksensa nationalistisesta latauksesta. Säveltäjän vallankumouksellinen ystävä August Röckel mainitsi hänelle vuonna 1848 kansallishymnin tarpeesta. Wagner vastasi, että hänellä oli jo tema valmiina, minkä jälkeen hän lauloi motiivin *Lohengrinin* kolmannen näytöksen marssista. Röckel piti sitä kuitenkin liian keinotekoisena, mikä Wagnerin mielestä oli oikea

huomio. Teemasta huomasi, että se oli osa taideteosta.¹²

Jo pelkästään *Lohengrinin* tapahtumajankohdan määrittäminen 900-luvulle, jolloin kuningas Heinrich oli varmistanut valtakunnan sisäisen rauhan ja ulkoiset rajat, heijastaa Wagnerin utopiaa valtiollisesta yhtenäisyydestä.¹³ Kansallinen Heinrich-kuva sopi hyvin Wagnerin ja *Vormärzin* demokraattisen opposition vaatimuksiin, sillä myös Saksan ensimmäisen kuninkaan nähtiin ajaneen valtion ja kirkon erottamista, partikularismista luopumista sekä pyrkimystä itsenäisen kansallisvaltion luomiseksi.¹⁴ Heinrich I:n merkityksestä Napoleonien sotien aikana leimahtaneelle saksalaiselle nationalismille kertoo se, miten tärkeäksi hahmoksi saksalainen nationalisti Friedrich Ludwig Jahn hänet kohotti. Hän ehdotti vuonna 1813 Saksan kansallispäiviksi sekä Hermannin taistelun että Heinrich I:n vuoden 933 Merseburgin taistelun päiviä. Jahn nimesi unkarilaiset ja aasialaiset voittaneen Heinrichin valtion pelastajaksi ja vaati Hermannin ja Heinrichin ikuistamista saksalaiseen sankarirunoelmaan.¹⁵ Jahnin jälkeises-

8. Udo Bermbach (2004) *Der Wahn des Gesamtkunstwerks: Richard Wagners politisch-ästhetische Utopie*, Zweite, überarbeitete und erweiterte Auflage, Stuttgart & Weimar: Metzler, 36.

9. Thomas Mann (1989) 'Thomas Mann über Lohengrin', teoksessa Attila Csampai & Dietmar Holland (toim.) *Lohengrin: Texte, Materialien, Kommentare*, Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt, 207–217, 210.

10. Ks. Udo Bermbach (2003) 'Frageverbot und ästhetische Mission', teoksessa *Blühendes Leid: Politik und Gesellschaft in Richard Wagners Musikdramen*, Stuttgart & Weimar: Metzler, 117–139.

11. Richard Wagner (1914) 'Eine Mitteilung an meine Freunde', teoksessa Julius Kapp (toim.) *Richard Wagners Gesammelte Schriften: Erster Band*, Leipzig: Hesse & Becker, 57–173, 126.

12. Cosima Wagner (1977a) *Die Tagebücher: Band 1: 1869–1977*, (toim. ja kommentoineet) Martin Gregor-Dellin & Dietrich Mack, München & Zürich: Piper, 115 (merkintä 25.6.1869).

13. Bermbach (2003) 125.

14. Michael von Soden (1980) 'Von den Schwierigkeiten, Wagners Lohengrin zu verstehen', teoksessa Michael von Soden (toim.) *Richard Wagner: Lohengrin*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 67–120, 95.

15. Frank Helzel (2004) *Ein König, ein Reichsführer und der Wilde Osten: Heinrich I. (919–936) in der nationalen Selbstwahrnehmung der Deutschen*, Bielefeld: Transcript Verlag, 42.

sä saksalaiskansallisessa historiankirjoituksessa Hermann merkittiin ”länttä” vastaan käytävän puolustussodan hahmoksi, kun taas Heinrich avasi perspektiivin ”itää” kohti.¹⁶

Lobengrinin idän uhkan tematiikka viittaa tsaari Nikolai I:n kasvavaan vaikutukseen Friedrich Wilhelm IV:tä kohtaan. Preussin kuninkaan välityksellä Venäjän dominanssi lisääntyi heikossa ja hajanaisessa Saksan liitossa, minkä *Vormärzin* demokraattinen oppositio koki suurena uhkana demokratisointipyrkimyksilleen. Wagnerille ja demokraattiselle oppositiolle oli jäänyt hyvin mieleen vuonna 1831 Venäjän väkivaltaisesti murskaama Puolan kansannousu.¹⁷

Dietmar Holland on nähnyt *Lobengrinin* kuningas Heinrichin oikaisuna vuonna 1840 valtaan nousseen Friedrich Wilhelm IV:n hahmoon. Toisin kuin Heinrich, Preussin kuningas ei pyrkinyt kansakunnan yhteyteen, vaan hän tukahdutti hegeliaanien liberaalin hengen. Sen sijaan, että hän olisi taistellut ”idän joukkoja” vastaan, monarkki suostui liittoon Nikolai I:n kanssa.¹⁸ On hyvinkin mahdollista, että aikalaiset ovat ymmärtäneet *Lobengrinin* itä-teeman viittausuhteen oman aikansa ajankohtaisiin kysymyksiin.¹⁹ Tällaisesta anakronistisesta luvutavasta 1800-luvulla kertoo esimerkiksi se, että J. G. Droysenin valtavan suosittu Aleksanteri Suuri -elämäkerta (1833) ymmärrettiin metakertomukseksi Saksan kansallisvaltion synnystä.²⁰ Oopperalibretoissaan Wagner yhdisti historiallisia ja myyttisiä tapahtumia erittäin vapaasti, mistä *Lobengrin* on hyvä esimerkki.

Reinhold Brinkmannin mukaan monet *Lobengrinin* nationalistiset kohdat ovat Wagnerin kaikkein suorinta kansallista päätöstä. Hän on verrannut niitä Wagnerin tutkielman *Die Wibelungen* Barbarossa-tematiikkaan. Eräässä kohtauksessa vanha keisari huutaa: ”Kaksi korppia [Venäjä ja Itävalta] lentää vuoreni ympäri – he lihottavat itsensä valtakunnan ryöstöllä! Kaakosta kuokkii toinen ja koillisesta toinen: – Ajakaa korpit tiehensä, niin olette turvassa...” Lainattu kohta ei ole sävyllään yhtä emotionaalinen tai aggressiivinen kuin *Lobengri-*

nin vastaavanlaiset uhkakuvat.²¹ Tästä huolimatta Wagnerin oopperan suoran kansallisia äänenpainoja ei pidä sekoittaa intentionaaliseen antislaavilaisuuteen tai vaatimukseen ekspansiivisesta idänpolitiikasta. Tällaiset äänenpainot kohdistuivat *Lobengrinin* vasta paljon myöhemmin. Pyhän allianssin ja etenkin Venäjän uhmaaminen edusti progressiivista ajattelutapaa; muiden muassa myös Karl Marx vastusti niitä.²² Vaikka teoksessa heijastuu pelko Nikolai I:n Venäjää kohtaan, Wagner ja *Vormärzin* liberaali oppositio eivät mieltäneet itää 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla universaaliksi uhkaksi. Saksalaisten suurin uhkakuva 1800-luvulla eivät olleet ”idän joukot” vaan vastakkaisen ilmansuunnan Ranska.

Lobengrinin militarisoituminen

Saksalaiselle tietoisuudelle slaavilaiset vieras- ja vihollisstereotypiat olivat toissijaisia verrattuna Ranskan uhkan tunteeseen ja kiihtymykseen kaikkea vierasta, ”Welscheä” kohtaan 1800-luvulla.²³ Hyvän esimerkin siitä, että Jahnin kuningas Heinrichille suunnittelema kansallinen merkitys idän uhkan torjuna jäi keskeneräiseksi, antaa Felix Dahnin kansallinen Heinrich-draama *Deutsche Treue* (1875). Helzelin mukaan näytelmän lopussa Heinrich ei jää itään

16. Helzel (2004) 55.

17. von Soden (1980) 94. Ks. myös Wagnerin emotionaalinen, omaelämäkerrallinen kuvaus hänen vuoden 1831 Puola-sympatioistaan teoksessa Richard Wagner (2002) *Elämäni*, suom. Salla Luoma, Turku: Faros, 69.

18. Dietmar Holland (1989) 'Schwierigkeiten mit Wagners Lohengrin heute', teoksessa Attila Csampai & Dietmar Holland (toim.) *Lobengrin: Texte, Materialien, Kommentare*, Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt, 284–295, 286.

19. Ks. von Soden (1980) 95.

20. Helzel (2004) 109.

21. Reinhold Brinkmann (1989) 'Wunder, Realität und die Figur der Grenzüberschreitung', teoksessa Attila Csampai & Dietmar Holland (toim.) *Lobengrin: Texte, Materialien, Kommentare*, Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt, 255–275, 265.

22. Ernst Hanisch (1986) 'Die politisch-ideologische Wirkung und "Verwendung" Wagners', teoksessa Ulrich Müller & Peter Wapnewski (toim.) *Richard Wagner Handbuch*, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 625–674, 628.

23. Helzel (2004) 32.

vaan siirtyy länteen kohtaamaan länsifrankit Metzissä.²⁴ Kyseisessä kaupungissa François-Achille Bazainen noin 170 000 hengen Reinin armeija antautui saksalaisille vuonna 1870.

Myös Saksan-Ranskan 1870–71 sodan aikainen vastakkainasettelu Ranskan kanssa syrjäytti Wagnerille *Lobengrinin* idän uhkan teeman. Vahvasti Ranska-vihamielinen säveltäjä lähetti sodan aikana pyydetyn omakätisen kirjoituksen sodassa haavoittuneiden yhdistykselle. Wagnerilta oli toivottu *Mestarilaulajien* laulua, mutta hän sovelsi päästään *Lobengrinin* lausetta "Nie soll der Feind aus seinem öden Osten" muuttamalla aution idän "öden Osten" tuuliseksi länneksi "windige Westiksi". Hän lisäsi käsikirjoitukseen kommentin "vaihteluksi *Reinin vabtiin*"²⁵. Myöhempiä tahoja, jotka irrottivat *Lobengrinista* nationalistisia teemoja dramaturgisesta kontekstistaan ja käänsivät ne vapaasti oman aikansa poliittiseen tilanteeseen, ei voida tästä syystä varsinaisesti syyttää Wagnerin väärinkäytöstä.

Lobengrinin sanoman militarisoitumisen edellytyksenä oli saksalaisen nationalismin muutos 1870-luvun lopulla. Oikeistolaisen kiihkoisanmaallinen yhdentämisideologia syrjäytti nationalismin vasemmistolais-emansipoivan impulssin, minkä seurauksena Wagnerin teosten vastaanotto-olosuhteet muuttuivat.²⁶ Myös esitystradition muutos mahdollisti *Lobengrinin*, kaikkien tunteman romanttisen oopperan, agitatiivisten ja sotaisten piirteiden terävöitymisen. Saksan itärintaman menestyksen myötä ensimmäisessä maailmansodassa myös teoksen idän uhkan tematiikka kohosi äkisti esille.

Meiningenin herttuan seurue kiersi 1870-luvulta alkaen ympäri Saksaa ja Eurooppaa herättäen suurta huomiota. Ryhmän tärkeimmät ominaispiirteet, ensembletyön sujuvuus ja arkeologisen tarkka historiallinen realismi, vaikuttivat myös Bayreuthin vuoden 1894 *Lobengriniin*. Cosima Wagnerin valvonnan alla toteutetussa Bayreuthin ensiesityksessä näyttämön voimasuhteet muuttuivat, ja keskelle tapahtumia astui aiemmin taustalla pysytellyt *Lobengrinin* kuoro. Sen myötä kaikkien tunteman Lohengrinin ja Elsan rakkaustarinan

rinnalle nousi kysymys Saksan kansasta ja sen kohtalosta. Vaikka vuoden 1894 *Lobengrin*-produktio uudistuksineen ei kaikkia vakuuttanut,²⁷ keräsi Festspielhausin upeassa akustiikassa laulanut kuoro suurta kiitosta. Sanomalehtiarvion mukaan Bayreuthin esitys osoitti, ettei *Lobengrinin* kuoro ole pelkkä laulullinen mekanismi, sillä se pystyi ennennäkemättömällä tavalla elävöittämään ja luonnehtimaan näyttämön dramaattista toimintaa.²⁸

Siegfried Wagnerin ohjaama seuraava Bayreuthin *Lobengrin*-produktio vuonna 1908 jatkoi edellisen ohjauksen jalanjäljissä suurena kuoro-oopperana. Vuosi 1908 oli Saksassa poliittisesti räjähdysheikkä, mikä heijastui Großmann-Vendrey'n mielestä myös esityksen vastaanotossa.²⁹ Gustav Manz piti sanomalehtikritiikissään kuoro-ohjauksen päämotiivina miehistä voimaa ja ryhdikkyyttä sekä iloista kiihtymystä sodan aattona.³⁰ Großmann-Vendrey'n mukaan Ferdinand Pfohlin kuvauksessa kuorokoh-

24. Helzel (2004) 63.

25. Cosima Wagner (1977a) 324 (merkintä 13.12.1870). Toisarvoiseksi seikaksi jää, muistiko Cosima väärin kuningas Heinrichille kuuluvat sanat vai sovelsiko Wagner tekstiään uudelleen. *Lobengrinin* tekstikohta menee nimittäin seuraavasti: "Nun soll des Reiches Feind sich nahn, / wir wollen tapfer ihn empfahn: / aus seinem öden Ost daher / soll er sich nimmer wagen mehr!" 3. näytös, 3. kohtaus. *Reinin vabti* oli niin suosittu laulu sodan aikana, että se kohosi lähes epäviralliseksi kansallislauluksi. Cosima Wagnerin päiväkirjoista ilmenee, että Richard Wagner inhosi laulua koko sydämeästään. Ks. Cosima Wagner (1977a) 291 (merkintä 26.9.1870).

26. Hanisch (1986) 627–628.

27. Osovana esimerkkinä mainittakoon kuuluisan kapellimestarin Felix von Weingartnerin antipatia Cosima Wagnerin *Lobengrin*-produktiota kohtaan osana hänen laajempaa Bayreuth-kritiikkiään. Ks. Felix Weingartner (1904) *Bayreuth (1876–1896)*, Zweite umgearbeitete Auflage, Berlin: S. Fischer Verlag, 38–46.

28. Alfred Holzbock (1894) "Die Bayreuther Festspiele I–II", *Kölnische Volkszeitung* 435, 436, 438, 23–24.7. Viitattu Susanna Großmann-Vendrey (1983a) *Bayreuth in der deutschen Presse* (Dokumentarband 3.1.), Regensburg: Gustav Bosse Verlag, 121 mukaan.

29. Ks. Susanna Großmann-Vendrey (1983b) *Bayreuth in der deutschen Presse* (Dokumentarband 3.2.), Regensburg: Gustav Bosse Verlag, 12. Hän mainitsee Marokon kriisin (1905–1906) sekä saksalais-ranskalaisen ja saksalais-englantilaisen vastakkainasettelun ennen maailmansotaa.

30. Sit. Großmann-Vendrey (1983b) 12 mukaan.

tausten vaikutuksesta on aistittavissa samaa ihmeenodotusta, mikä vallitsi laajalti ensimmäisen maailmansodan sytyessä.³¹ Teoksen tiettyjen piirteiden analogia vuoden 1914 aatteisiin olisi tuskin noussut yhtä pakottamattomasti esille ilman esitystradition muu-
tosta.

Bayreuthin piirin läheisyydessä vaikuttaneen musiikkihistorioitsija Richard Sternfeldin havainto tukee väitettä, että kaksi ensimmäistä Bayreuthin produktiota edesauttoivat teoksen sanoman militarisoitumista. Hänen mukaansa *Lobengrinin* kansallisten osien kokonaisuus ei koskaan jakanut suuren yleisön huomiota. Syynä tähän hän piti sitä, että joko pelkästään tarinan rakkaustragedia vangitsi katsojan huomion, tai että normaaleiden oopperanäyttämöiden kapasiteetti ei koskaan riittänyt kolmannen näytöksen sotajoukkokohtauksen toteuttamiseen. Ainoan poikkeuksen muodostivat Bayreuthin esitykset, joissa kyseisessä kuvaelmassa välittyi saksalainen voima täydessä loistossaan.³² Varsinainen idän uhkan teema painottui kuitenkin vasta seuraavan Bayreuthin *Lobengrin*-produktion yhteydessä vuonna 1936. Ohjaus oli luontevaa jatkoa kahteen aiempaan tulkintaan, joista varhaisemmassa kuoro ”löydettiin” ja ”-hemmässä sen rooli militarisoitui.

Idän vihollisen ajankohtaistuminen

Ernst Hanisch on määritellyt *Lobengrinin* merkityssisällön muutoksen 1880-luvun uudessa nationalistisessa ilmapiirissä niin, että ”itä” nousi osittain valtakunnan sisäiseksi viholliseksi (juutalaiset, slaavit) ja osittain imperialististen uusvanhojen *Drang nach Osten* -pyrkimysten kohteeksi.³³ Näkemys kiteyttää *Lobengrinin* tulkinnallisen viitekehäyksen muuttumisen Wilhelm II:n aikaisessa Saksassa. Vaikka Hanisch ei väitäkään, että *Lobengrin* olisi ymmärretty suoraan tällä lailla, on aihetta kysyä, jääkö määritelmä kuitenkin enemmän tai vähemmän ideaaliksi tulkinnaksi. Pohjimmiltaan teoksessa on vain muutama suoran nationalistinen kohta. Romanttisena oopperana esitetynä ne ovat saattaneet pysyä marginaalisina ja kokonaisuudesta irrallisina. Kysymykseen, miten Wilhelm II:n aikaisen Saksan

yleisö on tulkinnut teosta ja sen kansallisia äänenpainoja, on vaikea vastata ilman tarkempaa esitys- ja vaikutushistoriallista analyysia. Veljesten Thomas ja Heinrich Mannin täysin vastakkaiset näkemykset *Lobengrinista* ja sen merkityksestä ovat joka tapauksessa aiheellinen muistutus siitä, että suuri taide on aina avoin eri tulkinnoille.

Vaikuttaa kuitenkin siltä, että ennen ensimmäistä maailmansotaa ”itä” on ollut korkeintaan implisiittisesti tai epäsuorasti esillä *Lobengrin*-tulkinnoissa. Esimerkiksi Heinrich Mannin *Alamainen*-romaanin parodiassa saksalaiskansallisesta *Lobengrin*-esityksestä ei esiinny erikseen antislaavilaisia viittauksia.³⁴ Ainoa selvä muutos teoksen maailmansotaa edeltävässä vastaanotossa ja vaikutuksessa oli kuningas Heinrichin ja brabantilaisten maailman militarisoituminen. Wilhelm II:n aikaisessa *Lobengrinin* vastaanotossa Saksan kansan iskuvoima, puolustustahto ja kyky puolustautua valtakunnan vihollista vastaan nousivat esille, ei niinkään ulkoisen ”aasialaisen vaaran” torjuminen. Bayreuthin toisen *Lobengrin*-produktion (1908) eräässä kiihkeäsävyydessä arviossa tartuttiin vanhaan vastakkainaseteluun Ranskan kanssa. Siegfried Wagnerin ohjausta ylistettiin sen kansallis-herooisesta luonteesta, joka sytytti saksalaisen kuulijan sydämen liekkeihin. Samalla sen täytyi täyttää ranskalainen kuulija ihailulla germaanisouden sotaisaa miehekkyyttä kohtaan.³⁵ Ensimmäisen maailmansodan syttymisen ja itärintaman odottamattoman menestyksen myötä myös idän vihollisen teema ajankohtaistui.

31. Großmann-Vendrey (1983b) 18.

32. Richard Sternfeld (1915) *Richard Wagner und der heilige deutsche Krieg*, Oldenburg: Gerhard Stalling, 5.

33. Hanisch (1986) 628.

34. Heinrich Mannin *Alamaisen* Diederich Heßling reagoi *Lobengrin*-esityksen aikana erityisen myönteisesti kohtaan, jossa kuningas Heinrich lauloi ”valvoa valtakunnan kunniaa, idässä ja lännessä”. Se että Mannin fiktiivinen henkilöahmo reagoi juuri tähän kohtaan positiivisesti, eikä muihin, joissa puhutaan yksiselitteisesti idän uhasta, kuvastaa välitöntä poliittista tilannetta: Saksa koki olevansa Ranskan ja Venäjän saartama.

35. Ferninand Pfohl (1908) 'Aus Bayreuth I-V', *Hamburger Nachrichten* 516, 519, 525, 528; 24., 25., 28., 30.7. Viitattu Großmann-Vendrey (1983b) 20 mukaan.

Sternfeld aloitti vuonna 1915 julkaistun kirjassensa siteeraamalla *Lohengrinin* kolme nationalistista kohtausta: kuningas Heinrichin puhetta valtakunnan kunnian puolustamisesta ensimmäisessä näytöksessä, kolmannen näytöksen sotajoukkokohtausta sekä Lohengrinin ennustusta Heinrichille voittoa vastaan. Sitaattien yhteydessä Sternfeld hämmästeli sitä, kuinka vanha teos oli yhtäkkiä nuorentunut ja sen suuri kansallinen merkitys näyttäytyi sota-aikana kuin uutena. Kirjoittajan oletuksen mukaan vain harva oli kuullut Lohengrinin ennustusta, sillä kohtausta oli leikattu usein esityksistä pois. Hän totesi, että nyt kohtausta on kuitenkin jälleen palautettu, ja päättyi johtopäätökseen, että sota on tässäkin yhteydessä vaikuttanut taiteen hyväksi.³⁶ Sternfeldin viimeinen argumentti ei ole aivan niin järjetön kuin miltä se äkkiseltään ehkä vaikuttaa. Vaikka teoksen tarkoitushakuinen sotapropagandistinen hyväksikäyttö on kaikkea muuta kuin taiteen pyyteetöntä edistämistä, on sota kuitenkin *Lohengrinin* keskeinen teema. Ensimmäisen maailmansodan puhkeaminen toi korostetusti tämän piirteen esille puhki kuluneen rakkaustarinan rinnalle. Dramaturgisesta kontekstistaan irrotettuna näiden kolmen kohtauksen merkitys joka tapauksessa vääristyy.

Bayreuthissa *Lohengrin* esitettiin suggeroivana kuoro-oopperana Saksan kansasta, sen voimasta ja kohtalosta. Kuitenkin vasta Saksan julistettua sodan Venäjälle teoksesta löytyneet agitatiiviset potentiaalit yhdistyivät siihen viholliseen, josta siinä lauletaan. Breslaussa vaikuttanut kirjallisuushistorioitsija ja Bayreuthin piiriin lukeutuva Max Koch kirjoitti, kuinka *Lohengrinin* sanoma koettiin läheiseksi ensimmäisen maailmansodan puhjetessa. Hänen mukaansa kuningas Heinrichin lupaus siitä, että valtakunnan vihollinen ei koskaan enää uskaltaisi lähestyä autiosta idästään, otettiin vastaan kuin lohduttavana ennustuksena, joka toteutui Tannenbergin taistelussa. Heinrichille vastattiin riemuiten *Lohengrinin* kuoron sanoin, jossa ylistetään valtakunnan voiman taetta, saksalaista miekkaa.³⁷ Koch myös muisteli, miten usein he ylsivät

mieltään kenttäjumalanpalveluksissa kuningas Heinrichin rukouksella.³⁸

Kuningas Heinrich Drang nach Osten -hahmona

Käsite *Drang nach Osten* viittaa siihen, että Saksan idänsuhteissa olisi ollut yhtäjaksoinen tuhatvuotinen jatkumo keskiajalta kansallissosialistiseen idänpolitiikkaan. Ajatus nousi esille 1800-luvun puolivälissä Saksassa. Saman vuosisadan jälkipuoliskolla slaavilaiset kirjailijat omaksuivat käsitteen itselleen, jolloin sen merkitys värittyi negatiiviseksi slaavilaisessa diskurssissa.³⁹ Unkarilaiset kukistanut ja kansallisessa historiankirjoituksessa perspektiivin itään avannut kuningas Heinrich on tärkeä hahmo *Drang nach Osten* -käsitteen yhteydessä. Kansallissosialistien tuhatvuotisessa valtakunnassa idänsuhteiden aiempi historia haluttiin nähdä slaavilaista rotua vastaan käytävän taistelun näkökulmasta.

Kuningas Heinrichin asema saksalaisessa historiankirjoituksessa ei suinkaan ollut kiistaton tai vakiintunut. Hänestä esitettiin näkemyksiä, jotka olivat kaukana muistomerkin pystyttämisestä.⁴⁰ Myöskään kansal-

36. Sternfeld (1915) 3–5.

37. "Für deutsches Land das deutsche Schwert! So sei des Reiches Kraft bewährt!" Kolmas näytös, 3 kohtausta.

38. Max Koch (1927) *Richard Wagners geschichtliche völkische Sendung: zur Fünfzigjahr-Feier der Bayreuther Bühnenfestspiele*, Langensalza: Beyer, 97. Heinrichin rukous: "Mein Herr und Gott nun ru! ich dich, daß du den Kampf zugegen sei!st". 1. näytös, 3. kohtausta. Tannenbergin taistelun ja *Lohengrinin* suhteesta ks. myös Isabella Kreim (1983) *Richard Wagners Lohengrin auf der deutschen Bühne und in der Kritik*, väitöskirja, München: Ludwig-Maximilians-Universität, 191–192.

39. Wolfgang Wippermann (1981) *Der "deutsche Drang nach Osten": Ideologie und Wirklichkeit eines politischen Schlagwortes*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1. Wippermann on kritisoinut puolalaisten ja neuvostoliittolaisten historioitsijoiden kylmän sodan aikaista tulkintaa, jonka mukaan saksalaisilla olisi ollut tuhannen vuoden ajan tavoitteenaan syrjäyttää puolalaiset ja muut slaavit esi-isiensä maaperältä. Ks. Wippermann (1980) 4. Yhtenäistä linjaa Heinrichistä Adolf Hitleriin ei hänen mukaansa voida esittää. Ks. Wippermann (1980) VII.

40. Helzel (2004) 71. Helzel viittaa vuonna 1913 julkaistun teoksen *Gebhardt Handbuch der deutschen Geschichte*, jossa Walther Schultze suhtautui hänen mielestään Heinrichin saavutuksiin kriittisemmin kuin kirjan uusintajulkaisussa 1970-luvulla.

lisena myyttinä Heinrich ei saavuttanut 1800-luvulla yhtä vahvaa asemaa kuin Nibelungien myytti. Silti Heinrich historiallisena henkilönä soveltoi keisarikunnan uusien reaalipoliittisten päämäärien kohteeksi.⁴¹ Tämä piirre aktualisoitui vahvasti kolmannessa valtakunnassa Heinrich Himmlerin kiinnostuttua hahmosta vuonna 1935. Hän samastui keskiaikaiseen kuninkaaseen niin voimakkaasti, että saattoi kokea itsensä jopa Heinrichin reinkarnaationa.⁴²

Himmler ja SS-joukot juhlistivat ainoastaan pari viikkoa ennen Bayreuthin festivaalin käynnistymistä kuningas Heinrichin kuoleman tuhatvuotispäivää Wawelsbergin linnassa Quedlingburgissa, jonne hänet oli haudattu.⁴³ Ympäri Saksaa radioidussa kuolinpäivän lähetyksessä 2.7.1936 Himmler puhui keskiaikaisen Saksan kuninkaan kansallisesta merkityksestä. Tilaisuuden tärkeydestä kertoo se, että hän itse piti puhetta kaikkein merkittävimpanä ikinä pitämään.⁴⁴ Himmler ylisti Heinrichia muun muassa vahvan valtakunnanmahdin luojana ja maakuntien elämän puolustajana sekä siitä, ettei hän koskaan tavoitellut alueita kansansa *Lebensraumin* ulkopuolelta.⁴⁵ Hän ”oli ensimmäinen samanveroistensa joukossa, ja häntä kohtaan osoitettiin suurem- ja todellista kunnioitusta kuin keisareille, kuninkaille ja ruhtinaille [–]. Hän oli herttua, kuningas ja johtaja [Führer] tuhat vuotta sitten.”⁴⁶ Himmler päätti puheensa nimeämällä Adolf Hitlerin Heinrichin tuhatvuotisen perinnön jatkajaksi.⁴⁷

Heinz Tietjenin *Lohengrin*-ohjauksen Bayreuthissa 1936

Itä ja idän uhkan teema ympäröivät hämmästyttävän monipuolisesti Bayreuthin vuoden 1936 festivaalia ja sen uutta *Lohengrin*-produktiota. Jo ensi-illan ajallinen läheisyys Heinrichin kuoleman tuhatvuotispäivän juhlallisuuksiin jätti jälkensä oopperan henkilöahmoon, jonka merkitys korostui vastaanotossa. Heinrichin muistojuhlan lisäksi vuosi 1936 oli Bayreuthin festivaalille moninkertainen juhluvuosi.⁴⁸ Festivaali jaettiin poikkeuksellisesti kahteen osaan, 19.–30.7. ja 18.–31.8., ettei se olisi ajoittunut Berliinin olympialaisten päälle.⁴⁹

Heinz Tietjenin ohjaama ja Emil Preteriuksen lavastama *Lohengrin* oli Hitlerin lahja Bayreuthille, mikä mahdollisti loisteliaan näyttämöllepanon. Produktiota varten valmistettiin esimerkiksi yhteensä 800 uutta pukua.⁵⁰ Vuodesta 1933 alkaen joka kesä Bayreuthiin saapunut Hitler oli itsestään selvästi myös tämänkertaisen festivaalin huomion keskipiste. Festivaalin aikana ”idän uhka” konkretisoitui Hitlerille paitsi *Lohengrin*-esityksessä näyttämöllä myös konkreettisesti sen ulkopuolella. Ensi-iltaa edeltäneenä päivänä 18. heinäkuuta Francon johtama vallankaappaus alkoi Marokossa, mikä käynnisti Espanjan sisällissodan. Ajankohtainen ”idän uhka ideologiansa bolsevismi”⁵¹ uhkasi rantautua Länsi-Eurooppaan Espanjan tapahtumien myötä. Hitlerin sihteeriin Christa Schroederin mu-

41. Helzel (2004) 131.

42. Felix Kerstenin mukaan Himmleriä miellytti kovasti se, kun lähipiiri kutsui häntä ”kuningas Heinrichiksi”. Himmler ei tietävästi kuitenkaan koskaan julkisesti nimittänyt itseään uudelleensyntyneeksi Heinrichiksi. Ks. Frank Helzel (2008) *Himmlers und Hitlers Symbolpolitik mit mittelalterlichen Herrschern. König Heinrich I. (919–936) und Kaiser Otto I. (936–973) in ihren nationalgeschichtlichen Rollen im Schlussteil des zweiten Dreißigjährigen Kriegs 1914–1945*, 33, osoitteessa http://www.himmlers-beinrich.de/heinrich_1.pdf (1.9.2010).

43. Himmler oli jo joulukuussa 1935 huolehtinut siitä, että pelkästään SS ja Quedlinburgin kaupunki vastaa juhlaillisuuksista. Ks. Helzel (2008) 27.

44. Willi Frischauer (1953) *Himmler: The Evil Genius of the Third Reich*, London: Odhams 86. Siteerattu Helzel (2008) 18 mukaan.

45. Helzel (2008) 23.

46. Sit. Helzel (2008) 23.

47. Ks. Helzel (2008) 24.

48. Vuonna 1936 Bayreuthin ensimmäisistä festivaaleista tuli kuluneeksi 60 vuotta, sekä Franz Lisztin ja Ludwig II:n kuolemasta 50 vuotta. Sen lisäksi, että Franz Liszt oli Wagnerin uskollisimpia tukijoita, hän johti *Lohengrinin* kantaesityksen Weimarissa 1850. Hänen tyttärensä Cosima avioitui Wagnerin kanssa ja johti Bayreuthin festivaaleja miehensä kuoleman jälkeen. Ludwig II:n oli Wagnerille elintärkeä mesenaatti, joka mahdollisti aikoinaan Bayreuthin ensimmäiset festivaalit.

49. Brigitte Hamann (2002) *Winfred Wagner oder Hitlers Bayreuth*, München: Piper, 317.

50. Dietrich Mack (1976) *Der Bayreuther Inszenierungsstil*, München: Prestel-Verlag, 36.

51. Näin von Soden on tiivistänyt *Lohengrinin* idän uhkan merkityksen kansallissosialismille. Ks. von Sode (1980) 115.

Heinz Tietjenin Lohengrin-ohjauksen loppukohtaus Bayreuthissa vuodelta 1936. Kansa tervehtii uutta johtajaansa Gottfriediä, joka ilmestyy näyttämölle samanlaisessa asussa kuin Lohengrin. Loppukuvaelmassa yksilön eli Elsan kuoleman traagisuus jää toissijaiseksi verrattuna kollektiivin menestykseen. – Dietrich Mack (1976) *Der Bayreuther Inszenierungsstil*, München: Prestel-Verlag.

kaan niin monta lähettilästä, kenraalia ja ministeriä matkusti Berliinistä Bayreuthiin, että tilanne muistutti sotaleiriä.⁵² Kuukausi Bayreuthin festivaalin päättymisen jälkeen Hitler piti syyskuun 14. päivä Nürnbergin puoluepäivillä puheen, jossa hän Espanjan tapahtumiin viitaten painotti kansallissosialismia ja bolševismin sovittamatonta vastakkainasettelua.⁵³

Myös melko lähellä Tšekin rajaa sijaitsevan Bayreuthin maantieteellinen sijainti mahdollisti välikohtauksen, joka alleviivasi kansallissosialistisen Saksan itäkysymyksen palavaa ajankohtaisuutta. Hitlerin vierailun aikana 1 600 sudeettisaksalaista matkusti ylitäydessä erikoisjunassa vuodesta 1919 Tšekkoslovakiaan kuuluneesta Egerin (nykyään Cheb) kaupungista Bayreuthiin, joka sijaitsi noin 50 kilometrin päässä. He juhliivat Hitleriä ja huusivat kovaääniseen ”meidän Führerimme, Ostmarkin poika, ilmaannu parvekkeelle!”⁵⁴

Bayreuthin festivaalin käsiohjelmassa rostockilainen filologi Wolfgang Golther esitti *Lohengrinin* tapahtumat kertomuksena Saksan kansasta ilman sodanjohtajaa.⁵⁵ Heinrich-juhlavuoden hengen mukaisesti hän painotti tuntuvasti hahmon merkitystä teoksessa. Golther yhdisti vapaasti *Lohengrinin* Heinrichia historialliseen henkilöön,

52. Lainattu Hamann (2002) 321 mukaan. Tilanteen yllätyksellisyydestä kertoo myös se, että Hitler pyysi paremman puutteessa 16-vuotiasta Wolfgang Wagneria tuomaan koulukartastonsa, josta sotatapahtumia seurattiin. Ks. Hamann (2002) 321.

53. Ks. puheen kommentoitu versio teoksessa Max Domarus (1973) *Hitler: Reden und Proklamationen 1932–1945*, Band 1: Zweiter Halbband (1935–1938), Wiesbaden: R. Löwit, 645–647.

54. Hamann (2002) 319–320.

55. Wolfgang Golther (1936) 'Die zeitgeschichtliche Umwelt der Lohengrin-Dichtung: Wehrgedanke und deutsches Heidentum', teoksessa *Bayreuther Festspielführer 1936*, Bayreuth: Niehrenheim, 172–178.

ja painotti piirteitä, jotka sopivat kansallissosialistiseen viitekehykseen. Hänen mukaansa oopperan tapahtumat aina Gottfriedin taian murtumiseen asti ovat kuninkaan näkökulmasta pelkkää viivästystä päämäärälle Saksan kansanheimojen yhdistämistä valtakunnanarmeijaksi.⁵⁶ Väite pitää sinänsä paikkansa, mutta esittämällä tapahtumat valikoivasti pelkästään Heinrichin näkökulmasta Golther vääristää teoksen substanssia.

Tapahtumaselostus muuttuu häpeilemättömän valheelliseksi oopperan lopun yhteydessä. Sen mukaan Lohengrinin kieltäytyttyä johtamasta sotaa kaikki siihenastiset saavutukset yhtenäisestä sotajoukosta ovat uhattuna. Golther väitti, että Lohengrinin Heinrichille laulama ”ennustus tulevasta voitosta”⁵⁷ ja orkesterin välittömästi soittama ”Für deutsches Land das deutsche Schwert”-teema leijuvat kuin vihkimys brabantilaisten joukkojen ylle. Sen myötä he ovat astumaisillaan taistelutantereelle Graalin siunauksena. Lopulta valtakunnanhistoriallinen ajatus saa odottamattoman kruunauksensa Gottfriedin taian murruttua ja Lohengrinin julistaessa hänet brabantilaisten uudeksi johtajaksi.⁵⁸ Muodonmuutoksen jälkeen Gottfried seisoo kuin ”ilmetty nuortunut Lohengrin” tämän vieressä ja astuu kuninkaan eteen samalla lailla kuin Lohengrin ensimmäisessä näytöksessä.⁵⁹

Goltherin väite, että kuoron viimeinen ”Weh”-huuto olisi reaktio Elsan kuolemaan, ei myöskään pidä paikkaansa. Yhtä virheellisesti hän esittää, että orkesterin Graalteeman myötä kuninkaan valtakunnanhistoriallinen lähetys olisi vihdoinkin viety päätökseen. Goltherin mukaan ooppera päättyy siihen, kun sotajoukot ovat astumaisillaan Gottfriedin johdolla sotatantereelle.⁶⁰ Sen lisäksi, että Wagner ennen kuolemaansa nimesi *Lohengrinin* kaikkein surullisimmaksi teoksekseen,⁶¹ jo pelkkä pintapuolinen silmäys librettoon riittää kumoamaan tällaiset väitteet. Kuolevan Elsan ”Ach” ja kuoron samanaikainen ”Weh” aiheutuvat heidän havaitessaan pois lipuvan, surullisena kilpeensä nojaavan Lohengrinin. Goltherin selostusta rumentaa vielä entisestään hänen kymmenen vuotta aiemmin kirjoitta-

mansa totuudenmukainen näkemys oopperan lopusta. Siinä hän ylisti Wagnerin dramaturgista taitoa seuraavasti: ”...kun loisteliias Lohengrin-motiivi kolmannen näytöksen lopussa synkistyy molliin, kuorosta kantautuu lopussa ’Weh’ ja Elsa vajoaa kuolleena maahan, on jälleen yksinkertaisimmilla keinoilla saavutettu ennenkuulumatonta”.⁶²

Aiheellinen, mutta kaikkea muuta kuin helposti vastattava kysymys kuuluu, miten näyttämöllä nähty esitys suhtautui edellä selostettuun tulkinnalliseen viitekehykseen. Goltherin festivaalin käsiohjelmassa julkaisteman artikkelin tarkoitus oli luonnollisesti ohjata katsojien tulkintaa tiettyyn suuntaan. Kolmannen valtakunnan yhteen sulatetun lehdistön arvioiteja lukemalla välittyy kuva, että näyttämötapahtumat olisivat olleet hyvässä sopusoinnussa Goltherin kaltaisen *Lohengrinin* ”ajanmukaisen” tulkinnan kanssa.

Heinz Tietjenin ohjaus jatkoi kahden aikaisemman Bayreuthin *Lohengrin*-ohjauksen traditiota suurena kuoro-oopperana, jossa kansan rooli on keskeinen. Friedelind Wagner, joka oli kahdeksantoistavuotiaana Tietjenin assistenttina Bayreuthissa, mainitsi tämän olleen erinomainen ohjaaja, mutta Max Reinhardtin koulun ylimitoitetun näyttämöllepanon uhri: ”Hän oli vasta silloin tyytyväinen, kun näyttämöllä oli vähintään kahdeksansataa ihmistä ja tusina hevosta”.⁶³ Havainto viittasi suoraan *Lohengrin*-ohjaukseen.

56. Golther (1936) 174.

57. ”Nach Deutschland sollen noch in fernsten Tagen des Ostens Horden siegreich nimmer zieh'n.”

58. ”Seht da den Herzog von Brabant, zum Führer sei er euch ernannt” (kursivointi Goltherin).

59. Golther (1936) 175.

60. Golther (1936) 175.

61. Ks. Cosima Wagner (1977b) 1087 (merkintä 6.1.1883).

62. Wolfgang Golther (1926) *Richard Wagner: Leben und Lebenswerke*, Leipzig: Philipp Reclam jun., 75.

63. Friedelind Wagner (2002) *Nacht über Bayreuth: Die Geschichte der Enkelin Richard Wagners*, List Taschenbuch, 220. Näillä liioitelluilla lukumäärillä Friedelind Wagner tarkoitti todennäköisesti *Lohengrinia* varten valmistettuja pukuja. Hevoset viittasivat kolmannen näytöksen sotajoukkokohtaukseen.

Lehdistö esitteli Tietjenin ohjausta tavalla, joka tuki sille annettuja tulkinnallisia raameja. Johannes Jacobin mukaan näyttämötulkinta toi Führer-ajatuksen hienostuneesti esille. Kirjoittaja teki vaikutuksen kolmannen näytöksen sotajoukkokohtaus. Siinä kuningas Heinrich ratsasti hevosella sotajoukon eteen ja lauloi puheensa hevosen selästä, minkä jälkeen hän liittyi Lohengrinia odottavaan sotajoukkoon. Hänen mukaansa ohjaus painotti Heinrich-hahmoa, mikä sopi hyvin heinäkuuhun 1936. Kohtaus toteutettiin Jacobin mukaan tahdikkaasti ja taiteellisesti.⁶⁴ Hans Lebeden mielestä Tietjenin ohjauksen pääsisältö ei käsitellyt pelkästään Elsan yksilödraamaa sinänsä, vaan sen, miten se liittyi kansan kohtaloon laajemmin. Brabantilaisten toimintakyvyttömyys uhkasi heikentää koko kansan iskukykyä idän vihollista vastaan. Kaksi ”sotajoukkonäytöstä” sekä niiden välissä oleva ”juhlanäytös” saivat katsojan valtoihinsa.⁶⁵

Ympäröivän viitekehysten ollessa niin voimakas kuin Bayreuthissa vuonna 1936 näyttämötoteutuksen ei ole itsessään tarvinnut alleviivata teoksen päivänpolttaviksi kohonneita teemoja, sillä ne nousivat luontevasti esille ulkoisen paineen voimasta. Tarkasteltaessa taiteen hyväksikäyttöä totalitaarisessa valtiossa vaikuttaa siltä, että Tietjenin *Lohengrin* ei pyrkinyt mielistelmään vallassaolijoita suoraviivaisella propagandalla.⁶⁶ Sen sijaan produktion varsinainen karhunpalvelus, jos sen niin haluaa nähdä, oli sen eittämättä korkea näyttämöllinen ja musiikillinen laatu. Hitler oli esityksestä ja haltioissaan. Toisen näytöksen välillä hän astui näyttämölle lausuen esittäjäkunnalle lämpimät kiitoksensa.⁶⁷ Ensiltä radioitiin ympäri maailmaa ja se mahdollisti kansallissosialistisen Saksan esitellä itseään kulttuurikansana olympialaisten aattona.⁶⁸

Lohengrinin poliittinen painolasti

Teoksen monet piirteet saivat 1930-luvun kansallissosialistisessa Saksassa huomattavan ajankohtaisen leiman, niin kuin von Soden on huomioinut. Kuningas Heinrich laulaa *Lohengrinin* alussa ostamastaan yh-

deksän vuoden tauosta, jonka hän on käyttänyt valtakunnan sisäiseen varustautumiseen. Aika on umpeutumassa, ja sota idän vihollista vastaan on lähellä. Hitler viittasi Weimarin tasavaltaan 1919–33 neljänätoista häpeän vuotena. Kolmannessa valtakunnassa ulkoinen uhka oli luonnollisesti bolševismi, kun taas Telramundin ja Ortrudin kaltaiset kavaluuden, vääryyden ja vallanhimon luonnehahmot, uhkasivat alituisesti sisäistä järjestystä.⁶⁹

Operaatio Barbarossan käynnistyttyä Himmler piti heinäkuussa 1941 Stettinissä aliupseereille ja joukoille puheen, jossa korostui Saksan *Drang nach Osten* historian ikuisena paluuna sekä käsitys kuningas Heinrich I:stä sen osana.

Kun te mieheni taistelette siellä toisella puolella idässä, käynte te juuri samaa alati toistuvaa taistelua, jota meidän isämme ja esi-isämme ovat useita useita vuosisatoja käyneet. Se on sama taistelu samaa ali-ihmissyöttä, samoja alempirotuisia vastaan, jotka kerran olivat hunneja, kerran tuhat vuotta

64. Johannes Jacobi (1936) 'Bayreuther Festspieleindrücke', Mainzer Anzeiger, 25.7. Lainattu Großmann-Vendrey (1983b) 268 mukaan.

65. Hans Lebede (1937/1938) 'Von Sinn und Art der Arbeit an den Bayreuther Festspielen', Deutsche Musik-Zeitung 2. Sit. Reinhold Brinkmann (2000) 'Wagners Aktualität für den Nationalsozialismus' teoksessa Saul Friedländer & Jörg Rüsen (toim.) *Richard Wagner im Dritten Reich: Ein Schloss Elmau-Symposium*, München: Verlag C. H. Beck, 109–141, 131 mukaan.

66. Vastakohtana mainittakoon esimerkiksi kolmannen valtakunnan ”hovilavastaja” Benno von Arent, joka suunnitteli Nürnbergin puoluepäiville *Mestarilaulajien* lavastuksen suoraan Hitlerin ehdotusten pohjalta. Ks. Hamann (2002) 305.

67. Hamann (2002) 320.

68. Hamann (2002) 320. Joachim Fest mainitsi omaelämäkerrassaan Berliinin vuoden 1936 olympialaiset tärkeänä symbolina kansallissosialistisen hallinnon hyväksynnän vakiintumiselle Euroopassa. Ks. Joachim Fest (2008) *Nicht ich: Erinnerungen an eine Kindheit und Jugend*, Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 78. Maanpakoon ajautunut Thomas Mann kuuli radion välityksellä saman ensi-illan, jossa Hitler oli läsnä. Mann kuuli *Lohengrinin* ensimmäisen kerran 18–19-vuotiaana kotikaupungissaan Lyypekiissä käytössään viimeistä vuotta koulua 1893–1894. Vuonna 1889 syntynyt Hitler näki *Lohengrinin* Linzissä kaksitoistavuotiaana. Hän kuvasi haltioituneena elämystä *Mein Kampfissa*.

69. von Soden (1980) 115.

sitten kuningas Heinrichin ja Otto I:n aikana unkarilaisia, kerran tataareja, ja jotka vielä kerran ryhmittäytyivät nimittäin Tsingis-khan ja mongolit. Tänäpä he ovat ryhmittäytyneet venäläisten ja heidän poliittisen julistuksen- sa bolševismin nimissä.⁷⁰

On suorastaan kohtalon ivaa, että ainoastaan viisi päivää Leningradin uuden *Lohengrin*-produktion ensi-illan 17.6.1941 jälkeen, saksalaiset ja heidän liittolaisensa aloittivat massiivisen invaasion Neuvostoliittoon.⁷¹ Wolfgang Golther kirjoitti sanomalehtiraportin lopussa, että Bayreuthin ”vuoden 1941 festivaali osui samaan aikaan kuin ratkaisevat viikot taistelussa, jonka *Lohengrinin* (1845) runoilija oli nähnyt ennalta”.⁷² Kommentillaan Golther käänsi *Vormärzin* demokraattisen opposition toiveita heijastavan teoksen kansallissosialistien totaalisuuden tuhoamissodan profetiaksi.

Maailemansodan päätyttyä Bayreuthin festivaali käynnistyi uudelleen vuonna 1951. Wieland Wagner ohjasi *Lohengrinin* 1958 ajattomaksi, universaaliksi mysteerinäytel-

mäksi. Tulkinallaan hän pyrki muiden Wagner-ohjaustensa tavoin puhdistamaan teoksen sen saksalaiskansallisista piirteistä, missä hän onnistui ilmeisen hyvin. Tästä huolimatta productionn äänilevytaltioinnissa vuodelta 1961 on kuultavissa, kuinka librettosta poiketen Lohengrin julistaa Gottfriedin Brabantin suojelijaksi (Schützer) eikä johtajaksi (Führer). Esimerkki kuvaa hyvin sitä, miten herkästi *Lohengrinin* tietyt äänenpainot saattavat assosioitua suoraan kolmannuuden valtakuntaan. Nykyisen esitystradition haaste onkin mielestäni tasapainon löytäminen teoksen suoran nationalismin sekä sen tosiasian välillä, että Wagner ei teosta säveltäessään voinut olla tietoinen sen myöhemmistä tulkinnoista.

70. Sit. Helzel (2008) 30–31 mukaan.

71. Rosamund Bartlett (1995) *Wagner in Russia*, Cambridge: Cambridge University Press, 282.

72. Wolfgang Golther (1941) 'Bayreuth 1941', *Zeitschrift für Musik*, Regensburg, 108. vuosikerta, 9. nro.

KAARINA KILPIÖ –
HEIKKI UIMONEN

Kulkee mukana eikä maksa paljon – kuinka c-kasetti muutti äänimaisemaa

Suomalaisten musiikinkuuntelukäytännöt ovat uusiutuneet kerta toisensa jälkeen. Taustalla ovat vaikuttaneet milloin musiikin siirrettävyys, milloin kuuntelun privatisoituminen tai pyrkimys entistä parempaan äänenlaatuun. Muutokset ovat vaikuttaneet niin musiikkikulttuuriin kuin äänimaisemaan. C-kasetin yleistymisessä yhdistyvät molemmat.

■ Huhut kasetin kuolemasta ovat liioiteltuja. Yksinomaan Yhdysvalloissa on satoja vaihtoehtoja musiikkia julkaisevia, kasetteihin erikoistuneita levymerkkejä.¹ Kun vielä muistetaan, että keskustelu kasetin valta-aseman syrjäyttäen uusista musiikkiformaateista ja niiden välityskanavista on yleensä ollut länsimaisen internet- ja tietoverkkokeskeisen maailmankuvan värittämää, on aiheellista tarkastella lähemmin myös tämän sitkeähenkisen musiikkitalenneformaatin merkitystä ja menneisyyttä.

C-kasettia (*compact cassette*) on sanottu audiokulutustavaroiden suurimmaksi menestystarinaksi koko alan historian aikana.² Erityisesti kehittyvässä maissa kasetilla on ollut merkittävä asema äänilevyteollisuuden monipuolistumisen kannalta, jopa äänite tuotannon monopolin murtajana. Välineen demokratisoivat vaikutukset ovat ulottuneet äänite tuotantoon seitsemänkymmentäluvulta lähtien Intiassa, Afrikassa, Etelä-Amerikassa ja Lähi-Idässä.³

Länsi-Euroopan maissa tai Yhdysvalloissa ei c-kasettikulttuuriin ole juuri kiinnitetty tutkimuksellista huomiota. Tämä koskee myös Suomea, missä c-kasetti mullisti äänimaiseman 1960–80-luvuilla. Julkisen ja yksityisen ääniympäristön muokkaajien määrä

moninkertaistui edullisten, helppokäyttöisten ja liikuteltavien laitteiden myötä. Kasetit myös laajensivat radion ohella musiikin käyttöä, joka aiemmin oli liittynyt pääosin juhlaan ja vapaa-aikaan. Ne toivat musiikin arkeen, työpaikoille ja muun tekemisen taustalle. Ero kuului myös taustamusiikin luonteen muuttumisena.

Artikkelissamme selvitämme niitä vaikutuksia, joita kasettien ripeällä yleistymisellä ja musiikin liikkuvuuden lisääntymisellä oli suomalaisten äänelliseen arkeen. Tarkastelemme kasettikulttuuria mobiiliuden ja äänimaiseman muuttumisen näkökulmista. Työssä käytetään aineistoina aikalaisjulkaisuja, kulutus- ja kasettimyyntitilastoja sekä aiemman tutkimuksemme tuloksia niiltä osin kuin ne koskevat taustamusiikkiliiketoimintaa, työpaikkakuuntelua ja radioiden ohjelmatarjontaa.

Tutkimme kahta kehityslinjaa, jotka ovat musiikkikulttuurinen ja teknologinen. Ensin mainitussa etusijalla ovat muutokset musiikin tarjonnassa ja kuluttamisessa. Teknologisen kehityslinjan tapahtumat puolestaan liittyvät konkreettisten laitteiden ja tallennusalojen myyntiin ja yleistymiseen. Viimein käänämme katseemme äänimaisemaan: niihin mahdollisuuksiin, joita kasetti toi henkilökohtaisen ja yhteisöllisen äänimaiseman muokkaamiseen. Näiden pohjalta hahmottelemme tulevia tutkimushaasteitamme ja yhä mobilisoituvaa musiikkia.

Huhtikuussa 2010 käynnistettiin muistitietokysely kasettistorian Suomen Akatemian rahoittaman *Musiquitous – jokapaikainen liikkuva musiikki* -projektin ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran yhteistyönä.

1. *Guardian* (2010) Dorian Lynskey, 'Return of the audio cassette', <http://www.guardian.co.uk/music/2010/mar/29/audio-cassette-comeback> (25.5.2010)

2. Willem Andriessen (1999) 'The Winner'; Compact cassette. A commercial and technical look back at the greatest success story in the history of audio up to now', *Journal of Magnetism and Magnetic Materials*, vol. 193, no. 1–3, 1 Mar. 1999, 11.

3. Mark Katz (2004) *Capturing Sound. How technology has changed music*, London: University of California Press, 12–13; Peter Manuel (1988) *Popular Musics of the Non-Western World. An Introductory Survey*, Oxford: Oxford University Press.

Kirje- ja internetmuisteluiden avulla etsimme suomalaisen kasettikulttuurin taustatekijöitä sekä polkuja nopeasti yleistyneen musiikkiteknologisen kulutushyödykkeen käyttäjyyteen. Kysely sulkeutuu syyskuun 2010 lopussa ja tuottaa aineistoa paitsi äänen tallentamiseen myös äänimaiseman historiaan liittyvälle tutkimukselle. Käsillä oleva artikkeli on pohjatyötä ja johdatusta aiheeseen.

Kasetti yleistyä

Philips-yhtiön nauhoitettava kasettilaite tuli markkinoille vuonna 1963. Vaikka vakavasti musiikkia harrastavat olivat tyytymättömiä kasettinauhurin äänentoistoon, kasetti osoittautui kerta kaikkiaan hyväksi keksinnöksi: halvat ja helppokäyttöiset nauhurit yleistyivät nopeasti. Niiden lanseeraaminen sattui sopivasti samaan aikaan, kun Euroopan julkisrahoitteiset radioyhtiöt alkoivat lisätä kevyen musiikin osuutta lähetyksissään.⁴

Kun jokin teknologia saa ns. teknologista momentumia, se kasvaa keräten tarpeeksi ”ilmaa siipiensä alle” ja siihen investoidaan sekä tuotannon että kulutuksen puolella.⁵ Käytännössä tästä seuraa mm. menestystä markkinoilla ja ko. teknologian merkityksen kasvua kuluttajien elämässä. Kun c-kasetti ja siihen liittyvä laitteisto vahvistivat asemiaan, käytännöt musiikin tuotannossa ja kulutuksessa muovautuivat uusiksi. Tämä näkyi esimerkiksi valmiiksi nauhoitettujen musiikkikasettien tuotannon ja myynnin käynnistymisenä. Levyjulkaisujen standardiksi muodostuivat vinyyli- ja kasettivaihtoehto. Kahdeksankymmentäluvun puolivälissä kasetit ja LP-levyt olivatkin jo myynnin suhteen tasavertaisia.⁶

Momentum ei Suomessa kuitenkaan ka sutunut vielä 1960-luvulla, vaikka c-kaseteista kuului tänne uutisia ja laitteitakin oli jo käytössä. Kasetteja toistavien laitteiden tuonti alkoi 1966, mutta markkinat pysyivät melko hiljaisina. Kasettisoittimet ohittivat kelanauhurit myyntiluvuissa vasta vuonna 1970.⁷ Vuosikymmenen vaihteeseen tultaessa vasta kymmenen prosenttia kotitalouksista omisti kasettisoittimen. Nihkeään alkuun oli todennäköisesti monia syitä. Ka-

settien kysyntä oli kenties yllätyksellisenkin kovaa valmistajien sijaintimaissa Keski-Euroopassa ja Japanissa – Suomen markkinat eivät olleet aivan ensimmäisinä vuorossa. Saatavuus varmasti kuitenkin parani jo 1960-luvun lopulle tultaessa, joten tarjonnan vähäisyys ei käy ainoastaan selityksestä. Mistä sitten oli kyse?

Televisio oli 1960-luvun ”pakollinen” hankinta. Tv-vastaanottimet eivät olleet halpoja, ja sellaiseen investoiminen saattoi olla kotitalouden viihde-elektroniikkasatsaus useaksi vuodeksi eteenpäin. 1960-luvun lopussa väritelevision tulo alkoi olla vain ajan kysymys, ja vastaanottimien vaihto värillisiin käynnistyi 1970-luvun alussa. Toisaalta kelanauhurien käyttäjät olivat todennäköisesti haluttomia investoimaan huonopilaatuiseen ääneen ja luopumaan kelanauhujen käytöstä. Vinyylilevyjenkin merkitys kasvoi ja saatavuus parani vähin erin; kasetti oli vinyylin rinnalla halpaa käyttötavaraa. Nuorisolle suunnattujen äänitemarkkinoiden merkitys kasvoi jo, mutta useimpien 1960-luvun nuorten piti todennäköisesti vielä valita joko vinyyli- tai kasettiformaatti: vanhempien rahat eivät riittäneet kaikkeen.

Kasettiformaatin sisällä käytiin myös taisteluita. C-kasetti voitti RCA:n neliraitakasetit heti tulonsa jälkeen 1964, mutta ns. kasiraitaisen antama vastus oli sitkeämpi ja kesti Suomessa vuodesta 1969 vuoteen 1975. Vielä 1970 valmiiksi äänitetyistä kaseteista joka neljäs myyty tallenne oli stereo-8-mallinen.⁸ Tuona vuonna puolestaan Sony lanseerasi uuden kilpailijan: Elcasetiksi kutsutun var-

4. Pekka Gronow & Ilpo Saunio (1990) *Äänilevyn historia*, Porvoo: WSOY, 467–469.

5. Wiebe E. Bijker (2009) *How is technology made? — That is the question!* <http://cje.oxfordjournals.org/cgi/content/full/34/1/63> (3.5.2010)

6. Jari Muikku (2001) *Musiikkia kaikkiruokaisille. Suomalaisen populaarimusiikin äänitetuotanto 1945–1990*, Helsinki: Gaudeamus, 217–219.

7. *Radiokauppias*. Radioliikkeiden Liitto r.y.:n tiedotuslehti (1970 lokakuu) 'Kasettinauhurilla on useita käyttömahdollisuuksia', 426.

8. *Radiokauppias* (1971 toukokuu) Johan Vikstedt, 'Kasettien vallankumous', 232. Vikstedt totesi kirjoituksessaan, että c-kasettien ostajat ”suurimmalta osaltaan kuuluvat nuorempiin ikäryhmiin” ja kasiraitaisia taas ostaa ”maltillisempi” (ts. vanhempi) asiakaskunta.

teenotettavan vaihtoehdon, joka väistyi 1979, kun Helsingissä myytiin viimeiset 2 000 Euroopasta huutokaupalla hankittua laatudekkiä yhdessä tunnissa innokkaille kuluttajille.⁹ Nämäkin nyt pieniltä vaikuttavat formaattisodat ovat voineet hieman hajottaa markkinointiponnistuksia, tosin loppunujakoinnit keskittyivät 70-luvulle eivätkä ne siksi yksin selitä alun tahmeutta.

1960-luvun loppupuolellakaan ei siis vielä näyttänyt siltä, että c-kasetti nujertaisi kelamagnetofonit tai edes yltäisi merkittäviin markkinaosuuksiin Suomessa. *Radiokauppias*-lehti ohjeistikin alan myyjää löytämään sopivat kohderyhmät sen sijaan, että nämä koettaisivat tarjota kasettisoittimia ”kenelle vain”. Painotus oli selvästi ajateltu muualle kuin musiikkiharrastukseen, mahdollisesti kelanauhuriin ylivoimaisena pidetyn äänenlaadun takia.

Koululaisille se on tarpeellinen, sillä läksyjen pähänpäättäminen muodostuu sekä hauskemaksi että helpommaksi, puhumattakaan suuriarvoisesta avusta vierasta kieltä opeteltaessa. Kaitafilmaajat saavat kasettinauhurin avulla näppärästi autenttisen äänen filmiensä taustaksi. Lehtimiehien muistiinpanojen tekeminen käy kätevästi sen avulla. Muistilehtiö ja kynä ovat auttamattomasti vanhanaikaisia. Liikemiesten raporttien teko yms. helpottuu kasettinauhuria käytettäessä. Autoilijat voivat helposti panna muistiin mieleensä juolahtaneen ajatuksen jo ajon aikana.¹⁰

Suomessa äänitteiden kokonaismarkkinat alkoivat kuitenkin kehittyä nopeasti samoihin aikoihin kasetin tulon kanssa. Suomen EMI:n osastopäällikkö iloitsikin *Radiokauppias*-lehdessä joulukuussa 1971: ”Päinvastoin kuin avokelanauhureiden omistajista, kasettinauhureiden omistajista tuli vakituksia taltioidun musiikin ostajia”.¹¹ Myynnin kasvu johtui useista seikoista. Musiikin kuuntelulaitteet yleistyivät samalla kun kotimaisten äänitteiden suosio ja laatu kohosivat. Jakelukanavat monipuolistuivat ja äänitteiden mainonta tehostui. Lisäksi äänitteiden hintataso nousi hitaammin muihin elinkustannuksiin verrattuna.¹² Myös kodin-

tekniikka ja erityisesti viihde-elektroniikka on niiden harvalukuisten hyödykkeiden joukossa, joiden hinnat ovat vuosikymmenten ajan noudattaneet samaa periaatetta: ne kohoavat hyvin maltillisesti tai peräti laskevat.¹³

Suomessa levysoittimia ja levynostajia oli vähemmän muihin Pohjoismaihin verrattuna. Tallenteiden hankkiminen ja kuuntelu silti lisääntyi 1970-luvulla, mutta uusia väyliä pitkin: esimerkiksi kymmenet tuhannet iskelmien kuuntelijat ostivat joukoittain suosikkiesiintyjensä kasetteja huoltoasemilta. Valmiiksi äänitettyjen kasettien myynti käynnistyi autoilijoiden ostosten myötä.¹⁴ Vuosikymmenen äänitemyynnin ripeä kasvu oli ennen muuta kasettien ansiota. Vielä 1970-luvulle tultaessa äänitteitä myytiin miltei yksinomaan erikoisliikkeissä. Myös tarvatalot ja radioliikkeet ottivat äänitteet valikoimiinsa, kun äänentoistolaitteiden menekki kasvoi ja sitä seurasi äänitteiden suuri kysyntä. Myyntipisteiden määrä lähti vaatimattomasta 200:sta mutta kymmenkertaistui vuosikymmenen kuluessa. Teline-

9. Andriessen (1999) 16; *Helsingin Sanomat* (4.10.1979) ’Ostoryntäys Helsingissä. Dekkimarkkinoista kyllästettiin tunnissa kymmenen prosenttia’.

10. *Radiokauppias* (1969 tammikuu) ’Kasettinauhuri...’, 16.

11. *Radiokauppias* (1971 joulukuu) Esa Haavisto, ’Taltioidun musiikin myynnin kehitys’, 575.

12. Leif Lindblad (1977) ’Äänitemarkkinoiden kehitys Suomessa 1970-luvulla’, teoksessa Jaakko Borg (toim.) *Satavuotias äänilevy*, Helsinki: Äänilevytuottajat r.y., 32–35; op.cit. Jari Muikku (1989) *Laulujen lunnaat. Raportti suomalaisesta äänitetuotantopolitiikasta*, Helsinki: Valtion painatuskeskus, Taiteen keskustoimikunta, 28–29.

13. Marita Nikkilä (1997) *Kodintekniikkatuotteiden hinnat ja myyntimäärät Suomessa vuosina 1981–1996*. Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja 9/1997, 6.

14. Ns. kasiraitaisia toistavat laitteet tulivat autoihin 1969. Tämän järjestelmän laitteilla ei voinut äänittää. Tallennetun musiikin kasettikauppa käynnistyi tuolloin, ja kasiraitaiset olivat ensimmäisenä myyntivuonna 13 500 myydyllä yksiköllä selvästi edellä c-kasettia (9 500 kpl). Vuoden kuluttua tilanne oli jo keikahtanut päinvastaiseksi – tosin myynnit nousivat niin vauhdilla, että molemmille versioille riitti kymmenien tuhansien myyntiä useaksi vuodeksi. *Radiokauppias* 4/1973 ’C-kasetit valtaavat tilaa äänilevyiltä’, 44.

15. Muikku (1989) 28–29.

myynnin osuus vuosina 1975–85 vaihteli 35–38 prosentin välillä¹⁶.

Myynnin painopisteen vaihtuminen erikoisliikkeistä tavaratalojen, huoltoasemien ja supermarkettien myyntipisteisiin edesauttoi musiikin saatavuutta ja lisäsi heräteostoksien mahdollisuuksia ”passiivisemmalle musiikin kuluttajalle”. Uuden jakeluverkoston myötä äänitteet olivat saatavilla suurten kaupunkien ohella ympäri maan. Postimyyntiyritykset ja levykerhot vauhdittivat muutosta; musiikkia arvioitiin 1970-luvun lopulla myytävän postitse yli kymmenkertaisesti enemmän kuin muita tuotteita.¹⁷

Tämä otettiin huomioon myös tuotantoportaassa. Levy-yhtiöiden tuottajat mikksivat musiikkia tarkoituksella siten, että sitä voitiin kuunnella myös huonompilaatuisista laitteista. Lisäksi 1970- ja 1980-luvulla käännösiskelmistä saattoi olla kaksikin eri versiota: menestyneet artistit julkaisivat huolella tehdyn version sekä pienemmät levy-yhtiöt omansa. Viimemainitut ”coverin coverit” ilmestyivät ensisijaisesti hinnaltaan edullisilla, autokuunteluun soveltuvilla hittikokoelmakaseteilla.¹⁸

Kerran vauhtiin päästyään kasettisoitin levisi nopeasti ”syrjäkyliin asti”.¹⁹ Nauhuri oli tyypillisin 1970-luvun alun kestokulutustavarahankinta.²⁰ Vuonna 1970 vain joka kymmenennellä oli kasettisoitin; seitsemän vuotta myöhemmin kolme neljästä pystyi soittamaan kasetteja kotonaan. Määrä oli peräti korkeampi kuin muissa Pohjoismaissa ja selvästi enemmän kuin vähittäiskauppa oletti vuosikymmenen alussa.²¹ Vuosikymmenen loppua kohti yleistymistähtiä hieman hidastivat reaaliensioiden lasku 1977–78 sekä useiden muiden kodinteknologian tuotteiden antama kilpailuvastus: pakastimet, astianpesukoneet ja väritelevisiot rynnistivät suomalaisiin koteihin toden teolla juuri 1970-luvun lopulla.²² Vuonna 1983 kasettisoittimien peitto suomalaisissa kotitalouksissa oli jo 145 prosenttia. Kasettien markkinaosuus pysytteli pitkään 50 prosentin tuntumassa. Niiden suosio ja kotimaisen musiikin menestys liittyvät osittain yhteen.²³

Äänilevyn valmistukseen verrattuna kasetin luvaton monistaminen oli vaivatonta,

minkä lisäksi säveltäjien, soittajien ja levyn kustantajien korvaukset jäivät maksamatta. IFPI:n (International Federation of Phonographic Industry) 1970-luvun loppupuolen tutkimukset kasettinauhureiden käytöstä ja kopioinnin laajuudesta kolmessatoista maassa liittyvät ääniteteollisuuden huoleen helpon monistamisen vaikutuksista. 1970-luvun lopullahan teollisuusmaiden kotitalouksista 2/3 omisti nauhurin. Tutkimukset paljastavat muun muassa, että suomalaiset olivat huikean ahkeria radiomusiikin äänittäjiä verrattuna kasettikäyttäjiin useissa muissa maissa, Pohjoismaat mukaan lukien: peräti 83 prosenttia äänitti täällä pääasiallisesti radiosta. Tammikuussa 1980 tehdyn selvityksen mukaan radiosta äänittäminen oli Suomessa hieman vähentynyt, mutta radio oli edelleen 68 prosentilla kotiaänittäjistä tärkein tallennettavan musiikin lähde.²⁴

Kasetit ja käyttäjät

Mitkä sitten olivat kasetin yleistymisen edellytykset? Käyttöesineenä se oli heti alusta

16. Muikko (2001) 169. Fazerin Musiikkikerhon toimitusjohtaja kertoi 1978 kauppiaspäivillä musiikkitalenteista myytävän n. 14 prosenttia postimyyntin kautta, kun Suomen muusta vähittäiskaupasta postimyyntin osuus oli vain prosentin suuruinen. *Radiokauppias* (5/1978) 'Operaatio Musakämmen', 22–24.

17. Juha Korvenpää (2005) *Paavot kehiin. Musiikkiteknologia suomalaisessa iskemämusiikkituotannossa 1960–80-luvuilla*, Tampere: Tampere University Press, 32–33; 215–216.

18. Pekka Gronow (1984) 'Taistelu kasetista', *Tiedotustutkimus* 4, 3.

19. Vuosien 1971 ja 1976 välillä tehdyssä vertailussa kestokulutushyödykkeiden yleisyyden suhteen todettiin, että ylivoimaisesti eniten (33 %) oli kasvanut nauhurien määrä. Seuraavaksi yleisin kodintekniikan hankinta puhelin tuli selvästi perässä (23 % lisäyksellä). *Kotitaloustiedustelu 1976. Osa 2, Kulutusmenot väestöryhmittäin – Kestokulutushyödykkeiden omistus* (1979) Tilastollisia tiedonantoja 62. Tilastokeskus, 22.

20. Teosto (1980) *Gallup survey concerning the music recording habits in Finland, Sweden, Norway and Denmark*. Teosto, NCB, Nordic Groups of IFPI; *Radiokauppias* (1971 toukokuu) 232.

21. Vertailua hiukan hankaloittaa se, että 1980-luvun puolella kotitalouksilta alettiin tiedustella yhdistetysti ”nauhurin tai levysoittimen” omistusta, ei enää kumpaakin erikseen. *Kotitaloustiedustelu 1985. Kotitalouksien kestokulutushyödykkeiden omistus* (1987) Tilastotiedotus TU 1987:1, Tilastokeskus, 6–8.

22. Lindblad (1977); Muikko (1989) 28.

23. Teosto (1980) 18–19.

24. Andriessen (1999) 12.

(1963) lähtien kuluttajalle optimaalinen. Tekninen suunnittelu ratkaisi vanhan ongelman: helposti sotkeutuva nauha ymmärrettiin pakata muoviseen koteloon, joten c-kasetin käyttöominaisuudet olivat kela-nauhaan verrattuna paremmat. Nauhan kulku muovisen kasetin sisällä mahdollisti nauhan pysäyttämisen mihin tahansa kohtaan, kasetin poistamisen ja uudelleen käynnistämisen tismalleen samasta kohdasta missä tahansa kasettisoittimessa – ominaisuus, joka on edelleenkin jäljellä jokaisessa c-kasetissa. Kasetin kääntäminen ja nauhan soittaminen ”takaisinpäin” puolestaan oli mahdollista kätevästi kahteen raitaan jaetun rakenteen ansiosta.²⁵

Helppokäyttöinen radionauhuri oli ensimmäinen varsinainen kansan soitin, joka soveltui musiikin tallentamiseen. Radiolähteyksen nauhoittaminen onnistui yhtä tai kahta nappia painamalla. Levysoittimelta tai muusta äänilähteestä tallentamiseen tarvittiin laitteiden kytkeminen johdolla toisiinsa, mikrofonin asettaminen toistavan laitteen kaiuttimen eteen tai ns. ”nauhurit vastakkain” -menetelmän hallinta, mikä tarkoitti laitteen ja sen sisäänrakennetun mikrofonin käyttämistä samaan tarkoitukseen. Nykyiset musiikki-innovaatiot vaativat laitteiston ja internet-yhteyden lisäksi tietoteknistä osaamista, minkä yksinkertaistaminen radionauhurin tasolle vienee jonkin aikaa.

Helppokäyttöisyyttä ylistäessä saattaa unohtua, että kasettien ja niiden laiteympäristöjen hallinta toki edellytti käyttäjältään tietoa ja taitoja sekin. Ensimmäisillä kerroilla teknologiaa käyttäessään joutuu useiden sellaisten kysymysten eteen, jotka jo toisella kerralla voivat ohittua luontevasti. Nämä liittyvät kasettisoitinten käytön tapauksessa usein konkreettisiin seikkoihin, jollaisia ovat esimerkiksi kasetin asettaminen sisään soittimeen tai laitteen hallinta painikkeiden avulla. Myös tulkintataidot voivat olla tarpeen laitteessa annettujen viitteiden ymmärtämiseen ja toiminnoiksi muuntamiseen. Vielä vuonna 2000 suoritettussa radio-kasettisoitinyhdistelmien testissä useat pohjoismaiset 60–90-vuotiaat henkilöt tuskailivat sellaisten merkintöjen kuin ”eject”, ”f. fwd” ja ”tuning” äärellä sekä ymmärtääkseen sen,

että nauha pysäytetään neliösymbolilla merkitystä nappulasta.²⁶ Tämänäyttöpiset arvoitukset piti kasettisoitinten tulon aikoihin jokaisen käyttäjäksi harjaantuvan ratkaista.

Kasetti oli fyysiseltä käyttöliittymältään melko kiinteästi ennalta määritelty. Musiikki-informaation sisältävä tallennustila oli ohutta magneettinauhaa muovisen kotelon sisässä, missä sen tuli pääsääntöisesti pysyäkin säilyäkseen kuuntelukelpoisena. Käyttäjällä oli periaatteessa mahdollisuus editoida nauhaa muutoinkin kuin nauhurilla – vetää sitä ulos ja esimerkiksi leikata saksilla tai venyttää. Kokeiluja asialla tehtiinkin jossain määrin sekä olosuhteiden pakosta (nauhurin sisään ”syltääntyneen” nauhan kunnostamisyrietykset) että teknologian haastamismielessä (vaikkapa nauhanpätkien poistaminen keskiväliltä ja tästä seuranneet toistonopeuden muutokset).

Käyttöliittymän enemmän tai vähemmän anarkistiset muunnokset eivät tuottaneet sanottavia muunnoksia c-kasetin konseptiin. Kuten alussa totesimme, kasetti elää edelleen, mutta näkyvää tai kuuluvaa kehitystyötä ei ole tapahtunut vuosikymmeniin. Teknologiahistoriassa 1980-luvun puolivälistä saakka vaikuttanutta SCOT (Social Construction of Technology)-lähestymistapaa²⁷ soveltaen voitaisiinkin väittää, että c-kasetin tulkinnallinen joustavuus oli alusta saakka varsin rajoitettu eikä siten antanut liekaa käyttäjien omille linjauksille. Mutta valtaosaa kasettien käyttäjistä omat linjaukset eivät välttämättä teknologisessa mielessä kiinnostaneetkaan. Sen sijaan kasetin tallennusmahdollisuudet ja sosiaalinen käyttö tarjosivat runsaasti tilaisuuksia oman identiteetin ilmaisemiseen. Näiden merkitystä oli ilmeisesti vaikea ennustaa koko

25. Tone Bergh (2000) *Usability of electronic household appliances: Panel Test and Study of User's Manuals*, TemaNord 2000:558, Pohjoismaiden ministerineuvosto, 20; 41; 53.

26. Trevor Pinch & Wiebe E. Bijker (1984) 'The Social Construction of Facts and Artefacts: or How the Sociology of Science and the Sociology of Technology might Benefit Each Other', *Social Studies of Science* 14, 388–441.

27. *Radiokauppias* (1970 joulukuu) 'EMI (Electric & Musical Industries Ltd.) Suomen osasto', 520.

laajuudessaan. Tähän viittaa levy-yhtiö EMI:n Suomen osaston lausunto vuodelta 1970:

Ensiksikin ihmiset eivät jaksaa pitkää aikaa äänittää itse, vaan he ostavat mieluummin hyvin äänitettyjä valmiita nauhoja. Toiseksi varsinkin autojen kohdalla on selvää, että valmiiksi äänitetyt nauhat ovat huomattavasti käyttökelpoisempia.²⁸

Oliko kasetti siis käyttäjilleen selvästi enemmän aktivoiva ja merkityksellinen kulttuurisena kuin teknologisenä uudistuksena? Kenties: formaatin kehitystyössä tiiviisti mukana olleen Andriessenin käsityksen mukaan c-kasetin menestys pohjautuu sen paljastamaan ”yleisinhimilliseen unelmaan”, mobiiliin, yksilöllistyneeseen musiikkiin.²⁹

Kasetti voidaan joka tapauksessa määrittellä sosiaalisesti rakentuneeksi teknologiaksi siinä missä muutkin teknologiat. Eri-laiset sosiaaliset ryhmät ovat selvästi muovanneet kasettikäyttäjyyttä omanlaisikseen muunnelmiksi. Suomessa tällaisia olivat esimerkiksi hengellisen musiikin pienuottajat, punkliike ja muut omakustanteista musiikkia ystäväpiirille tai laajemmalle kuuntelijajoukolle musiikkiaan tarjonneet tahot.

Kasettikokoelmien merkityksestä kokoa-jilleen ei ole olemassa tutkimusta samalla tavoin kuin esimerkiksi vinylilevyjen,³⁰ mikä saattaa johtua formaatin perusluonteesta. Samoin kuin uudempi mp3-formaatti, myös c-kasetti on ns. ”säiliöteknologiaa” ja siitä johtuen häipyä helposti taustalle käyttötavarana. Niitä pidetään vähäpätöisinä useista syistä, mm. passiivisuuden mielikuvien sekä äänilevyyn verrattuna vaatimattoman ulkoisen olemuksen takia.³¹

Kasettien säiliöluonne on kiistaton: ne ovat nimenomaan sisältöjä ja kokemuksia säilyttävää teknologiaa, jonka sisältä voi avautua kokonainen ”kuultu tunteiden maisema”.³² Vielä selkeämmäksi asia käy, kun kiinnitetään huomiota kasettien periaatteessa loputtomaan tyhjennettävyyteen ja uudelleentäytettävyyteen äänitystoiminnon avulla. On silti todettava, että käyttäjien muistoissa kasettien yksilöllistäminen itse luotujen kansien avulla vaikuttaa ratkaise-

valla tavalla juuri tähän seikkaan. Käyttäjän tekemä tai häntä ajatellen tehty graafinen tyköns saattaa viitata mitä erilaisimpiin tasoihin musiikkikulttuurissa, muualla populaarikulttuurissa tai esimerkiksi sosiaalisessa verkostossa.

Kaikki musiikinkuuntelijat eivät kuitenkaan ottaneet kasetteja omakseen. Yleisin vastustamisen syy lienee ollut äänentoiston selvästi heikompi laatu, missä suhteessa kasetti ei pärjännyt vinylitallenteille eikä kela-nauhoille. Mikäli käyttäjä näki tai paremmin kuuli tämän olennaisena seikkana, hän saattoi päätyä käyttämään kasetteja rajoitetusti (esim. autoillessa) tai jättäytymään täysin uudistuksen ulkopuolelle. Käyttäjäy-tytutkimuksenkin kannalta ei-käyttäjät ja vastustajat ovatkin aina tärkeitä. He paljastavat hankauskohtia teknologisen uudistuksen ja sen ajateltujen käyttäjien välillä sekä asettavat uusia kysymyksiä kehittäjille ja monesti pakottavat jatkamaan kehitystyötä. C-kasettia tykötarpeineen ei voida tarkastella samanlaisena lisänä peruselintason vaatimuksiin kuin aiemmin vaikkapa autoa ja nykyisin internetiä, jonka kohdalla suhtautuminen on edennyt yhtälöön ”ei-käyttäjä = huono-osainen”. Silti suuri laitekattavuus Suomen kaltaisessa maassa antaa aiheutta olettaa c-kasetin olleen 1970-luvun itsestään selvä hankinta lähes jokaisessa kotitaloudessa. Tätä edesauttoi se, että äänitteiden hinnat laskivat 1980-luvulla muihin elinkustannuksiin verrattuna.

Musiikin ”jokapaikkaistuminen” tuntui, kuului ja vaikutti arkipäivään. Se oli tärkeä seikka myös äänenlaatukompromissien kannalta. Epätäydellisempi ääni-informaatio

28. Andriessen (1999) 12.

29. Esim. Will Straw (1997) ‘Sizing Up Record Collections: Gender and connoisseurship in rock music culture’, teoksessa Whiteley, Sheila (toim.) *Sexing the groove: popular music and gender*. Routledge, 3–16; David C. Giles & Stephen Pietrzykowski & Kathryn E. Clark (2007) ‘The psychological meaning of personal record collections and the impact of changing technological forms’, *Journal of Economic Psychology* 28, 429–443.

30. Zoe Sofia (2000) ‘Container Technologies’, *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy* 15(2), 188.

31. Sofia (2000) 190.

32. Muikku (2001) 173.

ei haittaa, kun kuuntelu sekoittuu muihin toimintoihin ja kokemiseen. Musiikkielämyksessä ei tavoitella niinkään täydellisyyttä kuin sen yhdistettävyyttä ja soveltuvuutta arjen tilanteisiin.³³

Musiikkia mukaan ja matkaan

Äänimaisema rakentuu äänen, ympäristön ja yksilön vuorovaikutuksen tuloksena.³⁴ Tämä pätee yhtälailla yhteisöön, jonka jäsenet tulkitsevat ja tuottavat toimillaan yhteistä ääniympäristöään. Myös musiikki muokkaa osaltaan henkilökohtaista ja julkista äänimaisemaa, oli se sitten paikallaan pysyvää tai liikkuvaa, orgaanisesta, mekaanisesta tai sähköakustisesta lähteestä tulevaa.

Shuhei Hosokawan termi *musica mobilis* viittaa paikasta toiseen, intentionaalisesti tai muuten, siirtyvää musiikkia. Liikkuvaan musiikkiin ovat vaikuttaneet urbanisoituminen, viestinnän muuttuminen ja talous. Hosokawan mukaan ilmiössä on keskeistä hetkellisyys ja katoavuus: katukaupustelijat ja rahasta esiintyvät katusoittajat liittyvät ohikulkevan yleisön musiikillisella äänellä yhteen. Musiikin esteettinen tai taiteellinen laatu ovat tällaisessa yhteydessä alisteisia ”ohikiitävän hetken yhteisöllisyyden tunteelle”. Yhtä lailla kannettavien radioiden ja autostereoiden ääni kantaa ohikuljijan korvaan muutaman sekunnin ajan.³⁵

Äänimaisemat muuttuvat yhteiskunnan myötä, ne eivät ole staattisia tiloja, jotka ovat kiinnittyneinä tiettyyn aikaan ja paikkaan. Hosokawan yleisluontoisen, urbaania ja julkista ympäristöä koskevan tarkastelun rinnalle on syytä nostaa agraariyhteisön äänet. Kyse on ennen muuta historiallisesta jatkumosta ja että mukana kulkeva musiikki ei kuulu vain taajamiin. Jo rautakaudella pukuihin ripustetut kellot ja tiu’ut muokkasivat käyttäjänsä äänimaiseman halutunlaiseksi.³⁶

Niin suomalaisessa kuin muissakin kulttuureissa eräs varhaisimmista liikkuvan musiikin muodoista on itsestään selvästi ollut elävä musiikki. Vielä 1800-luvulla työnsä vuoksi liikkeellä olevat ammatinharjoittajat ja kauppiat sekä musiikkia kaupittelevat arkkiveisujen myyjät poikkesivat muusta

väestöstä kuljeskelevalla elämäntyyllillään. Äänimainonta ja -tiedotus kuului heidän työhönsä myös Suomessa, he olivat ”entisaajan ihmiselle radio ja sanomalehti”.³⁷ Suurin osa väestöstä suhtautui näihin musiikillisiin ilmauksiin julkisissa tai puolijulkisissa tiloissa myönteisesti, tosin vastahankaisiakin oli. Ruohonjuuritason vastustus kuitenkin harvoin muuttaa kehityksen suuntaa. Tähän tarvitaan vallanpitäjien toimenpiteitä, kuten 1900-luvun Suomessa. Kulkukauppiaiden äänellä mainostaminen kiellettiin vuonna 1931 asetuksella, joka kumottiin sitten tarpeettomaksi käyneenä vuonna 1999.³⁸

Musica mobilis merkittävä 1900-luvun alkupuolen mekaaninen muoto oli ilman epäilystä gramofoni. Yleisradion lähetykset muuttivat toki sähköakustisella äänellä ympäristöä vuodesta 1926, mutta kiinteistä vastaanottimista. Matkagramofonit taas kuljettivat musiikin haluttuun paikkaan ja mikä parasta, toistivat käyttäjää miellyttävää musiikkia. Yleisradion tarjonnan määritteli kulloinenkin ohjelmapolitiikka eikä kansanvaltuuksellinen ohjelma aina miellyttänyt etenkin ajan populaarimusiikin ystäviä. Kuuntelukulttuurin muutos oli merkittävä siinäkin mielessä, että musiikkia ei ollut mahdollista kuunnella yksin ennen gramo-

33. Vrt. mp3-kuuntelusta Jonathan Sterne (2006) ‘The MP3 as Cultural Artifact’, *New Media and Society* 8:5 (November 2006), 835. <http://www.sagepub.co.uk/journalsProdDesc.nav?prodId=Journal200834> (11.5.2010).

34. Barry Truax (2001) *Acoustic Communication*, second edition, Westport: Ablex.

35. Shuhei Hosokawa (1984) ‘The Walkman Effect’, *Popular Music*, vol. 4, Performers and Audiences, 165–180.

36. Riitta Rainio (2010) *Suomen rautakautiset kulukset, kellot ja kelloripukset: äänimaiseman arkeologiaa*, Helsinki: Suomen musiikkikirjastoyhdistys ry, <https://oa.doria.fi/handle/10024/59498> (25.5.2010).

37. Mervi Naakka-Korhonen (1988) *Halpa binta, pitkä mitta. Vienankarjalainen laukkukauppa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 491, Rauma.

38. Kaarina Kilpiö (2002) ‘Kulkevat kauppiat vuosisadan takaisissa suomalaisissa äänimuistoissa’, teoksessa Jarkko Niemi (toim.) *Etnomusikologian vuosikirja 2001*, Helsinki: Suomen Etnomusikologinen Seura, 72.

fonin ja sitä seuranneen radion keksimistä – ehkä soittokojeita lukuun ottamatta³⁹.

Eriyisesti Helsingissä gramofonien vaikutus äänimaisemaan oli valtaisa. Gramofonimusiikkiin saattoi törmätä miltei missä tahansa: musiikki kantoi kiviseinän läpi naapuriin, levyt soivat uimarannoilla, kesäsiirtoloissa ja kahviloissa. Laitteen jokapaikkaisuus kirvoitti kärjekkäitä kommentteja julkiseen sanaan saakka.⁴⁰

Yleisradio lähetti ohjelmaa vuoteen 1934 saakka pääasiassa iltaisin, 18.00–22.00. Musiikin osuutta lisättiin siten, että se muodosti yli puolet ohjelma-ajasta kaksikymmentäluvun lopulta sotavuosiin saakka. ”Gramofonikuumeen” vaikutukset näkyivät kuuntelijoiden parissa tehtyjen kiertokyselyjen tuloksissa: oopperoiden, operettien ja sinfoniamusiikin sijaan vaadittiin kupletteja, hanurimusiikkia, kansanlauluja ja torvisoittoa.⁴¹

Oletamme, että radiomusiikin jokapaikkaistumisesta voidaan puhua vasta viisikymmentäluvulla, jolloin radiolupien kasvu oli erityisen voimakasta.⁴² Musiikin liikkuvuutta edisti putkiradioita kevyempien ja pienikokoisempien transistoriradioiden yleistyminen sekä tähän liittyen ulaverkon rakentaminen, joka paransi kuuntelun mahdollisuuksia koko maassa. Vuonna 1957 sen piiriin kuului 95 prosenttia väestöstä.⁴³

Keuyen musiikin tarjontaa lisäsi vuonna 1963 aloittanut Sävelradio. Samana vuonna suomalaiset lunastivat 67 100 uutta radiolupaa, joista yhdeksän kymmenestä matkaradioille. Niiden kuunteluun tarvittiin erillinen lupa. Myös vuosikymmenen lopulla lupamäärän kasvuun vaikuttivat matka- ja autoradiolupien lisääntyminen.⁴⁴

Philips toi markkinoille ensimmäiset kannettavat radio- ja autokasettisoittimet vuonna 1967.⁴⁵ Kehitykseen vaikutti luonnollisesti autokannan kasvu. Kun vuonna 1961 autoja oli Suomessa runsaat 300 000, oli määrä vuonna 1967 yli 650 000. Miljoonan auton raja ylitettiin vuonna 1973, ja vuosikymmenen lopussa autoja oli runsaat 1 300 000.⁴⁶ Nyt kasettimusiikki lähti toden teolla liikkeelle.

Autostereoiden ohella eniten kasettimusiikin liikkuvuuteen vaikuttanut innovaatio

lienee 1980-luvun alussa kehitetty Sony Walkman. Laite nähtävästi kehitettiin risteyttämällä liike-elämän tarpeisiin vastannut sanelukone toimittajakäyttöön tarkoitettua kasettinauhuri Pressmanin kanssa ja lisäämällä kokonaisuuteen kuulokkeet.⁴⁷ Innovaatioon on liitetty toinen toistaan myyttisempiä selityksiä, vaikka todennäköisesti kyse oli markkinointistrategiasta. Sony vastasi kuin sattumalta – vaikka sattumasta tuskin oli kysymys – yhä liikkuvampien musiikkikuuntelijoiden tarpeeseen omistaa mukana kulkeva ”pään maisema”, jolla pystyi irtautumaan ympäröivästä äänimaisemasta niin halutessaan. Tuotekehittäjät nostivat ns. tavallisen kuuntelijan liikkuvan elämäntavan työtehtäviään suorittavien toimittajien ja liikemiesten tarpeiden rinnalle. Kuluttajat puolestaan palkitsivat kehittäjien oletuksen ostamalla laitetta jättimäiset määrät. Entistä pienikokoisempi WM-2 tuotiin markkinoille 1982, ja siitä tuli walkmanin malleista myynejä.⁴⁸ Nauhoittavat walkmanit seurasivat peruslaitteen lanseeraamista varsin pian.⁴⁹

39. Vrt. Katz (2004) 17.

40. Tiina Männistö-Funk (2009) ‘Säveltulva kaupungissa. Gramofonimusiikki uudenlaisena kaupungin äänenä ja makukysymyksenä Helsingissä 1929’, *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat*, <http://www.ennenjannyt.net/?p=272> (5.5.2010).

41. Matti Alestalo (1982) ‘Radio- ja televisioviihde’, teoksessa Päiviö Tommila, Aimo Reitala ja Veikko Kallio (toim.) *Suomen kulttuurihistoria 3*, WSOY: Porvoo, 662–663.

42. Pentti Kempainen (2009) Kun uusi ja vanha radio törmäsivät. Teoksessa Vesa Kurkela (toim.) *Mustikki tekee murron. Tutkimuksia sävel- ja hittiradioista*. Tampereen yliopiston musiikintutkimuksen laitoksen julkaisu 2, Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy, 15–31.

43. Salokangas (1996) 30.

44. Kempainen (2009) 23; Salokangas (1996) 161.

45. Andriessen (1999) 16.

46. Tilastokeskus. Automäärän kehitys 1940–2009. [http://194.157.221.15/markkinointijarjestelma/taulukulkaisu/92_taulu_katso_uusi.asp?tjidi=502&kieli=\(24.8.2010\)](http://194.157.221.15/markkinointijarjestelma/taulukulkaisu/92_taulu_katso_uusi.asp?tjidi=502&kieli=(24.8.2010)).

47. Paul du Gay & Stuart Hall & Linda Janes & Hugh Mackay & Keith Negus (1997) *Doing Cultural Studies. The Story of Sony Walkman*, Sage Publications & The Open University, 131.

48. du Gay et al. (1997) 64.

49. Walkman Central – Sony Walkman Reference, <http://www.walkmancentral.com/products/wm-d6c> (10.5.2010).

Walkmanin kohdalla tapahtui teknologinen regressio, evoluution sijaan devoluutio. Kasettinauhuria seurasi laite, jossa ei ollut kaiutinta ja jolla ei voinut äänittää. Tämä löi teknologista kehitystä korvalle varsin lujaa: teknisesti ajateltuna Walkman oli edeltäjänsä yksinkertaisempi. Yleensä teknisen kehittymisen ajatellaan tarkoittavan toimintojen moninkertaistumista.⁵⁰ Mainittu ”ikäikäinen yleisinhimillinen unelma” musiikin liikkuvuudesta korvasi sen, että laitteen toiminnot karsiutuivat radikaalisti ja että aiempi sosiaalinen kuuntelutapahtuma individualisoitui. Täytyy tosin muistaa, että Walkman oli tuskin kenellekään enää ensimmäinen musiikinkuuntelu/-tallennuslaite, vaan se asettui karsittuine ominaisuuksineen liikkuvimmaksi jäseneksi kotitalouden kumuloituvaan viihde-elektroniikkaomaisuuteen.

Korvalappustereota ja kasetteja käyttävän ei tarvinnut varata erikseen aikaa musiikille, sillä musiikista oli mahdollista nauttia matkan päällä tai liikunnallisen harrastuksen ohessa. Samalla musiikin asema kuuntelun kohteena muuttui jossakin määrin. Haluttua taustamusiikkia oli ollut tarjolla kasetilta jo jonkin aikaa, mutta musiikin tarkkaavainen kuuntelu oli nyt mahdollista paikasta riippumatta. Suomessa tämä tapahtui kahdeksankymmentäluvun puolivälin jälkeen. Kun kasettinauhureiden ja korvalappustereoiden yhteenlaskettu myynti vuonna 1982 oli 30 000 kappaletta, oli määrä kolme vuotta myöhemmin 200 000. Vielä vuonna 1994 laitteita myytiin 132 000 kappaletta.⁵¹

Korvalappustereoiden yleistyminen sai aikaan sen, että auditiivista ja visuaalista informaatiota uudella tavalla yhdistämällä oli mahdollista nauttia uudenlaisesta kaupunkikokemuksesta.⁵² Häiritsevien äänten tai työmatkan tylsyyden poistaminen ovat vain eräitä ulottuvuuksia, joihin musiikki soveltui hyvin. Lisäksi musiikkivalinnasta riippuen kaupunkiin on liitettävissä erilaisia tunnelmia. Sosiologi Jean-Paul Thibaudin tutkimuksen mukaan maisemaan kiinnitetiin ehkä hieman itsestään selvästikin huomiota erilaisen musiikin soidissa. Vahvasti kulttuuriset ja stereotyyppiset tutkimusvas-

taukset äänen ja kuvan liitosta johtuvat suurella todennäköisyydellä elokuvan tarjoamista malleista. Ranskalaisen Thibaudin sanoin: ”Kävelevä kuuntelija suodattaa urbaanin ympäristön informaatiota ja leikittelee hänelle tarjotuilla havainnollisen orientaation mahdollisuuksilla”.⁵³ Kasetista muodostui väline, jolla oli mahdollista hallita henkilökohtaista aikaa ja tilaa – sekä esteetisoida näitä molempia.

Ehkä pitäisikin puhua tilanne- sekä paikkakohtaisista kuuntelutavoista, sillä musiikki on yleensä tarkoitettu tiettyssä paikassa kuunneltavaksi tai käytettäväksi. Musiikintutkija Ola Stockfelt on kirjoittanut genre-normatiivisista kuuntelutavoista.⁵⁴ Eri musiikinlajeja kuunnellaan eri tavoin ja musiikin merkitys on sidottu kuuntelutilanteeseen. Mozart saa kahvilassa toisen merkityksen kuin sinfoniaorkesterin konsertissa. Samalla musiikki muovaa julkisen äänimaiseman kokemista usein ennalta aavistamattomalla tavalla. Kappaleen merkitys kuulijalleen muodostuu ajan ja paikan yhdistelmänä riippumatta siitä, kuullaanko musiikkia tarkoituksella vai sattumalta. Yllättävissä tilanteissa mieleen jääneet musiikkiesitykset herättävät henkiin tilanteita ja tunnelmia vuosien päästä tapahtuneesta.⁵⁵

Musiikki ja kasetti äänimaisemassa

Entä mitä kasettien yleistyminen on merkinnyt yhteisen äänimaiseman muokkaamiselle? Jo yksinomaan musiikin kohdalla siihen

50. Hosokawa (1984) 168.

51. Joukkoviestimet (1998) Helsinki, Tilastokeskus, 189.

52. Ks. Michael Bull & Les Back (2003) ‘Sounds in the City’, teoksessa Michael Bull & Les Back (toim.) *The Auditory Culture Reader*, Oxford: Berg, 300.

53. Jean-Paul Thibaud (2003) ‘The Sonic Composition of the City’, teoksessa Michael Bull & Les Back (toim.) *The Auditory Culture Reader*, Oxford: Berg, 340.

54. Ola Stockfelt (1997) ‘Adequate Modes of Listening’, teoksessa David Schwartz & Anahid Kassabian & Lawrence Siegel (toim.) *Keeping Score: Music, Disciplinary, Culture*, Charlottesville and London: University Press of Virginia, 132–137.

55. Ks. esim. Brandon LaBelle (2008) *Radio Memory*, Berlin: Errant Bodies Press.

liittyvät kysymykset ulottuvat varsin laajalle ja kytkeytyvät edelleen tätäkin laajempaan äänen ja vallan suhteiden problematiikkaan. Taloustieteilijä Jacques Attali tulkitsee musiikin melun organisoinniksi ja kehottaa kiinnittämään huomiota siihen, kuinka valtaapitävät vaativat subversiivisen melun kieltämistä – se kun ennakoi vaatimusta myös kulttuuriseen itsemääräämiseen.⁵⁶ Äänen ja vallan suhteet liittyvät läheisesti julkisessa tilassa soivaan musiikkiin, mitä edellä mainittu kulkukauppiaiden toiminnan suitsiminen havainnollistaa.

Julkisen tilan ohella ympäristökokemuksamme ovat muokanneet puolijulkiset, etupäässä tuotantoon ja kulutukseen varatut tilat. Niihin liittyen alettiin käyttäytymiseen vaikuttavia musiikillisia elementtejä soveltaa Suomessa järjestelmällisesti 1960-luvulta alkaen. Tšekäläinen Muzak-yhtiön⁵⁷ tuotteiden maahantuoja aloitti varsin hyvin käynnistyneet toimensa vuosikymmenen alussa. 1970-luku toi kuitenkin muutoksen toisensa perään liittyen niin musiikin käyttöön kuin sen kuunteluunkin. Kasettikulttuurin tulo ja kuuntelevan yleisön makujen sirpaloituminen olivat muutosten näkyvintä ja kuuluvinta osaa. Kyse oli myös ihmiskäsityksen poliittisesta muuttumisesta. Näkemykset yksilöstä yhtäältä tuotannon tekijänä ja toisaalta kuluttamaan ehdollistettavana tarpeentyydyttäjä-automaattina herättivät pahenusta aikana, jona tiedostaminen ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistäminen nousivat arvostuksessa. Näin ainakin julkisessa retoriikassa. Työntekijöiden siivittäminen sävelten avulla parempiin suorituksiin – ja vieläpä alitajuisesti – jäi syrjään aikansa eläneenä manipulointina.

Kaupallisen tilan muovaaminen musiikilla ei suinkaan kadonnut. Taustamusiikin määrä, laatu ja sovellusalat päivittäin moninkertaistuivat. C-kasettipohjaiset keveät ratkaisut alkoivat jo 1970-luvulla syrjäyttää kaapeli- ja nauhasovelluksia taustamusiikkibisneksessä. Asiakaspalvelun oli tunnus-tettava suomalaisen asiakaskunnan musiikkimaut omaksi erityiseksi kirjokseen, jonka hallitsemisessa taustamusiikkitoimijoiden tuli löytää uutta asiantuntemusta. Muuttuneessa kuuntelukulttuurissa aivojen stimu-

lointi musiikilla ei enää vakuuttanut asiakasyrityksiä.⁵⁸

Äänen ja vallan kytkökset tulevat esiin erityisesti rajapinnoilla: paikoissa, joissa oleskelu on välttämätöntä, mutta jotka juuri tästä syystä vaativat oleskelioloilta tavallista suurempaa sietokykyä muita kohtaan. Työolosuhteissa radio on käypä väline muovaamaan tapahtumaton ja yksitoikkoinen työ siedettäväksi, joskin tähän vaikuttavat myös muiden läsnäolijoiden musiikki-mieltymykset. Tunnettu esimerkki tästä on Ola Stockfeltin tutkimalta ruotsalaiselta rakennustyömaalta, jossa musiikkia soitettiin enimmillään viidestätoista voimakasäänisestä stereokasettinauhurista. Nuoremmat työntekijät tarvitsivat musiikkia toimiakseen, minkä lisäksi he pystyivät unohtamaan musiikin taka-alalle niin halutessaan. Osa iäkkäämmistä ei kyennyt töihinsä lainkaan. Työporukat rakentuivat sen mukaan, millaisesta musiikista kukin sattui pitämään. Lopputuloksena entinen mestari-kisälli -asetelma murtui, ja työtaidot jäivät välittymättä seuraavalle sukupolvelle.⁵⁹

Suomessa vuonna 1999 tehdyn tutkimuksen mukaan kasetteja ei työpaikalla julkisesti käytetty. Radion valmiiksi valittu musiikki teki yhteisestä kuuntelusta demokraattista ja vaivatonta verrattuna siihen, että joku työntekijöistä olisi päässyt vaikuttamaan muiden työympäristöön omilla kappalevalinnoillaan. Korvalappustereot ja itse nauhoitetut kasetit antoivat työrauhan silloin, kun työtovereiden radiokanavamieltymykset eivät kerta kaikkiaan sattuneet yk-

56. Jacques Attali (1985/1999) *Noise. The Political Economy of Music*, Minneapolis: University of Minneapolis Press, 4–7.

57. Muzak on 1932 aloittanut yritys, jonka kehittämä oli ns. stimulus progression -menetelmä ja sitä noudattava, "tieteelliseltä" pohjalta luotu taustamusiikki-järjestelmä. Tuote perustui ihmisen vireystilan manipulointiin musiikillisten parametrien avulla. Lisätietoa Muzakin vaiheista esim. <http://75.muzak.com/>

58. Tässä esitetyt tiedot perustuvat Kaarina Kilpiön (toistaiseksi julkaisemattomaan) tutkimustyöhön Suomen taustamusiikkiliiketoiminnan historiasta.

59. Ola Stockfelt (1994) 'Cars, Buildings and Soundscapes', teoksessa Helmi Järviluoma (toim.) *Soundscapes. Essays on Vroom and Moo*, Tampere: University of Tampere, Dept. of Folk Tradition, 35.

siin omien kanssa.⁶⁰ Siinä missä keskusjohdoinen muzak oli yhdistänyt, individualisoiva stereokasettinauhuri erotti kuulijat omiksi ryhmiin ja korvalappustereot käyttäjänsä viimein yksittäisiksi musiikinkuuntelijoiksi.

”Meillä jytää” – nuoriso kohde-ryhmänä

Entä millaiseksi musiikinkuuntelu muodostui uusien kulutustottumusten myötä? Kasetteja ja kasettisoittimia suunnattiin eri kuluttajaryhmille. Seitsemänkymmentäluvun kuunnelluimpiin musiikinlajeihin lukeutui iskelmän ja kotimaisen vanhan tanssimusiikin ohella nuorisomusiikki.⁶¹ Siinä missä Erkki Junkkarisen menestystä vauhditti huoltoasemamyyni,⁶² mainostettiin uutta suomalaista rockia ja kasetteja nuortenlehdissä.

Alustava katsaus tuon ajan mainontaan antaa vihjeitä siitä, millaisella retoriikalla kasetista ja kasettisoittimista luotiin uusia välineitä nuorille kuluttajille. Nuortenlehti *Suosikissa* kasettien ja kasettisoittimien mainostaminen aloitettiin seitsemänkymmentäluvun alkuvuosina. Postimyyntiyritykset, laitevalmistajat ja kodinkoneliikkeet mainostivat tyhjiä kasetteja, levyjä ja kodin äänentoistolaitteita – tai näitä kaikkia yhdessä, Fazerin musiikkikerhon tavoin.

Vuosina 1970–71 äänitteiden tai toistolaitteiden mainoksia oli kuusitoista, kun taas vuosina 1972–73 määrä nousi yli neljäänkymmeneen. Myyntiä pyrittiin lisäämään esittelemällä laitteiden liikkuvuutta, myös levysoittinten kohdalla. Iskelmästä tutulla ”Vie minut minnekä tahdot” -fraasilla mainostettiin Philipsin kannettavia soittimia, jolla kuuli niin heavy soundia mökillä kuin purukumi-beatia kaverin luona. Paristotoimiset laitteet olivat niin laadukkaita, että niillä erotti ”milloin soi Mozart ja milloin Pop Art”.⁶³ Kelanauhojen kohdalla myyntiargumentteina puolestaan korostettiin äänenlaatua ja omia musiikki-koosteita. Scotch-mainoksen mukaan kelanauhalla kuului puhdasta musiikkia, ”aitoa soundia ilman sihinää ja kohinaa”, minkä lisäksi nauhalle sai suosikkikappaleensa.⁶⁴

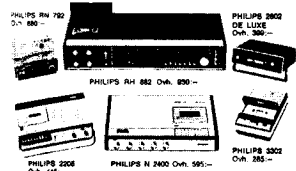
Tämä Philipsin kehittämä nauhakasetti mullisti äänen maailman!

Siksi se merkitsee jokseenkin rajattomia kaupan mahdollisuuksia sekä laitteiden että kasettien myynnissä

Sillä Philips kasetti on monipuolisin. Sillä voi kelata sekä eteen että taakse. Se soi sekä monona että stereona, aina yhän nauhoitteen. Sille voi äänittää, sillä voi toistaa (toistavat 90, 90 tai 120 min). Se viihdyttää (runsaan valikoima valmiiksiäänitettyä musiikkikasetteja), se opettaa (kasetteilla on saatavissa kieltä-kursseja).

Ota Philipsin CC-kasettijärjestelmän perustuvia laitteita:

MYÖS TÄMÄN KERTOO MAINONTAMME:

Suuri esittelytarjous: 5 stereoäänitettyä musiikkikasettia 1/3-hintaan Philips kasettitalteen ostajalle!

Tässä ilmoituksessa mainittujen Philips-laitteiden ostajalle tarjotaan yhdeksän 5 kasettia, arvokkaan 120 ml. kassan 45 ml. Tappoa on voittoa niin kauan kuin kasetteja myydä.

PHILIPS

99

Philipsin markkinoinnissa jälleenmyyjille c-kasetti julistettiin äänen maailman mullistajaksi ja formaattitaistelun voittajaksi vuonna 1970. Myynti olikin lähdössä ennennäkemättömään nousuun. Hinnoittelulla ja laitemuotoilulla laitteita suunnattiin eri kuluttajaryhmille. – Radio-kauppias, maaliskuu 1970, s. 99.

Yksityisyyttä ja teini-intiimiyttä edustaa Philipsin Masa ja mä -mainos, jossa nuori-pari viihtyy puun katveessa nauhurinsa vierellä. Tytön sanoin ”nyt on styyllattu kiinteesti kolme kuukautta”. Pariskunta pitää samasta musiikista ja Masa ostikin radiomankan: ”enää ei tarvitse roikkua kenenkään kannoilla kuullakseen kunnon piisejä.

60. Heikki Uimonen (1999) 'Radio työpaikan äänimaisemassa', teoksessa Jarkko Niemi (toim.) *Etnomusiikologian vuosikirja 11*, Helsinki: Suomen etnomusiikologinen seura, 118–133.

61. Muikku (2001) 179.

62. Gronow & Saunio (1990) 468.

63. *Suosikki* (6/1972) Philips. 'Vie minut minnekä tahdot'.

64. *Suosikki* (12/1971) 3M. 'Scotch hifi-ääninauhut. C-kasetit'.

On oma kone ja siihen hyvät kasetit. Valitaan vain filiksen vaatima maisema ja unohdetaan koko muu maailma”.⁶⁵ Kesäiseen vapaa-ajanviettoon ja liikkuvuuteen vihjaisi myös Toshiba mainos, jonka mukaan ”Kunnon reissulla pelkkä linnunlaulu ei aina jaksaa sävähdyttää” ja kuinka ”Takaisin luontoon voi mennä tänään reilu välinein”. Musiikkia ja liikuntaa yhdisti taiteilijanimellä Robin esiintynyt Esa Simonen, jonka Jytäjumppa-kasetti tarjosi ”jytäten kuntoa [...] missä vain pelit soi”.⁶⁶

Kasettien muuhun äänentoistoon verrattuna heikompi äänenlaatu oli havaittu myös *Tekniikan maailma* -julkaisun mainoksessa. Kasettinauhureiden testin yhteydessä kerrottiin, kuinka ”kasettia on totuttu pitämään poppareiden leluna”.⁶⁷ Kasettikäyttöiset laitteet kuitenkin antoivat kuuntelijalle mahdollisuuden kontrolloida ääntä ja tilaa yhdistäviä kokemuksiaan. Nämä mahdollisuudet realisoituivat vasta kasettien yleistymisen myötä, sillä radion musiikkitarjonta tai ylipäänsä radion kuuluvuus olivat asioita, joihin vaikuttamisen mahdollisuudet olivat hyvin rajalliset. Philipsin radionauhureiden kokoaukeaman ilmoitukset neljässä peräkkäisessä lehdessä vuonna 1972 kiteyttää keskeiset argumentit. Siinä kerrotaan yleisellä tasolla, kuinka ”Meillä jytää”; laitteen ominaisuuksista, kuinka ”Värkin radiopuoli soittaa syötävän hyvää musaa (silloin kun sitä nyt lähetetään) ja nauhuripuoli tallettaa menon taskuun menevään kasettiin” sekä kuinka ”voit äänittää pitkäsoittolevyt suoraan radiosta, toisesta nauhurista tai levysoittimesta”. Vielä ”maikki jemmaa hyvät tilanteet talteen” eikä sähkönsaanti ole ongelma, sillä ”paristoista lähtee voimaa rautaisimpiinkin piiseihin”. Sama mainos korosti musiikin liikkuvuutta, kopioitavuutta, omaa tallentamista sekä vapautta sähkönsaannista ja Yleisradion musiikkitarjonnasta.⁶⁸

Jatkosta kertovat käyttäjät

Tässä olemme kirjoittaneet vasta 1960–80-luvuista. Ajallisesti pitemmälle ulottuva tarkastelu on ehdottomasti paikallaan. Artikkelin alussa mainitsemamme muistitietokeruu⁶⁹ tuo kasettikäyttäjyydestä runsaasti

Kannettavat laitteet nähtiin tuotantopuolella erityisesti nuorten valintoima näiden itsenäistyessä kodin piiristä. 1977 Philipsin tuotebahrain John Lennonin julkisesta kuvasta mukailtu itsevarma nuori mies. – Radiokauppias 1977/4, takakansi.

ainutlaatuista aineistoa. Sen pohjalta pääsemme punnitsemaan työmme pääkysymyksiä: millaiset olivat polut sisälle käyttäjyyteen ja ulos sieltä? Millaisia olivat ajan myötä ilmaantuneet laitteiden käyttötavat: kulkiko musiikki todella kaikkialle käyttäjiensä mukana ja mistä lähtien?

Selvittämättä ovat myös myöhempien median muutosten vaikutukset kasettikult-

65. *Suosikki* (5/1973) Philips. 'Masa ja mä'.

66. *Suosikki* (3/73) Toshiba. 'Kunnon reissulla pelkkä linnunlaulu ei aina jaksaa sävähdyttää'; *Suosikki* (8/1973) 'Robinin jytäjumppa'.

67. *Suosikki* (11/1971) Tekniikan maailma. 'Vertailimme kasettinauhureita'.

68. *Suosikki* (8–11/1972) Philips. 'Meillä jytää'.

69. <http://www.musiq.fi/kasettikysely>

tuuriin. Paikallisradioiden aloittaminen 1985 vaikutti aikaa myöten musiikkitarjonnan virtaviivaistumiseen ja todennäköisesti myös kotiaänittämiseen. Paikallisradioliiton teettämä tutkimus vuodelta 1987⁷⁰ ei tue käsitystä äänittämisen lisääntymisestä, mikä on ristiriidassa sen kanssa, että osa radioista nimenomaan korosti kotiaänittämisen mahdollisuuksia. Pentti Kemppaisen mukaan c-kasetit mahdollistivat soittolistojen luomisen ennen formaattiradioiden lanseeraamista.⁷¹ Entä sen jälkeen, kun samat kappaleet ja artistit alkoivat soida päivästä ja vuodesta toiseen? Oliko enää tarvetta tehdä kopioita esityksistä omiin kokoelmiin? Oman huomionsa ansaitsee myös kasettitekniikan vähittäinen hiipumisvaihe valtavirrasta osaksi autokuuntelua ja alakulttuurien musiikillisia käytäntöjä.

Jos äänimaisema demokratoitui, niin samoin kävi myös musiikille – ainakin mainostajien mielestä. Kuuntelijoiden aktivoituminen, musiikin jokapaikkaistuminen ja

helppokäyttöisimpien laitteiden ylivoimainen suosio viittaavat siihen, että ”kasettivalankumouksessa” tosiaan oli kyse eräänlaisesta demokratisoitumisesta. Mobiilius oli ollut idullaan jo kannettavien levysoittimien, transistoriradioiden ja kelanauhureiden käyttäjäjydessä, mutta kasettikulttuurissa se kasvoi uudeksi musiikinkulutuksen tavaksi. Käyttäjien omintakeiset valinnat – tyhjiä kasetteja ja omia kokoelmia, äänikirjeitä ja kuunnelmahullutteluja – kertovat siitä, että teknologia kotoutettiin avoimella ja rennolla otteella tervetulleeksi osaksi työtä ja vapaa-aikaa.

70. *Aalloilla* (5/1988) 'Tutkittu juttu. Puolet musiikkia', 7.

71. Pentti Kemppainen (2009) 'Reporadiosta Rockradioon', teoksessa Vesa Kurkela (toim.) *Musiikki tekee murron. Tutkimuksia sävel- ja bittiradioista*, Tampereen yliopiston musiikintutkimuksen laitoksen julkaisu 2, Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy, 135–136.

KARI KALLIONIEMI – KIMI KÄRKI

Mikä äänimaailma on voittanut?

”Oikea” musiikki järjestyksen ja autenttisuuden symbolina

Länsimaiden teollistuminen ei synnyttänyt pelkästään uutta äänimaailmaa, vaan se loi myös tarpeen ”oikean” musiikin kautta symboloituvalle yhteiskunnalliselle järjestykselle. 1800-luvun porvarillinen musiikkikulttuuri heijasti itessään Ranskan vallankumouksen jälkeisen ajan epäluuloa ”melua” ja epäjärjestyttä kohtaan. 1900-luvun musiikki estetisoi kaupunkilaisen, teollisen ja teknologisen ääniympäristön.

■ Tietyissä historiallisissa tilanteissa ihmiset mieltäytyvät juuri tiettyyn musiikkiin, jonka merkitys muodostuu ajan sosiaalisten, taloudellisten ja teknologisten voimien kautta. Ranskalaisen taloustieteilijän Jacques Attalin 1970-luvulla luoma esitys musiikinhistoriasta perustui ajatukseen, jonka mukaan eri historialliset vaiheet – primitiivinen, feodaalinen, teollinen ja jälki-teollinen – tuottivat omat musiikillis-äänelliset maailmansa, jotka heijastivat yhteiskunnan järjestymistä tai ennakoivat sen muutoksia.¹

1. Jacques Attali (2006 [1977]) *Noise. The Political Economy of Music: Theory and History of Literature*, vol.16, Minneapolis: University of Minnesota Press. Taloustieteilijä Attali (1943-) tunnetaan *Noise*-teoksen lisäksi ajastaan Ranskan presidentti François Mitterrandin neuvonantajana 1980-luvulla. *Noise* on marxilaisessa suoruudessaan urauurtava ja klassinen teos, mutta varsinkin nykytilanteessa osin vanhentunut. Tä-

Kansanmusiikkikulttuuri tuotti hovikulttuurin kaltaista orastavan teollisen ajan järjestystä. Wikipedia.

1800-luvun porvarillisen yhteiskunnan musiikkikulttuuri ja järjestys

Muusikoiden ammattikunnan vapautuessa 1700- ja 1800-luvun vaihteessa hovikulttuurin ja kirkon vaikutusvallasta myös musiikin tekemisen ja kokemisen estetiikka muuttui.² 1800-luvun porvarilliseen musiikkikulttuurissa säveltäjien ”suuruutta” määriteltiin klassis-romanttisen musiikinestetiikan perusteella. Se nojautui tonaalisen harmonian ja ylihistoriallisiksi katsottujen kauneuden ihanteiden ympärille.³

Vaikka musiikin ja äänen paikka tekstiin sitoutuvan kulttuurin hierarkiassa oli alhainen, sen asemaa kasvatti uusi musiikkikulttuuri: konserttiyleisö, kriitikot ja akateemikot sekä musiikkitähden ympärille rakentunut tekijänoikeus- ja tuotantojärjestelmä, jossa uusi kapitalistinen kulttuuri määrittäi taiteen arvon.⁴

Sen arvo kumpusi myös 1800-luvun romanttisesta idealismista, jonka mukaan ”aito” (kansan)musiikki on pitkäikäistä ja tätä kautta ”ylevää”. Länsimaisen musiikkikulttuurin autenttisuuden mytologia pohjasi Johann Gottfried von Herderin käsityksiin alkuperäisestä taiteesta, jota taiteilijageniuksent ilmaisivat.⁵ Myös populaarimusiikki saattoi heijastaa näitä aitouden ja kansallisuuden elementtejä.⁶

1800-luvun porvariskulttuurin järjestystä vahvisti entisestään modernisaation luoma kulttuuripessimismi tai -konservatismi, jolle vanha, mieluiten esiteollinen kansankulttuuri edusti ”oikeaa” populaaria ja kaupunkilainen ”vääriä” massojen kulttuuria. Tästä

syystä musiikillisen järjestyksen ulkopuolelle jäi äänellinen maailma, joka ei täyttänyt romanttisen estetiikan universaaleja vaatimuksia ja joka liitettiin yhteiskunnan alaluokkien elämään. Peter Burke kuvailee kuinka kaupungin väkijoukko (*mob*) erotettiin ruraalista kansasta heidän äänimaailmansa kautta: ”se ei koskaan laula ja sävelnä vaan kirkuu aiheuttaen epämiellyttäviä tunteita”.⁷ Väkijoukko ei siis täyttänyt julkista tilaa (järjestyneellä) puheella ja musiikilla vaan ”melulla”. Samaa tapaan E. P. Thompsonin *Customs in Common*issa kuvailema rahvaan tuottama ”raakalaismainen musiikki” (*rough music*) on ritualistis-karnevalistista ”mölyä”, jolla kansa ilmaisee erilaisia vastenmielisiä tunteita valtanpitäjiä kohtaan.⁸

3. Jukka Sarjala (1990) *Kritiikki ja konserttimusiikki. Normit ja arvot helsinkiläisessä sinfoniakonserttimusiikin päivälehtikritiikissä vuosina 1918–1939* Julkaisematon lisensiaatintutkielma, Turku: kulttuurihistoria, Turun yliopisto, 56–57, 114–115.

4. Attali (2006) 47–62.

5. Romanttinen konsepti alkuperäisyydestä on säilynyt meidän päiviimme erityisesti rock-musiikin avulla. Koska se on niin tärkeä osa modernisaatiota, teollista järjestystä, sekulaaria rationalismia ja kansallisvaltio-ideologiaa, kelpaa se edelleen käyttöön väittelyissä musiikin tehtävistä yhteiskunnallisen todellisuuden heijastajana. Ks. lisää Kari Kallioniemi (1998) *Put the Needle on the Record and Think of England - Notions of Englishness in the Post-war History of British Pop Music*, Turku: Cultural History, University of Turku, 61–76.

6. Satu Apo (2006) *Kansanlaulujen ääni 1700-luvun kirjallisuudessa – johdatus Macphersonin, Percyn ja Herderin runojulkaisuihin. Herder, Suomi, Eurooppa*, Sakari Ollitervo ja Kari Immonen (toim.), Helsinki: SKS, 216–264.

7. Peter Burke (1978) *Popular Culture in Early Modern Europe*, Lontoo: Temple Smith, 22. Ks. myös Bruce Johnson (2010) *What does 'Popular' mean? The inaugural IIPC Debate* University of Turku, 12 January 2010, <http://iipc.utu.fi/debates.html> [Viitattu 26.5.2010] Toisaalta vallanpitäjät kontrolloivat kansaa erilaisten elämää järjestävien äänisignaalien, kuten kirkonkellojen avulla. Alain Corbin (1998 [1994]) *Village Bells: Sound and meaning in the 19th century French countryside*, Orig. Le cloches de la terre: Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle Translated by Martin Thom, New York: Columbia University Press, passim.

8. Edvard Palmer Thompson (1991) 'Rough Music', teoksessa *Customs in Common*, Lontoo: Merlin Press, 469–478.

män artikkelin puitteissa sivuamme modernin äänimaisen muutosta tutkivaa monitieteistä Soundscape-tutkimusta, sen metodologioista ks. esim. Helmi Järvi- luoma & Gregg Waggstaff (toim.) (2002) *Soundscape Studies and Methods*. Helsinki: Finnish Society for Ethnomusicology publ. 9, Department of Art, Literature and Music, Series A 51 sekä erityisesti historiallisesta näkökulmasta Outi Ampuja & Kaarina Kilpiö (toim.) (2005) *Kuultava menneisyys. Suomalaista äänimaisen historiaa*. Turku: Turun historiallinen yhdistys, Historia Mirabilis 3.

2. Taustalla tässä muutoksessa oli mm. Ranskan valtakunnan vaikutukset yhteiskuntajärjestykseen ja siten myös perinteisiin musiikin tuottamisen muotoihin.

Modernin äänellinen manifestaatio

Herman Hesse'n *Arosuden* osin omaelämäkerrallinen päähenkilö Harry Haller ilmentää hyvin erityisesti porvarillisissa taidemusiikkipiireissä jazz-musiikkia kohtaan tunteettua ambivalenssia:

Seisoin hetken paikoillani ja tunnustelin aisteillani tuota raakaa, räikeätä musiikkia, nuuskin ärsyyntyneenä ja himokkaana tanssisalista tulvivaa ilmaa. Toinen puoli tätä musiikkia, lyyrinen puoli, oli rasvaista ja äitelää ja tihkui kuvottavaa sentimentaalisuutta; toinen puoli oli rajua, voimakasta ja repäisevää, ja kuitenkin nämä molemmat puolet yhtyivät naiivin sopusuhtaiseksi kokonaisuudeksi. Tämä oli perikadon musiikkia; Rooman viimeiset keisarit olivat varmaan kuunnelleet samantapaista. Tietenkin se oli sikamaista musiikkia verrattuna Bachiin ja Mozartiin, oikeaan musiikkiin.⁹

Teoksen protagonistin kokee niin inhoa kuin vetoakin tuota "lapsenomaista" musiikkia kohtaan, joka ryöppösi häntä vastaan kuin "raa'an lihan höyry".¹⁰

Teollistuneessa tilassa elävien ihmisten metelöinti assosioitui kaupunkien populaarimusiikin eri muotoihin, sirkusmusiikista jazziin. Yhteiskunnan sosiaalista järjestystä alkoivat kuitenkin 1890-luvulta alkaen horjuttaa äänen mekaanisen tallentamisen yleistyminen, teknologiset innovaatiot ja lisääntynyt lukutaito.¹¹

Tämä murros aloitti läpi 1900-luvun jatkuneen musiikin enkulturaation, joka sai teknologisoituvan musiikkikulttuurin etsimään uusia autenttisuuksia musiikillisen järjestyksen ylläpitämiseksi ja modernisaation nimissä kyseenalaistamaan niitä.¹² 1800- ja 1900-luvun vaihteesta alkaen keskustelu massakulttuurista ja modernisaation hengestä kiinnittyi teollisen maailman estetiisointiin keinona vastustaa 1800-luvun romanttista ruralismia ja sen musiikin järjestystä. Jazzin, gramofonien ja suurkaupunkien äänimaailma asettui vasten kansallisen ylevän estetiikkaa.

Herkullinen kuvaus modernin äänimaailman aikaansaamasta heikumasta löytyy Ola-

vi Paavolaisen teoksesta *Nykyaikaa etsimässä*, jossa hän kertoo innostuneesti niistä maailmansotien välisen ajan modernisaation kiihottavista tunnoista, joissa 1800-luvun esteettistä järjestelmää puskettiin kumoon. Kuvaukset dadaisti Tristan Tzaran pirullisesta äänenvahvistajakoneesta, jonka avulla kaiku kolminkertaistui, ryhmän istunnoista, joissa "särjetään paljon laseja ja ikkunoita, ammutaan revolvereilla, isketään musiikin aikaansaamiseksi lautasia rikki ja kattiloita kuhmuille",¹³ olivat niin hyökkäys 1800-luvun "varmuuksia" vastaan kuin ennakoivia uuden äänellisen ja visuaalisen tuntemistavan synnyttä, jonka kautta teollistunut maailma aloitti teknillisten keksintöjen ja koneiden estetisoinnin.¹⁴

Paavolainen oli myös vaikuttunut futuristisesta musiikkiestetiikasta. Uusi tuntemistapa tuli tyypillisenä esiin futurismin manifestissa uudesta musiikista, joka kiteytyi tämän musiikin perustajaksi tituleeratun Luigi Russolon vuonna 1913 julkaisemassa

9. Herman Hesse (1977 [1927]) *Arosusi*, alkuteos *Der Steppenwolf*, suom. Eeva-Liisa Manner, Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY, 42–43.

10. Hesse (1977), 43.

11. Morag Shiach (1989) *Discourse on Popular Culture. Class, Gender and History in Cultural Analysis, 1730 to the Present* Cambridge: Polity Press, 1–18.

12. 1900-luvun musiikin ja teknologian välillä vallitseva enkulturaatioprosessi, joka dadaistien äänensärkijöistä ja sähköisen mikrofonin keksimisestä alkaen on kehittänyt kykyämme estetisoida teollisesti tuotettuja ääniä/ääntä. Eilispäivän "dekadentista melusta" on teknologisen kehityksen vuoksi tullut nykypäivän romanttisesti väritynyttä autenttisuutta, oli sitten kyse 1920-luvun megafonilaulannasta tai 1970-luvun tanssilattian diskokompista. Sarah Thornton (1995) *Club Cultures: Music, Media and Subcultural Capital*, Cambridge: Polity Press, 27–31. Ks. myös Simon Frith (1986) 'Art versus Technology: The Strange Case of Popular Music', *Media, Culture and Society* vol:8 n:o:3, July, 263–280.

13. Olavi Paavolainen (1990 [1929]) *Nykyaikaa etsimässä*, Keuruu: Otava, 96, 106.

14. Arjen äänien musiikillistaminen tapahtui levytetyn taidemusiikin piirissä jo 1910-luvulla Erik Satien toimesta. Ks. esim. James Hayward (2007) *Eric Satie. Cubist works and Pablo Picasso (1913–1924)*, <http://www.ltmrecordings.com/satiecubism.html> [Viitattu 26.5.2010]. Näitä avantgardistisia ideoita välitti populaarimusiikin piiriin esimerkiksi italialainen elokuva-säveltäjä Ennio Morricone 1960-luvun loppupuolella. Lucia Bozzola (2010) *Ennio Morricone Biography, Allmovie.com*, <http://www.allmovie.com/artist/ennio-morricone-103552/bio> [Viitattu 26.5.2010].

manifestissa melun taiteen harmoniasta. Russolo konstruoi myös erilaisia instrumentteja, joiden avulla voitaisiin konserttisaleissa ilmentää kaikkia nykyaikaiseen elämään liittyviä ääniä: männän jyskytystä, propellien surinaa, kirjoituskoneen naku- tusta ja kumipyörien sihahtelua asfaltilla.¹⁵

Suhde teollisen äänimaailman synnyttämään musiikkiin säilyi kuitenkin maailmansotien välisenä aikana vielä ambivalenttina. Theodor Adornon kirjoittelu ”orfisen lyyran häiritsemisestä bakkanaalisella agitaatiolla”, jota kaupunkilainen populaarimusiikki edusti, ja hänen analyysinsä populaarimusiikin äänien aiheuttamista regressiivisistä tunnevaikutuksista, edustivat ajattelua, jossa ihminen oli teollisen maailman uuden äänisaasteen uhri. Viihdeteollisuuden välittämä musiikki ohjasi kuulijansa keskittymättömään kuunteluun, joka muistutti kärsimättömän lapsen tapaa hyppiä ohi tylsien kohtien: ”tällainen musiikin harrastus synnyttää hermostuneen ihmisen, joka naputtelee jatkuvasti jalallaan tai sormillaan päivän rytmi-iskelmän tahtia tai jitterbugia tanssivan ’hörhön’, joka on kuin edestakaisin pörräävä hullaantunut hyönteinen tai refleksijään tunnusteleva loukkaantunut eläin”.¹⁶

Kaupungin syke ja rock’n’roll

Massatiedotusvälineiden aloittama voittokulku lisäsi entisestään pelkoa kansanvalitajissa ja kulttuuri-intellektuelleissa musiikkikuunteluun ja -vastaanottoon liittyvän järjestyksen romuttumisesta. Kyvyttömyys ymmärtää populaarimusiikin ruumiillisuutta ja äänellisiä lähtökohtia tekivät siitä pelottavan uhan romanttis-klassisen musiikin edustamalle järjestykselle.

Rock’n’roll oli se musiikki, joka muodosti pohjan toisen maailmansodan jälkeisen ajan populaarimusiikille ja sen keskeisen instrumentin, sähkökitaran, luomalle äänimaailmalle. Ensimmäisen kattavan esityksen tästä uudesta musiikista 1970-luvun alussa kirjoittanut toimittaja Charlie Gillet kuvailee teoksessaan *Kaupungin syke* (Sound of the City) tuon musiikkimuodon radikaalia roolia kaupunkilaisen äänimaailman estetisoinnissa: ”Rock’n’roll oli ehkä ensimmäinen

populaarikulttuurin muoto, joka varauksetta ylisti elämänmuodoista eniten arvostelua saanutta – kaupunkielämää. Rock and rollissa itse asiassa kaupungin räikeät, hakkaavat äänet olivat muuttuneet melodiaksi ja rytmiksi.”¹⁷

Rock-musiikin historia ei ole juhlinut pelkästään kaupunkielämää vaan se on rakentanut itseään teollisesta tuotannosta otetuilla ideoilla ja metaforilla. Lukemattomia ovat aikalaismuusikoiden tarinat siitä, kuinka Detroitin autokaupungin tuotantolinjojen syke loi pohjan Motownin levy-yhtiön soul-tanssirytmeille 1960-luvun alussa. Samaan tapaan sheffieldiläiset musikit ovat muistelleet, kuinka metallitehtaiden tasainen jyske vaikutti 1980-luvun alussa kaupungin syntetisaattori-yhtyeiden futuristisiin rytmeihin.¹⁸

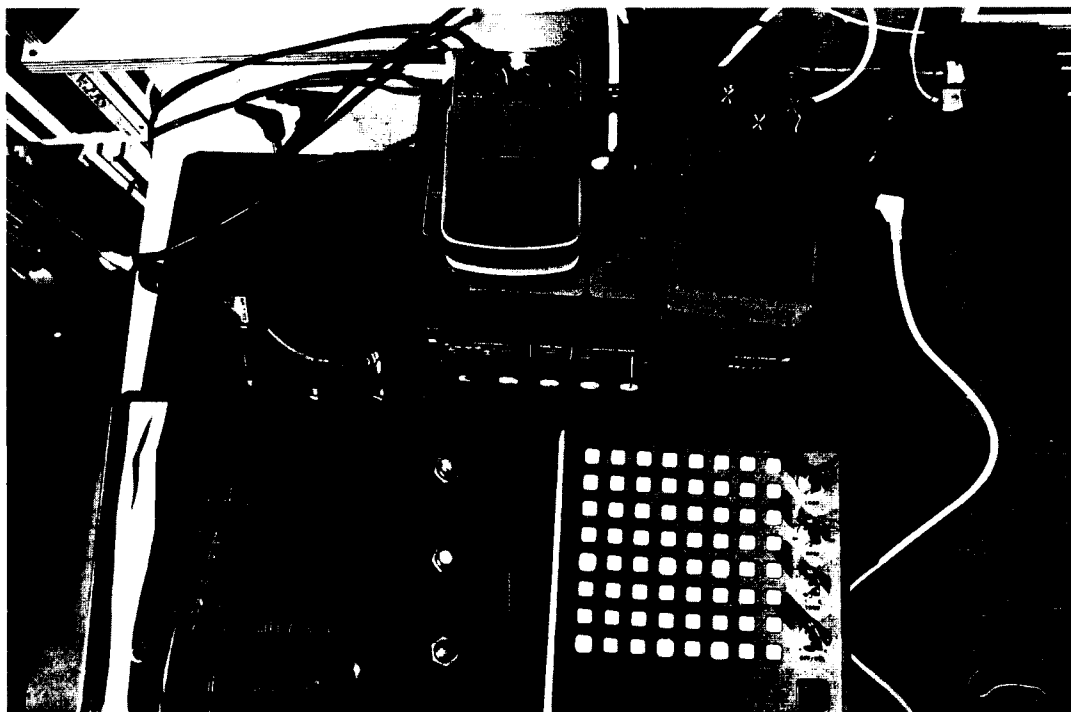
Rock-musiikin evoluution synnyttämät kiistat autenttisista soundeista ja musiikkityyleistä huipentuivat 1970- ja 1980-luvulla kysymykseen sähkökitaran äänen ”aitou-

15. Paavolainen (1990) 81–82. Luigi Russolo (1913) *The Art of Noises*, <http://www.unknown.nu/futurism/noises.html> [viitattu 26.5.2010]. Futuristien vaikutus moderniin taidemusiikkiin, sumusireeni- ja tehtaantilikonserterteihin ja jazzin suurkaupunkiestetiikkaan on kiistaton. Arthur Honeggerin Pacific 231 on ehkä paras esimerkki futurismin äänitaiteen vaikutuksesta konseptimusiikkiin. Teos pyrkii matkimaan höyryveturin ääntä ja liikettä. Paul Serotsky (S.a.) *Honegger (1892-1955) – Pacific 231. MusicWeb International*, http://www.musicwebinternational.com/Programme_Notes/honegger_231.htm [viitattu 26.5.2010].

16. Theodor W. Adorno (1991 [1938]) ‘On the fetish character in music and the regression of listening’ teoksessa J.M. Bernstein (toim.) *The Culture Industry. Selected Essays On Mass Culture*, Lontoo: Routledge, 26, 44–46. Ks. myös Keith Negus (1996) *Popular Music in Theory*, Cambridge: Polity Press, 8–12. Jukka Sarjala (2002) *Miten tutkia musiikin historiaa? Jobdatus näkökulmiin ja menetelmiin*, SKS Tietolipas 188, Vammala: SKS, 40–43.

17. Charlie Gillett (1980 [1970]) *Kaupungin Syke. Rock’n’rollin historia I* Alkuteos The Sound of the City, Pirkkala: Soundi-kirja, 7.

18. Ks. esim. Wood, Eve (2004) *Made in Sheffield. The Birth of Electronic Pop*, DVD SV001. Futuristien modernisaatio eteni Pete Townshendin hajottaessa kitaroita esiintymisten yhteydessä ja Jimi Hendrixin tehdessä kitaransoitosta niin primitiivisen rituaalin kuin sähköisen musiikkivallankumouksen välineen. Juha Torvinen (2007) *Musiikki abdistuksen taitona. Filosofinen tutkimus musiikin eksistentiaalis-ontologisesti merkityksestä*, Helsinki: Suomen musiikkiteetelinen seura. Acta Musicologica Fennica 26, 178–183.

Erlaisia kitararokin parissa tyypillisiä äänenmuokkauspedaaleja, mm. viivekaiku ja särö. Wikipedia.

desta” verrattuna syntetisaattorien futuristiseen ”epäaitouteen”.¹⁹ Jo ensimmäiset 1970-luvulla syntetisaattoreilla soittaneet yhtyeet, kuten saksalainen Kraftwerk, leikkivät ajatuksella monistettavuudesta ja robottien soittamasta musiikista teoksissaan, mutta saivat kokea epäluuloa juuri epäautenttisuuden näkökulmasta.²⁰ Myös perinteisemmät yhtyeet, jotka alkoivat kokeilla syntetisaattoreilla, saivat kokea merkittäviä syytöksiä. Esimerkiksi englantilaisen Pink Floyd -yhtyeen kitaristin David Gilmourin täytyi 1972 vastata väitteisiin, joiden mu-

kaan yhtyeen musiikki oli koneiden luomaa:

Musiikki on jatketta päänsisäiselle maailmallemme. Jotta musiikkia voisi tuottaa, se täytyy ensin saada mielestämme ulos. Soitin ei itse asiassa missään vaiheessa ajattele itse. Se ei kontrolloi itseään [--] Olisi mielenkiintoista nähdä, mitä neljä asiasta mitään tietämätöntä ihmistä osaisi tehdä näillä laitteilla. Se olisi kiinnostava kokeilu, mutta luulen että pärjäisimme paremmin.²¹

19. Kulttuurihistorian professori Hannu Salmi ehdottaa menneen musiikillisen kokemuksen tutkimisesta kirjallisten kuvausten lisäksi myös rekonstruoida ärsykkeiden fyysistä tuotantoa. Hannu Salmi (2001) 'Onko tuoksulla ja äänillä menneisyys? Aistiympäristön historia tutkimuskohteena', teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuuristoria. Jobdatus tutkimukseen*, Tietolipas 175, Helsinki: SKS, 345. Tämä pätee myös lähihistorialliseen tarkasteluun. Soitinten kulttuurihistoria on muutoksen ja pysyvyyden välistä jatkuvaa taistelua. Tietyt standardit ovat vakiintuneet esimerkiksi kielisoittimille, mutta äänenväri, soundi, on se missä muokkaus ja uudistukset suureksi osaksi tapahtuvat – soitinten muodossa, niin

kauan kuin niissä on jonkinlainen fyysisen äänivärihätelyn mahdollisuus, on tiettyjä lainalaisuuksia. Digitaaliset soittimet, syntetisaattoreista alkaen, ovat rikkomassa tätäkin autenttisuuden kenttää.

20. Toisaalta konemusiikin pioneeri Kraftwerk sai nopeasti myös jäljittelijöitä, kuten industriaalisia ideoita hyödyntäneet Cabaret Voltaire sekä Throbbing Gristle. Pascal Bussy (1993) *Kraftwerk. Man, Machine and Music*, Wembley, Middx: SAF Publishing Ltd, 93–108.

21. *Pink Floyd Live at Pompeii* (1994), ohjannut Adrian Maben, 01531–01700 (videon laskuri). Yhtye käytti konseptialbumeitaan, kuten mainittu *The Dark Side of the Moon* (1973) ja *The Wall* (1978) esittäessään paljon nauhaefektejä eli ennalta äänitettyjä puheen-

Koneen näennäisesti tuottamalla järjestyksellä on myös muusikoiden mielestä edelleen juurensa joko romanttispuhjaissa luomistapahtumassa, tai vähintäänkin soitotaitoon liittyvässä käsityöllisyydessä. Simon Frithin mielestä rock-kulttuurin ympärille 1960-luvulla syntynyt aitouden kultti oli viimeinen romanttinen yritys suojella musiikkia ja taiteilijuutta teknologian ja teollisen maailman kaikkivoipaisuudelta.²²

Ihmisten ja systeemin musiikki

Teollinen kaikkivoipaisuus on silti jatkuvasti vahvistanut romanttista uskoa erilaisiin autenttisuuksiin, jotka ovat 1960-luvun jälkeen tulleet esiin lukemattomissa musiikkiin liittyneissä alakulttuureissa vinyylinke-räilijöistä analogisten syntetisaattoreiden rakentelijoihin. Mekaaniset nykyhetken epäautenttisuudet käännetään ylösalaisin jälkitekollisessa kulttuurissa, joka on tehnyt jatkuvasta teknologisesta muutoksesta itselleen uuden pysyvyyden ja järjestyksen idean.²³ Tällaisessa tilanteessa vanha mustavalkoinen autenttinen/epäautenttinen dikotomia on menettänyt merkityksensä, varsinkin kun uusia autenttisuuksia syntyy

pätkiä, helikopterin ääntä, kellojen soittoa, juoksuaskeleita, sydämenlyöntejä jne. Ne luotiin pääasiassa studiossa joko yksinkertaisesti äänittämällä askelia, kilinää, puhetta, tms., tai sitten VCS3-syntetisaattorilla kappaleiden levytettyjä versioita varten. Konserteissa nämä efektit tulivat pääosin nauhalta yhteen soiton sekaan. Ajatus koneiden luomasta musiikista oli tuohon aikaan yhä jotain uutta ja kiehtovaa, mutta voidaan sanoa, ettei Pink Floydilla ole kovinkaan paljon tekemistä varsinaisen syntetisaattoripohjaisen musiikin kanssa, vaikka erilaisia – soitinten äänenväriä muokkaamalla aikaansaatuja – elektronisia efektejä käytettiin heidän musiikissaan runsaasti. Kimi Kärki (2008) *Epätoivon ja teknologian teatterissa. Pink Floydin lauaesintyminen 1965–1995*, julkaisematon lisen-siaatintutkielma, Turku: Turun yliopisto, 161–166.

22. Simon Frith (1988) 'Introduction – Everything Counts', teoksessa *Music for Pleasure: Essays in the Sociology of Pop*, Cambridge: University of Cambridge Press, 1–8. Ajatus autenttisuudesta on muuttunut sitten 1960-luvun erityisesti siksi, että musiikin tekemisen ja vastaanottamisen tavat ovat radikaalisti muuttuneet teknologisen kehityksen vuoksi. Tietokone- ja digitaalinen kulttuuri ja median määrän lisääntyminen ovat entisestään lisänneet kiinnostusta analogisen kulttuurin muotoja kohtaan ja kiihdyttäneet (populaari)kulttuurin retroistumista, joka hämärtää eroja autenttisen ja epäautenttisen välillä.

jatkuvasti ja ne viittaavat nyt niin menneisiin "ruraaleihin" kulttuurin muotoihin kuin postmoderneihin utopioihin tulevaisuuden järjestäytyneistä yhteiskunnista.²⁴

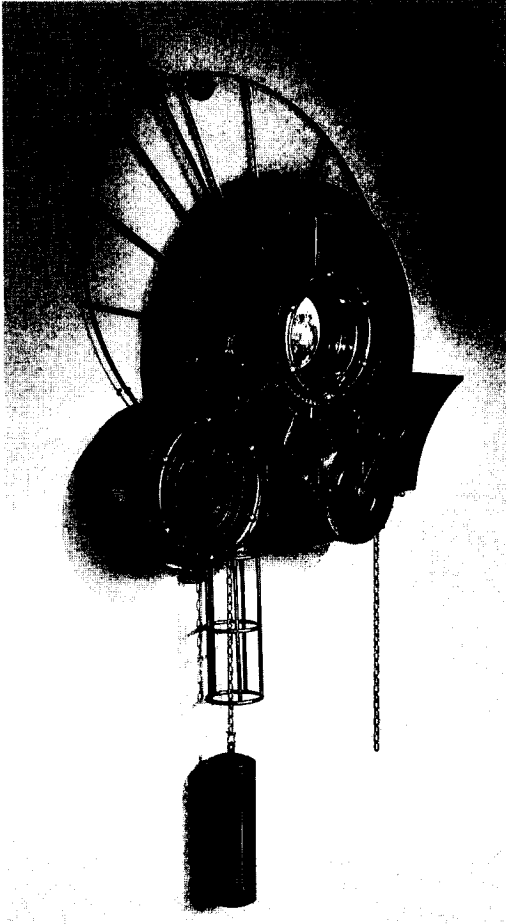
1900-luvun alussa alkanut teollisen kulttuurin ihannointi oli jo synnyttänyt tarpeen puhtaan synteettisen äänen synnyttämiseksi. Mekaniikan ihailu toteutui syntetisaattorien kautta, joiden rytmillinen vastine, sekvensseri, edusti kellokoneen ja mekaanisten musiikkilelujen jatkeena tarvetta luoda musiikkia tekevä kone.²⁵ Ajatus näiden koneiden ylivallassa jälkitekollisessa yhteiskunnassa elää vahvana, mikä kertoo myös siitä, että myytti "ihmisten tekemästä musiikista ihmisille" on yhä elossa.

Musiikkitoimittaja Ian McDonaldin mielestä koneiden saavuttama lopullinen ylivalta hyperkapitalistisen maailman musiikkikulttuurin järjestäjänä on toteutunut siinä, miten tietokonepohjainen musiikki on 2000-luvulle tultaessa marginalisoitunut muut tavat tehdä musiikkia. Kaikkialla kuuluva ja kaikkialle ulottuva tanssipop ja erilaiset toistoon ja minimalismiin perustuvat kone-

23. Kiinnostava esimerkki tästä käännöksestä on musiikin avulla markkinointi. Kun 1980-luvulle asti kauppoihin toimitettiin erityisesti niitä tiloja varten suunnattua mahdollisimman huomaamattomaa taustamusiikkia, "muzakia", ollaan nyttemmin markkinoinnissa siirrytty yhä enemmän uudelleen merkityksellistäviin kuuntelukokemuksiin, jossa musiikki ja ostotapahtuma kytketään yhteen, musiikin ollessa kullekin kohderyhmälle miellyttäväksi ja autenttiseksi katsottua originaalimusiikkia. Ks. esim. Kaarina Kilpiö (2010) 'Taustamusiikin houkutus', *Hidenkivi 3/2010*, 16–18.

24. Simon Frith (1987) 'Towards an aesthetic of popular music', teoksessa *Music and Society. The politics of composition, performance and reception* teoksessa Alan Leppert ja Susan McClary (toim.), Cambridge: University of Cambridge Press, 139–40, 144. Niin ennen kuin jälkeen 1960-luvun, folk-musiikki on pyrkinyt etsiytymään ruraalin kulttuurin muotoihin, pakenemaan kaupunkien estetiikkaa. John Richardson on kiinnostavalla tavalla pyrkinyt siirtymään tästä vanhasta polarisoivasta autenttisuuskustelusta sellaiseen akustisen äänimaailman analyysiin, joka painottaa digitaalisen estetiikan lähes täydellisen läsnäolon tuottamaa aivan uudenlaista tulkintatilannetta. John Richardson (2010) *Back to the Garden? Performing the Disaffected Acoustic Imaginary in the Digital Age*. Paper given at IIPC Debate 3, University of Turku, 2 March, 2010, <http://iipc.utu.fi/debates.html> [Viitattu 26.5.2010], passim, erit. 3–4.

25. Ian MacDonald (2003) 'Pulse of the Machine', teoksessa *The People's Music*, Lontoo: Pimlico, 149.

Maailmankaikeus on mahdollista hahmottaa mekaanisena kellopelinä, kaikenkattavana järjestyksenä. Wikipedia.

musiikin muodot ovat hänelle uusliberalistisen utopian täydellinen soundtrack:

Tämä musiikki, piti siitä tai ei, on täydellisesti tyylytelty siunaamaan tulevaisuuden korkean teknologian totalitaarisen utopian. Pakkomielle järjestystä kohtaan, tekniikan puhtaus, massatuotannon standardit, hypnoottinen läsnäolo, anti-intellektualismi ja "tahdon riemuvoitto" -tyyppinen psykologinen ylemmyydentunto ovat kaikki jälkiteollisen regressiivisen korporaatioajattelun heijastumaa ja läsnä minimalistisessä tekno-musiikissa.²⁶

Samanaikaisesti tapahtui toinen merkittävä muutos, musiikillisen maailman kietoutuminen erilaisiin visualisoiiviin teknologioihin, musiikki muuttui yhä keskeisemmin osaksi multimediaalisia ympäristöjä.²⁷ McDonalidin esimerkit ovat läsnä paitsi teknomusiikissa, myös länsimaisen viihdekulttuurin yhdessä keskeisessä massakulttuurisessa ilmety-mässä, stadionrockissa. Siinä järjestäytyneet teknologiset elementit on läsnä koko audiovisuaalisen spektaakkelin voimalla. Huipputeknologian läpi ajettu äänimaisema sitoutuu jatkuvasti voimakkaammin sen kanssa vuorovaikutuksessa olevaan kuvavirtaan.²⁸ Tämä audiovisuaalinen yhteys, josta stadionrockin mahtipontinen estetiikka on tietenkin vain yksi esimerkki, on luultavasti pitkällä aikavälillä tarkasteltuna merkittävin 1900-luvulla tapahtunut aistihistoriallinen muutos.

Stadionkonserttien kaupallinen potentiaali havaittiin 1960-luvun puolivälissä. Urheiluareenojen hyödyntäminen myös musiikin esittämisen paikkoina mahdollisti valtavat taloudelliset voitot konserttien järjestäjille. Shea Stadiumin Beatles-keikan 1965 ja suurten 1960-luvun lopun hippifestivaalien – kuten Monterey Pop (1967), Woodstock (1969) ja Isle of Wight (1968, 1969, 1970) – jälkeen uusien teknologisten ratkaisujen tarve nousi keskiöön; yhtyeet siirtyivät teknologian mahdollistamina esittämään musiikkiaan areenoilla ja stadioneilla.

26. Ian MacDonald (2003) 'Minimalism and the Corporate Age', teoksessa *The People's Music*, Lontoo: Pimlico, 183–185. MacDonald on musiikkitoimittaja, joka ei ole valitettavasti kehitellyt mielenkiintoista mutta rankasti yleistävää ajatustaan pitemmälle.

27. Musiikin valtaamien tilojen moniaistillisuus on noussut viime vuosina yhä tärkeämmäksi tutkimuskohdeksi, niin arkkitehtuurin kuin esim. kontrollin, etnisyyden ja sukupuolijärjestelmän näkökulmasta. John Connell & Chris Gibson (2006 [2003]) *Sound Tracks. Popular Music, Identity and Place*, London: Routledge, 192–220. Andrew Goodwin on kirjoittanut tämän audiovisuaalisen muutoksen yhteydestä Music Televisioniin. Andrew Goodwin (1993) *Dancing in the Distraction Factory. Music Television and Popular Culture*, London: Routledge, erit. 37–41.

28. Ks. esim. Nicholas Cook (2000 [1998]) *Analysing musical multimedia*. Oxford: Oxford University Press, viii.

Muutos on ollut sekä teknologinen että yhtyeiden esiintymistapaan ja pyrkimykseen liittyvä. Pyrkimykseksi nousi tuottaa rockin lavaesiintymisessä katsojille esiintyjän levyä vastaava audiovisuaalinen kokemus, mikä tarkoitti myös suurempien salien ottamista huomioon osana itse lavaesiintymistä ja teatraalista lavastusta. Nimenomaan 1970-luku on todellinen megatähteyden, stadionrockin ja teatralisten megayhtyeiden aikakauden avaus: Pink Floydin lisäksi mm. The Who, Led Zeppelin, Queen, Electric Light Orchestra, Yes ja Genesis kehittivät itselleen kalliit ja mahtailevat lavakokonaisuudet.²⁹ Vaikka yhtyeet myöntävät stadionkonserttien olevan vieraannuttavia kokemuksia, he myös perustelevat isot shownsa juuri kauempana seisovien fanien palvelemisella.³⁰ 1980- ja 1990-luvulla lavakokonaisuudet kasvoivat entisestään suuremmiksi, kun yhä useampi sukupolvi oli valmis maksamaan kalliita stadionkeikkojen lipunhintoja.

Stadionkonsertti on johonkin paikalle saapuvaa ja jälleen katoavaa estetiikkaa, liikuteltavaa arkkitehtuuria ja speaktaakkeli. Tähän voi hyvin rinnastaa Jean Baudrillardin ajatukset Las Vegasista ilmaan haihtuvana kangastuksena:

Tarvitsee vain nähdä Las Vegasin ylevän kaupungin nousevan fosforinhuutoisine valoineen kokonaan erämaasta päivän laskiessa ja palaavan sinne aamun koittees- sa kulutettuaan koko yön kiihkeää ja pinnallista energiaansa, aamuauringon säteissä vielä entistäkin voimakkaampana.³¹

Esitys, performanssi, on keskeisesti ollut rockin autenttisuuden luoja. Ihmiset tulevat katsomaan, kuinka muusikot ”oikeasti” soittavat teoksen, ovat läsnä samassa tilassa. Konsertissa esitetty rock eroaa taidemuotona vaikkapa maalaustaiteesta siinä mielessä, että teos täytyy tuottaa – tulkita – yleisölle, joka vastavuoroisesti antaa palautetta yhtyeelle. Areenoilla ja varsinkin stadioneilla yhtyeiden on ollut pakko sekä liioitella omaa lavaolemustaan että suurentaa mittasuhteita näkyvyyden parantamiseksi.

Performanssitutkija Philip Auslander on kirjoittanut live-esityksen, simulaation ja

autenttisuusdiskurssin suhteesta rock-kulttuurissa. Hänen perusajatuksensa on se, että nykyaikaiset teknospektaakkelit eivät enää ole juurikaan live-esityksiä, kun sekä visuaaliset reseptiot jättikankailta, että kuulun audion ennaltanauhoitetut osuudet ovat jotain aivan muuta kuin elävää tapahtumaa – ne ovat vain sen mekaanista toistoa.³²

Rockyhtyeet olivat lavojen suurentuessa live-esiintymisen esteettisen ja filosofisen muutoksen keskiössä, muutoksen joka heijasteli koko mediakulttuurin murrosta. 1970-luvulta eteenpäin yhtyeet ottivat käyttöönsä ennalta nauhoitetut ääniefektit ja valtavat videotaulut. Tämä kaikki vei niitä baudrillardilaisen *simulacrumin* suuntaan, kohti tilannetta jossa suuri osa siitä, mitä yleisö kuulee ja näkee, on jotain muuta kuin liveä.

Nykyisten stadionkonserttien ”elävyys” onkin vähentynyt huomattavasti, kun koko audiovisuaalinen ilotulitus on järjestetty ja rytmitetty sekunnin tarkkuudella.³³ Elokuvatutkija Steve Wurtzler kommentoi osuvas-

29. Tony Bacon, (ed. 1981) *Rock Hardware: The Instruments, Equipment and Technology of Rock*, Poole, Dorset: Blandford Press, 173, 177–180.

30. Phil Sutcliffe (1996) 'The 30 Year Technicolour Dream', *Mojo*, Issue 20, July, 70.

31. Jean Baudrillard (1991 [1986]) *Amerikka*, alkuteos *Amérique*, suom. Tiina Arppe, Helsinki: Loki-kirjat, 262. *Simulacrumin* käsite on Baudrillardille keskeinen. Simuloitu kuva on hänelle väärennetty kopio, olemassa vain meitä huijatakseen, mutta toisaalta siitä tulee uuden todellisuuden tuottaja. Gene Youngblood (1995) 'Simulacrumin aura', teoksessa Erkki Huhtamo (toim.) *Virtuaalisuuden arkeologia. Virtuaalimatka- lijan uusi käsikirja*, artikkelin suom. Tapio Mäkelä, Rovaniemi: Lapin yliopisto, taiteiden tiedekunta, julkaisusarja D, 225. Baudrillard näki koko Yhdysvallat toteutuneena, post-orgastisena ja sitä kautta traagisena utopiana, simulaationa, jossa ei ole muuta tehtävissä, kuin kysyä: ”Mitä tehdä, kun kaikki seksistä kukkasiin sekä elämän ja kuoleman stereotyyppioihin on saatavilla?” Baudrillard (1991) 61. Tähän ambivalenttiin ympäristöön audiovisuaalinen stadionspektaakkeli ennen muuta kuuluu.

32. Philip Auslander (2005 [1999]) *Liveness. Performance in a Mediatized Culture*. Abingdon: Routledge, 27, 38–83–85.

33. Nykyisissä stadionkonserteissa on tarkka teatralinen kaari, jossa ”näytös” seuraa toistaan ja jossa teatraliset efektit on ajoitettu yhteen musiikillisten huipukohtien kanssa digitaalisen synkronoinnin avulla. Ks. esim. Eric Holding (2000) Mark Fisher. *Staged Architecture*, Chichester: Wiley-Academy, Architectural Monographs No 52, passim.

ti livein ja nauhoitteen yhtäaikaisen läsnäolon tuomaa filosofista ongelmaa:

On ilmiselvää, että käsitteellisten erottelujen katoaminen elävän ja nauhoitetun musiikin välillä, sekä vaikeus teoretisoida tämän muutoksen vaikutusta populaarimusiikkikonserttiin, aiheutuvat kahden jo määritelmällisesti toisensa poissulkevan kategorian yhtäaikaisesta läsnäolosta. Vaikka livekonsertti pyrkiikin palauttamaan arvoonsa alkuperäisen ja hetkessä läsnä olevan musiikkitahtumien, elävän ja nauhoitetun musiikin yhtäaikainen läsnäolo ruokkii sen todellisuuden potentiaalista kriisiytymistä, joka on olemassa ennen representaatiota.³⁴

Stadionrock onkin helppo nostaa yhteiskunnallisen ja mediakulttuurisen muutoksen keskeiseksi ja paradoksaaliseksi symboliksi. Huolimatta yhä rockkulttuurissa läsnä olevasta kamppailusta edes näennäisen kapinallisuuden säilyttämiseksi, stadionkonsertti on yhtenä keskeisenä läntisen kulttuurin toisteisena megatapahtumana noussut sukupolvirajat ylittäväksi sosiaalisen järjestyksen ylläpitäjäksi; sen pseudo-rituaaliset sävyt nojaavat niin autenttisuutta hakevaan retro-nostalgiiaan – äärimmäisessä esimerkkinä yhä kiertävä englantilainen The Rolling Stones -yhtye – kuin uusimman teknologian tuottamaan ylevöittäväan elämyksellisyteen.³⁵

Uusprimitiivisiä vastaääniä?

Mikä sitten on konemusiikin ja massatapahtumien ”epäautenttisen” estetiikan vastavoima tänä päivänä? Alakulttuuria koskevissa keskusteluissa on kerta toisensa jälkeen tuotu esiin, että tietyt alakulttuurit pyrkivät asettumaan vastakarvaan suhteessa vallitseviin yhteiskuntajärjestyksiin. Populaarimusiikilla on näissä identiteettipeleissä ollut merkittävä rooli. Vallitsevan järjestyksen, tehokkuusajattelun ja moraaliarvojen pilkkaaminen, kulttuuripessimismi sekä melun erilaiset variaatiot ovat olleet tyypillisiä populaarikulttuurin sisäisiä kapinan keinoja. Alakulttuurisen identiteetin rakentamisessa taas keskeistä on ollut tunnistettavan ja jaettavissa olevan tyylin muodostuminen, mikä

on mahdollistanut erilaisten yleensä nuorison piirissä kehittyneiden vastakulttuurien synnyn.³⁶

Teknokulttuurin ja järjestävän tehokkuusajattelun takana on ajatus optimaalisesta järjestämisestä, järjestämisestä järjestämisen vuoksi. Kyseessä on siis omatoiminen automaatti, jota kukaan ei ohjaa ihmisten hyvän elämän kannalta tarkoituksenmukaisiin päämääriin. Tämä kontrollista irronnut kontrolli synnyttää McDonaldin kritisoiman epäautenttisen ja utooppisen tilanteen, jossa asioiden ulkoinen olemus on tärkeämpää kuin se, miten asiat oikeasti ovat.³⁷

Saksalaisen filosofin Martin Heideggerin (1889–1976) mukaan täydellisesti järjestetty yhteiskunta ei ole ratkaisu ongelmiimme, vaan pelkästään teknologisen olemisen ymmärryksen päätepiste. Hän ei silti tuominut teknologiaa sinänsä, vaan vain tienä tehokkuuden maksimointiin. Emme nimit-

34. Steve Wurtzler (1992) 'She Sang Live, but the Microphone was Turned Off: The Live, the Recorded, and the subject of Representation', teoksessa Rick Altman (toim.) *Sound Theory Sound Practice*. New York & London: Routledge, 94.

35. Teknologian historioitsija David Nye puhuu ”teknologisesta ylevästä” (technological sublime), yhteisöllisestä kunnioituksen tunteesta tällaisten mykistystä herättävien teknologisten innovaatioiden edessä, erityisesti sellaisten jotka puhuttelevat kaikkia viittä aistia. David Nye (1994) *American Technological Sublime*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, xi–xx. Hyvä esimerkki teknologisesta ylevästä stadionrockin piirissä on englantilaisen arkkitehdin Mark Fisherin Pink Floyd -yhtyeen *The Division Bell* -kiertueelle 1994 luoma ”unimaisema”, joka peitti kokonaisen stadionin jättimäisen peilipallon avulla yllättäen ilmestyvään eeteriseen valomereen kesken osuvasti nimetyin 'Comfortably Numb' -kappaleen kitarasoolon. Pink Floyd (1978) *The Wall*. Holding (2000) 35. The Rolling Stones -yhtyeen teknologisista historioiteista ks. Kimi Kärki (2007) 'Cutting the Moss with Laser Beams: The Uses of History in The Rolling Stones Bridges To Babylon Stadium Tour', teoksessa *History of Stardom Reconsidered*, Kari Kallioniemi, Kimi Kärki, Janne Mäkelä & Hannu Salmi (toim.), Turku: International Institute for Popular Culture, IIPC Online Series 1, 23–27. Saatavilla e-kirjana osoitteesta <http://iipc.utu.fi/reconsidered/> [Viitattu 26.5.2010].

36. Dick Hebdige (1983 [1979]) *Subculture. The Meaning of Style*. London & New York: Methuen, passim.
37. Tämä prosessi kulkee läpi nyky-yhteiskunnan, yliopistoja unohtamatta. Mikko Lehtonen (2009) 'Spaces and Places of Cultural Studies', *Culture Unbound*, Volume I, Linköping: Linköping University Press, tarjolla sähköisesti <http://www.cultureunbound.ep.liu.se/> [Viitattu 26.5.2010], 72.

täin tule toimeen ilman olemismaailmaamme koskevaa teknistä tietoa. Hänen mukaansa ”olisi mieletöntä juosta sokeasti vasten teknistä maailmaa”.³⁸

Heidegger näki pienen toivonkipinän kulttuurin ulkopuolelta tulevan ”jumalan” hahmossa.³⁹ Amerikkalaisfilosofi Hubert Dreyfus tulkitsee tämän Heideggerin ”jumalan” tarkoittavan jonkinlaista vaihtoehtoista elämäntyyliä, joka kykenee valjastamaan tehokkuusajattelun tai sulattamaan sen itseensä. Hippiliike – Woodstockin kautta myöhemmin mytologisoitu oivallus erilaisen elämäntyylin mahdollisuudesta – oli hänelle juuri tällainen, tosin epäonnistunut, jumala, jonka keskeinen ihmiset yhdistävä manifestaatio oli alakulttuurin ”autenttinen” musiikki:

Kuusikymmenluvun musiikki tarjoaa meille yhden vihjeen siitä, minkälainen tämä uusi jumala olisi voinut olla. Bob Dylan, Beatles ja useat muut rockyhtyeet näyttivät monille ihmisille uuden tavan ymmärtää, mitä asiat todella merkitsevät. Tämä uusi ymmärtämisen tapa melkein yhdistyi kulttuuriseksi paradigmaksi Woodstockissa vuonna 1969, ihmisten eläessä muutaman päivän ajan sellaisessa olemisen ymmärryksessä, jossa tuonaikaiset peruskäsitykset järjestyksestä, kohtuullisuudesta, harkitusta toiminnasta ja joustavuudesta, tehokkaasta kontrolloimisesta jäivät sivuun. Tilalle nostettiin tiettyjä pakanallisia käytäntöjä, kuten luonnosta nauttiminen, tanssiminen, ja dionyysinen ekstaasi, samoin kuin eräitä laiminlyötyjä kristillisiä käytäntöjä, kuten rauha, suvaitsevaisuus ja rajaton lähimmäisenrakkkaus. Teknologiaa ei tuhottu. Ennemmin elektronisen kommunikaation kaikki voimat valjastettiin edellä mainittuja käytäntöjä artikuloivan musiikin palvelukseen.⁴⁰

Vaikka näiden ”pakanallisten” tai paremmin uusprimitiivisten käytäntöjen perusta oli siis rauhanomaisessa musiikin kuuntelussa, oli liikkeessä löyhästi kysymys kapinasta valtakulttuuria kohtaan, sen korvaamiseksi uudella kulttuurilla. Theodor Roszakin mukaan vastakulttuurin merkitys oli tuolloin sellaisen uuden perustan etsimises-

sä, joka mahdollistaisi radikaalin yhteiskunnallisen muutosohjelman. Hän varoitti jo 1969 ilmestyneessä kirjassaan *The Making of a Counter Culture*, että jos tämä vastakulttuurinen muutos epäonnistuu, ovat edessä ankeat ajat:

[– –] Luulen että meille ei ole varastossa muuta kuin mitä anti-utopioiden kirjoittajat kuten Huxley ja Orwell ovat ennustaneet – tosin minusta ei ole epäilystäkään siitä, etteivätkö nämä ankeat hirmuvallat tule olemaan paljon vakaampia ja tehokkaampia kuin nämä profheetat ovat ennalta nähneet.⁴¹

Puhuessaan näistä dystooppisista ”profetoista” hän tuli kenties itekin profetoineeksi, nimittäin hippien musiikkiperustainen vastakulttuuri romahti ja kaupallistui nopeasti.

Uusprimitiivinen musiikillinen liikehdintä on jatkunut eri muodoissaan nykypäiviin asti, joskin se on saanut välillä hippiliikkeestä erityisen kaukana olevia muotoja.

38. Hubert Dreyfus (1998) 'Heidegger nihilismin, taiteen, teknologian ja politiikan suhteista', suom. Ukri Pulliainen, teoksessa *Heidegger – ristiriitojen filosofi*, Arto Haapala (toim.), Helsinki: Gaudeamus, 217–220; Jussi Naukkarinen (2005) 'Heideggerin teknologian filosofiaa', *Tekniikan Waibeita* 2/2005, 15.

39. Martin Heidegger (1997 [1976]) 'Enää vain Jumala voi meidät pelastaa. Martin Heideggerin Spiegel-haastattelu', suom. Tere Tadeu, teoksessa George Steiner, *Heidegger*, alkuteos Heidegger, Helsinki: Gaudeamus, 189–192.

40. Dreyfus (1998) 228. Tämän ”Woodstockin hengen” vaikutuksesta teknologian ”pehmenemiseen” ja ihmiskeistämiseen ks. Jeff Taylor (1995) 'Multimedia – vaihtoehtoinen historia', teoksessa Erkki Huhtamo (toim.) *Virtuaalisuuden arkeologia. Virtuaalimatkaajan uusi käsikirja*, käsikirjoituksesta suom. Erkki Huhtamo, Rovaniemi: Lapin yliopisto, taiteiden tiedekunta, julkaisusarja D, 208–212.

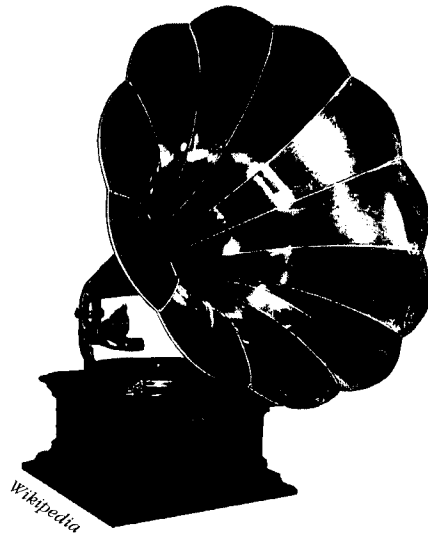
41. Theodor Roszak (1969) *The Making of Counter Culture. Reflections on the technocratic society and its youthful opposition*. New York: Anchor Books, xii–xiii. Ks. myös Taylor (1995) 205. Marja Ala-Ketola (nyk. Tuominen) määrittää vastakulttuurin sellaiseksi toiminnaksi, joka ”nousee vastustamaan valtakulttuurin perinteisiä muotoja ja etsii niistä jyrkästi poikkeavia, joko suoraan vastustavia tai vaihtoehtoja etsiviä ratkaisuja.” Marja Ala-Ketola (1985) *Hippejä, Jippejä, Beatnikkejä*, Oulu: Pohjoinen, 11. Ks. myös Edward Macan (1997) *Rocking the Classics. English Progressive Rock and the Counterculture*. Oxford: Oxford University Press, xi–xii, 13–17.

Nykyisen länsimaisen poliittisen korrektiuden ja järjestyksen vastavoimana voisi toimia esimerkiksi äärimmäinen metallimusiikki, jonka piirissä uusprimitiivisyyden tummemmat ja osin marginaalisemmat sävyt, kuten satanismi, wotanismi, dissonanssin ja rytmikkyyden yhdistelmästä nouseva hypnoottisuus – moraalipaniikkeja aiheuttavana huipentumana taatusti edelleen kapinallinen NSBM eli kansallissosialistinen black metal – yhdistyvät uskansasallisuuteen, ihmisvihaan ja toisaalta jopa sisäänpäin lämpivään mustaan huumoriin.⁴²

Onko tällainen äärimmäinen kapina olemassa enää vain kapinan idean säilyttämisen takia? Mutta toisaalta, kun jopa nihilistinen, aseita ihannoiva, naisia esineellistävä ja rasistinen gangsta rap on tämän päivän

musiikillisen kentän puolittaista valtavirtaa, herää kysymys siitä, onko kaikki hyvin myyvä musiikki lopultakin mahdollista sulauttaa uusliberalistisen järjestelmän sisälle. Kun melu tai vallitsevan järjestelmän vastaisuus eivät enää riitä aikaansaamaan kunnollista torjuntareaktiota, on Attalin keskeinen teesi niiden yhteiskuntaa horjuttavasta ja uhkaavasta voimasta auttamatta vanhentunut.

42. Keith Kahn-Harris (2007) *Extreme Metal. Music and Culture on the Edge*. Oxford & New York: Berg, 27–28, 40–41, 147–155; Bruce Johnson & Martin Cloonan (2008) *Dark Side of the Tune: Popular Music and Violence*, Ashgate Popular and Folk Music Series, Aldershot: Ashgate Press, 98–100, 134–136.

SADONKORJUUN AIKAAN

TIINA KINNUNEN

*Itä-Suomen yliopiston
historian yliopistonlehtori ja
Tampereen yliopiston yleisen
historian dosentti.*

■ Kirjoitin tämän kolumnin haikein mielin, mutta vakuuttuneena siitä, että on aika siirtyä syrjään *Historiallisen Aikakauskirjan* toimituksesta kahden kauden jälkeen. Kun aloitin Juha Sihvolan johtamassa toimituskunnassa vuoden 2001 alussa, sain ensimmäiseksi tehtäväkseni lyhentää Marjo Kaartisen ja Anu Korhosen alun perin *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä (1/2001) ilmestyneen keskustelupuheenvuoron *Miesten tiede! Poliittikka, sukupuoli ja historian tiedeyhteisö*. Poleemiseen sävyyn kirjoitettu teksti herätti tuolloin 2000-luvun alussa laajalti keskustelua historioitsijoiden piirissä. Se poiki esimerkiksi Tieteiden talolla järjestetyn keskustelutilaisuuden ja oli omalta osaltaan virittämässä kirjahanketta, jonka tulos *Oma pöytä. Suomalaiset naiset historiankirjoittajina* näki päivänvalon keväällä 2005.

Kaivoin esiin Kaartisen ja Korhosen puheenvuoron (1/2001), ja sen luettuani saatoin vain todeta, että suomalaisessa historia-kulttuurissa on tapahtunut perinpohjainen muutos, ainakin mikäli tilannetta tarkastelee sukupuolten välisen valtasuhteen ja Aikakauskirjan toimituspolitiikan näkökulmasta. Muutos on itse asiassa niin radikaali, että

nuorempien tutkijoiden saattaa jopa olla vaikea ymmärtää Kaartisen ja Korhosen rai-voa. He esittivät puheenvuorossaan, etteivät "naiset näyttäyty historialla tutkimuksellisesti yhtä ammattimaisina, kiinnostavina ja huomiota ansaitsevana tutkijoina kuin miehet" ja todistivat väitettään tilastollisella tarkastelulla. Suurenuslasin alle joutuivat Aikakauskirjan 1990-luvun ja vuoden 2000 numeroiden artikkelikirjoittajien sukupuoli-jakauma ja kirja-arvostelujen sukupuolittuneet painotukset sekä saman aikakauden historian tutkimuksissa, lähinnä väitöskirjoissa, käytetyn tutkimuskirjallisuuden sukupuolijakauma.

Jo ensimmäisellä kriteerillä arvioiden tilanne oli synkkä: Naiskirjoittajien osuus oli huomattavan vähäinen, erityisesti kun otti huomioon naisten 1990-luvun myötä selvästi kasvaneen osuuden ammattitutkijoiden joukossa. Vuoden 1992 vuosikerran artikkelikirjoittajiksi ei mahtunut yhtään naista ja samoin oli käynyt numeron 3/2000 kohdalla. Jälkimmäisessä ei myöskään ollut yhtään naispuolisen tutkijan kirjoittamaa arvostelua. Juha Sihvolan aloittaessa päätoimittajana hän sitoutui sukupuolivouman oikaisemiseen aktiivisella toimituspolitiikalla (1/2001). Ja näin todella tapahtui: Koska toimitus lähti siitä, että naisten näkymättömyyden syynä ei ollut heidän ammatillinen alaikäisyytensä, vaan se juontui syvään juurtuneista ja pitkälti tiedostamattomista rakenteista, ajattelutavoista ja toimintamalleista, muutos oli toteutettavissa toimituksen myötävaikutuksella. Käytännössä tämä tarkoitti esimerkiksi sitä, että seurasimme, että jokaisessa numerossa olisi naisarvostelijoita ja arvioitavina naisten kirjoittamia tai

toimittamia teoksia. Koska tässä vaiheessa ei vielä systemaattisesti harjoitettu call for papers -käytäntöä, naiskirjoittajilta pyydettiin artikkeleita siinä missä aiemmin oli (todennäköisesti) käännytty lähinnä vain miesten puoleen. Tilastollinen tarkastelu 2001–05 vuosikerroista osoittaa, että aktiivinen politiikka tuotti tulosta. Ainoastaan kahdessa numerossa (1/2001 ja 3/2002) ei ollut arvioitavana naisten kirjoittamaa tai toimitettavaa teosta. Naiskirjoittajan kynänjälki näkyi jokaisessa numerossa, jos kohta joissain numeroissa kirjoittajakunta oli vielä varsin miesvoittoinen.

Pirjo Markkolan päätoimittajakaudella naisten osuus kirjoittajista on lisääntynyt merkittävästi, jopa niin, että muutamassa teemanumerossa mieskirjoittajat ovat olleet selvänä vähemmistönä. Näissä numeroissa kirjoittajat ovat valikoituneet call for papers -menettelyn kautta. Naiskirjoittajat ovat osoittautuneet miehiä aktiivisemmiksi tarjoamaan artikkeleitaan, ja he ovat paneutuneet huolella kiinnostavien suunnitelmien laatimiseen. Voi tietenkin kriittisesti kysyä, onko toimitus ohjannut teemanumeroillaan lehden linjaa yhä kauemmas mieskirjoittajien valtavirran painopisteistä. Teemojen rajausta on kuitenkin tietoisesti jätetty väljäksi, jolloin niitä voi lähestyä hyvin moninlaisista tulokulmista. Teemat on toki valittu toimituksen jäsenien kiinnostuksen mukaan, mutta samalla niin, että ne osallistuvat ajankohtaiseen kansainväliseen keskusteluun.

Mistä muutos sitten kertoo? Ensinnäkin siitä, että naispuolisten tutkijoiden ja väitöskirjantekijöiden määrän kasvaessa siinä määrin, kuin on tapahtunut, se väistämättä näkyy kirjoittajakunnan profiilissa. Tällöin Aikakauskirja on vain kehityksen indikaattori. Muutostahan on tapahtunut muissakin suhteissa, esimerkiksi 2000-luvulla naisprofessoreiden ja muiden naispuolisten yliopisto-opettajien määrä on kasvanut huomattavasti, niin että tällä hetkellä jokaisella historian laitoksella on pysyvää naispuolista opetushenkilökuntaa. Symbolisesti merkittävimmät tapahtumat olivat epäilemättä ensimmäisen naisen tulo Suomen historian professorin virkaan vuonna 2003 ja naisen

valinta Aikakauskirjan päätoimittajaksi ensimmäistä kertaa vuonna 2005. Mutta Aikakauskirjaa voi mielestäni pitää myös muutoksen tekijänä, onhan se aktiivisella poliittikallaan tarjonnut tilaa naiskirjoittajille ja tehnyt heidän tutkimustaan tunnetuksi. Tässä suhteessa lehti on noudattanut yleisempää tiedepoliittista linjaa, jonka tavoitteena on toisaalta ollut naispuolisten tutkijoiden aseman vahvistaminen ja toisaalta gender-tutkimuksen edellytysten parantaminen.

Loppu hyvin, kaikki hyvin? Juha Sihvolan aloittama ja Pirjo Markkolan jatkama politiikka, joka on tuulettanut Aikakauskirjaa kaiken kaikkiaan, niin ettei enää voi puhua ”Historiallisesta hartauskirjasta”, on kantanut sikäli hedelmää, ettei toimituksen kokouksissa tarvitse enää miettiä, toteutuu-ko tasapuolisuus mies- ja naiskirjoittajien välillä. Haasteet eivät kuitenkaan lopu tähän, mutta niistä tiukimmat eivät enää kytkeydy sukupuoleen. Naistutkimuksessa on tuotu esiin, kuinka naisten saavuttaessa aiemmin heidän ulottumattomissaan olleita mahdollisuuksia valta tuntuu karkaavan toisaalle. Aikakauskirjan yhteydessä tämä tarkoittaa ainakin sitä, että ollaan tulossa (tai jo tultu) tilanteeseen, jossa julkaiseminen lehden palstoilla ei meritoi samalla tavalla kuin kansainvälinen julkaiseminen.

Pirjo Markkolan aikana systemaattisesti toteutettu referee-käytäntö on terävöittänyt lehden artikkeleiden tieteellistä tasoa, mutta tämän työn tulokset valuvat tavallaan hukkaan, jos suomen kielellä julkaiseminen syrjäytyy kakkosluokan näpertelyksi. Kukaan ei ole kuitenkaan pystynyt vakuuttavasti perustelemaan, miksi luonnontieteiden kriteerejä ollaan sokeasti siirtämässä yhteiskunta- ja humanistisiin tieteisiin. Muutoksen pysäyttämiseksi tarvitaan siten päätäväistä toimintaa. Suomalaisen tiedepoliittikan suunnan kääntäminen on tietenkin toisen mittaluokan operaatio kuin Aikakauskirjan sukupuolivinouman oikaiseminen, mutta se on asetettava tavoitteeksi. Ja jokainen meistä voi tehdä oman osansa tarjoamalla Aikakauskirjaan laadukkaita käsikirjoituksia ja osallistua tällä tavoin suomenkielisen historian tutkimuksen kehittämiseen entistä korkeatasoisemmaksi. ☺

JYRKI PAASKOSKI

Miksi Vanha Suomi yhdistettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan?

Dosentti Jyrki Paaskoski pohtii Vanhan Suomen suuriruhtinaskuntaan liittämisen taustaa ja problematiikkaa.

■ Tärkeä kysymys Aleksanteri I:n Vanhan Suomen yhdistämismotiiveista on askarruttanut Kansallisarkiston entistä pääjohtajaa Kari Tarkiaista (HAik 4/2009) ja valtiosääntöoikeuden dosentti Aki Rasilaista (HAik 2/2010). Tarkiaisen mukaan yhdistämisen päämotiivi oli filantrooppinen eli Vanhan Suomen lahjoitusmaatalonpoikien kehnoksi käyneen aseman korjaaminen, kun taas Rasilainen pitää filantrooppista selitystä mahdottomana ja nostaa tärkeimmäksi tekijäksi keisarin halun ulottaa Porvoon päätökset koskemaan myös Uudenkaupungin (1721) ja Turun (1743) rauhoissa Venäjään liitettyä Viipurin kuvernementtia eli Vanhaa Suomea.

Sekä Tarkiaisen että Rasilaisen mielestä Vanhan Suomen liittämistä suuriruhtinaskuntaan voidaan selittää yhdellä Aleksanteri I:n päämotiivilla. Todennäköisesti yhdistämistä puoltavia tekijöitä oli kuitenkin useampia. Keisarin motiivia tukevat aihetodisteet ja toisen käden lähteet ovat sen verran aukollisia, että niiden perusteella on

vaikea nostaa yhtä yhdistämismotiivia ylitse jonkin toisen. Lähteitä analysoimalla voidaan kuitenkin havaita, että lahjoitusmaakysymys oli kiinnostanut keisaria jo vuosikausia ennen kuin ajatus hallinnollis-oikeudellisen kokeilun ulottamisesta Vanhaan Suomeen tuli ajankohtaiseksi. Lisäksi yhdistämispäätöksen poliittinen ajankohta joulukuussa 1811 on otettava huomioon aivan kuten Rasilainen artikkelinsa lopussa korostaa.

Tarkastelen seuraavassa kaikkia kolmea eli filantrooppista, hallinnollis-oikeudellista ja poliittista argumenttia. Oman tutkimushistoriani vuoksi painopisteeni on ensisijaisesti lahjoitusmaaproblematiikassa, ja toista selitystä pohdin lähinnä Vanhan Suomen yhdistämisen merkitystä koskevan historiankirjoituksen kautta. Poliittista argumenttia käsittelen lyhyesti, koska siihen perustuvat ajatukseni ovat yleiseen tutkimuskirjallisuuteen perustuvia tulkintoja. Esittelen kuitenkin yhden uuden alueellisesti läheisen mutta ajallisesti hieman vanhemman yhdistämisesimerkin, joka voi valaista venäläisten toimia Suomen suunnalla 1809 ja 1811.

Aleksanteri I ja Vanhan Suomen lahjoitusmaat

Aikalaiset tiesivät hyvin, että Aleksanteri I suhtautui kielteisesti maaorjuuteen. Pian valtaannousunsa jälkeen 1801 hän armahti maaorjuutta kirjassaan *Matka Pietarista Moskovaan* (1790, suom. 2007) voimakkaasti kritisoineen ja tästä syystä Siperiaan karkoitettun A. N. Radištševin. Keisari halusi estää maaorjuuden venäläisten piirteiden leviämisen keisarikunnan ei-venäläisiin

osiin, ja työ oli helpointa aloittaa niillä alueilla, jossa käytännön venäläiset piirteet eivät olleet vielä täysin vakiintuneet. Aleksanteri I:n motiivi oli eittämättä myös filantrooppinen, mutta taustalla vaikuttivat keisarikunnan yleistä hyötyä ja turvallisuutta sekä kansantalouden kehittämistä koskevat ajatukset.

Aleksanteri I aloitti uudistuspolitiikkansa 1802 ja 1804 kohdentamalla Viron ja Liivinmaan kuvernementteihin lait, jotka takasivat talonpojille tilojen perinnöllisen nautinto-oikeuden ja suojan, ettei heitä myytäisi venäläiseen tapaan maaorjina ilman maata. Lakien taustalla olivat talonpoikien aseman heikentyminen ja lisääntynyt väkivalta, jotka olivat työllistäneet ylenmäärin Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegiota, Venäjän Hallitsevaa senaattia ja armeijaa 1700-luvun lopulta lähtien. Jatkossa Viron (1816) ja Liivinmaan (1819) talonpoikia koskevat uudet lait takasivat heille henkilökohtaisen vapauden. Käytännössä tämä merkitsi maaorjuuden periaatteellista purkamista, kun balttilaiset talonpojat saivat vapaan muutto- ja avoitusoikeuden.¹

Vanhan Suomen lahjoitusmaatalonpojat eivät tosin olleet maaorjia, mutta heidän asemansa oli heikentynyt kartanotalouden tehostumisen myötä aivan kuten Baltiassakin. Donataarin ja talonpoikien välisen kontraktikäytännön yleistymisen 1770-luvulta lähtien oli tosiasiaa sulkenut kruunun pois verosuhteen määrittelystä, vaikka muodollisesti kontrahdit oli hyväksyttävä alioikeuksissa. Uudesta käytännöstä oli seurannut runsaasti monimutkaisia vuosikausiksi venähtäneitä ja usein jopa Hallitsevaan senaattiin asti päätyneitä oikeusjuttuja.

Aleksanteri I:n hallituskauden alussa arvioitiin, ettei lahjoitusmaaongelmaa saataisi pois päiväjärjestyksestä ratkaisemalla yksittäisiä oikeusjuttuja. Tarvittiin laajempi selvitys Vanhan Suomen lahjoitusmaiden maanluonnoista ja verotuksesta, minkä jälkeen harkittaisiin jatkotoimenpiteitä. Tätä varten asetettiin 1802 erityinen Tarkastuskomitea (ns. Äldre komittén), jolle tosin annettiin muitakin selvitystehtäviä. Komitea oli riittävä, eikä se saanut aikaiseksi lahjoitusmaaongelmaa selventävää eikä toteut-

tamiskelpoista ehdotusta. Ajallisesti rinnakkaiset Liivinmaan ja Viron esimerkit osoittavat, että talonpoikien olojen parantaminen ja nimenomaan maaorjuuden venäläisten piirteiden leviämisen estäminen oli Aleksanteri I:n keskeinen tavoite. Se oliko keisarilla jo tässä vaiheessa mielessään jonkinlainen Vanhan Suomen lahjoitusmaatalonpoikien oikeudet määrittävä laki, jää toistaiseksi odottamaan lisätutkimuksia.²

Aleksanteri I oli hyvin perillä Vanhan Suomen lahjoitusmaatalonpoikien tilanteesta. Keisari puuttui henkilökohtaisesti Valkjärven Veikkolan donaation oikeusjutun käsittelyyn kesäkuussa 1810 keskeyttämällä sen ja siirtämällä tapauksen tutkinnan lakikomissionsa kahdelle nuorelle juristille G. H. Hehnille ja K. W. Zimmermannille. Selvityksen tuloksena keisari antoi 10. huhtikuuta 1811 käskykirjeen, jonka mukaan Veikkolan donataari ei saanut nostaa talonpoikien veroja, ja ongelman ratkaisemiseksi oli selvitettävä lahjoitusmaan maanluonto.³

Hehn ja Zimmermann liittivät mietintönsä ilmeisesti alkuperäisen toimeksiantonsa mukaisesti laajan selvityksen lahjoitusmaiden maanluonnosta ja verotuksesta. On perusteltua olettaa, että mietintö päättyi Aleksanteri I:lle tai ainakin sen ydinkohdat selostettiin hänelle, koska huhtikuun 10. päivän (1811) keisarillisessa käskykirjeessä peruutettiin Hehnin ja Zimmermannin ohjeiden mukaisesti kaksi aikaisemmin annettua lahjoitusmaaukaasia. Mietinnöstä voidaan poimia yksi paljon puhuva lainaus, joka kertoo sen, että toivomus lahjoitusmaatalonpoikien aseman pikaisesta ratkaisusta oli nostettu esiin.

1. Juhan Kahk (1999), *Baron und Bauer im Baltikum. Versuch einer historisch-phänomenologischen Studie zum Thema "Gutsherrschaft in den Ostseeprovinzen"*, 117–132. Ks. Myös Juhan Kahkin osuuksia *Eesti talurahva ajalugu I* (1992), 591–614. Maaorjuudesta luopuminen lainsäädäntöteitse toteutettiin myös Preussissa 1807.

2. Jyrki Paaskoski (1997), *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826*.

3. J. R. Danielson-Kalmari (1911), *Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen*, 75–76.

Siten on siis valitettavasti pelättävä, että vanhan Suomen talonpojista, joilla persoonallisesta vapaudestaan ei enää ole muuta jäljellä kuin se oikeus, ettei heitä saa yksitellen eikä ilman maata myydä, suurin osa ennen pitkää on fyysillisesti häviävä, puhumattakaan siitä siveellisestä alentumisesta, jota niin mielivaltainen kohtelu välttämättömästi tuo mukanaan ja josta monessa paikoin tätä maata jo on liiaksikin jälkiä nähtävänä. Niin tapahtuu, ellei ajoissa ryhdytä tehokkaiisiin toimiin meidän tässä kuvaamiemme onnettomuuksien ja kurjuuksien ehkäisemiseksi.⁴

Hieman ennen Veikkolan oikeusjutun keskeyttämistä keväällä 1810 G. M. Armfelt oli jättänyt valtiosihtööri M. M. Speranskin välityksellä keisarille toimitettavaksi muistionsa *Apperçu de la situation actuelle de la Finlande*, jossa sivuttiin myös Vanhan Suomen kysymystä. Elof Tegnérin mukaan Armfeltin saapuminen Pietariin toukokuussa 1811 oli yhteydessä tähän keisaria kiinnostaneeseen muistioon ja nimenomaan sen Vanhaa Suomea koskevaan osuuteen. Tapaamisessa Armfelt sai kuulla Aleksanteri I:n olevan valmis Vanhan ja Uuden Suomen yhdistämiseen ja myöntämään Viipurin kuvernementille ”saman konstituution ja samat vapauden muodot” kuin Suomen suuriruhtinaskunnalle, mikä Rasilaisen mukaan oli koko yhdistämisen päämotiivi.⁵

Kesällä ja alkusyksystä 1811 Armfelt valmisti keisarin pyynnöstä Vanhan Suomen liittämistä keräämällä tietoja alueen hallinnosta, oikeudenhoidosta ja taloudellisista oloista. Lokakuussa 1811 hän kirjoitti mietintönsä *Réflexions sur la Réunion de l'Ancienne et de la Nouvelle Finlande*, jonka hän esitteli keisarille marraskuun alussa 1811.⁶ Armfelt kirjoitti 5. marraskuuta 1811 tapaamisestaan keisarin kanssa puolisolleen Hedvig De la Gardielle seuraavasti:

”Olen syönyt päivällistä hovissa, työskennellyt illalla keisarin kanssa, ja lopultakin saanut päätettyä vanhan ja uuden Suomen yhdistämisen, mikä on todellakin suuri saavutus ja ihmiskunnalle ei mikään pieni voitto, sillä nuo onnettomat olennot vanhas-

sa Suomessa voivat siten toivoa saavansa takaisin yhteiskunnan turvaaman elämän (*existence civile*) ja päästä pois raakalaisuudesta.”⁷

Lainauksen perusteella voidaan todeta, että ainakin Armfeltille lahjoitusmaatalonpoikien aseman parantaminen oli tärkeä yhdistämisen motiivi. Asia vaivasi häntä myös henkilökohtaisesti, sillä huhtikuussa 1812 Armfelt osti kenraalimajuri Aleksei Kopievin Hiitolan Pukinniemen donaatoin päästäkseen eroon yhdestä hankalimmasta venäläisestä donataarista ja yhdistämisen vastustajasta. Taloudellisesti kauppa oli järjetön, ja Armfeltin elämäkerran kirjoittaneen Carl von Bonsdorffin mukaan teko olikin lähinnä filantrooppinen.⁸

Yhdistämisen filantrooppista selitystä kannattava Matti Klinge on arvellut, että keisarin tavoitteena olisi ollut ”ehkä tuoda suomalainen järjestelmä talonpoikaisvapauksineen ihan Pietarin porteille näyteikkunaksi”. On myös mahdollista, että Pukinniemen ostoon tarvittava kauppasumma olisi tullut keisarin kassasta, joskin Klinge on myöhemmin epäillyt tätä. Armfeltin mietinnössä yhdistämistä perusteltiin tyrannimaisilla ja voitontavoittelussaan villipetomaisilla lahjoitusmaaisännillä, joita hän kutsui ”iilimadoiksi”. Todennäköisesti keisari jakoi nämä samat mielipiteet, sillä tuskinpa Armfelt olisi ilmaissut asiaa näin suorasukaisesti ilman keisarin hyväksyntää ja tukea.⁹

4. Danielson-Kalmari (1911), 80.

5. Elof Tegnér (1894), *Gustaf Mauritz Armfelt, III*, 252–260; Carl von Bonsdorff (1932), *Gustaf Mauritz Armfelt, III, Levnadskildring*, 106–111.

6. Handlingar rörande Viborgs läns återförening med övriga Finland 1811–1812, mk VAY 1059–1060, G. M. Armfeltin kok, KA. Ks myös Jyrki Paaskoski (1997), 'G. M. Armfelt och Gamla Finland', *HTF*, 304–307.

7. ”Jag har ätit middag på hovet, arbetat med kejsarn i afton och äntel. fått desiderat om gamla och nya Finlands förening, som är ett verkel. stort opus och för mänskligheten ej en liten vinst, ty de olyckel. varelserne i gamla Finland kunna därigenom hoppas att återfå en existence civile och komma ut ur sin förfäring.” – G. M. Armfelt vaimolleen Hedvig De la Gardielle Pietarista 5.11.1811, Armfeltin kok, KA.

8. Von Bonsdorff (1932), 328–329.

9. Matti Klinge (1980), *Bernadotten ja Leninin välissä*, 78–80, lainaus 80. Tässä on käytetty teoksen toista painosta.

Valtiosihtööri Speranskilla oli tärkeä rooli yhdistämispäätöksen taustalla, sillä hän laati Armfeltin mietintöjen pohjalta valtakunnanneuvoston eri departementtien puheenjohtajista koostuvalle erikoiskomissiolle yhdistämistä puoltavan esityksen. Tavoitteena oli yhdenmukaistaa Vanhan Suomen siviililait, jotka olivat aiheuttaneet epäselvyyksiä lahjoitusmaiden maanhallintakysymyksissä, ja palauttaa alueelle ruotsalaiset veronormit, joita oli noudatettu vuoteen 1784 asti. Samalla raskaaksi käyneistä Katarina II:n alue- ja paikallishallinnon viimeisistä rippeistä voitaisiin luopua. Speranski uskoi, että yhdistämismanifestilla voitiin ratkaista monta hankalaa ongelmaa, ja samalla vastuu niiden toteutuksesta siirtyisi suuriruhtinaskunnan virkamiehille.¹⁰

Vanhan Suomen yhdistäminen suuriruhtinaskuntaan tarjosi Aleksanteri I:lle mahdollisuuden ratkaista lahjoitusmaakysymys ilman erillistä lainsäädäntöä. Ulottamalla suuriruhtinaskunnassa noudatettut lait ja käytännöt Vanhaan Suomeen keisari uskoi myös lahjoitusmaatalonpoikien aseman kohentuvan, ja samalla hallinto- ja oikeuslaitosta tavattomasti rasittaneet lahjoitusmaariidat päättyisivät. Vanhan Suomen yhdistämistä koskevassa jälkimmäisessä, niin sanotussa Viipurin läänin järjestämisasetuksessa (19/31.12.1811) lahjoitusmaajärjestelmä oli näkyvästi esillä, mutta se määriteltiin ruotsalaisen käsitteistön kautta. Aleksanteri I:n oletus ei kuitenkaan toteutunut, ja tammi-kuussa 1825 eli hieman ennen kuolemaansa hän asetti erityisen lahjoitusmaakomitean, joka jätti mietintönsä Nikolai I:lle. Tuloksena oli vuoden 1826 lahjoitusmaukaasi eli niin sanottu musta manifesti, jonka mukaan talonpojat saivat pitää henkilökohtaisen vapautensa, mutta menettivät perintöoikeuden tiloihinsa ja muuttuivat lampuodeiksi.

Vanhan Suomen "palauttajat"

Rasilainen puolestaan katsoo, että yhdistämisen päämotiivi oli Aleksanteri I:n pyrkimyksessä ulottaa kustavilaiset vuoden 1772 hallitusmuoto ja 1789 yhdistys- ja vakuuskirja Vanhaan Suomeen ja laajentaa hallituskokeilua Porvoossa toteutettujen suuntavi-

vojen mukaisesti tulevassa Viipurin läänissä. Rasilainen viittaa kirjoituksessaan Y. S. Yrjö-Koskiseen ja J. R. Danielson-Kalmariin, jotka molemmat näkivät Vanhan Suomen liittämisen ennen kaikkea "palauttamisena" alkuperäiseen kansalliseen yhteyteensä.

Molemmat professorit arvioivat Vanhan Suomen historiaa siitä näkökulmasta, miten Venäjä oli edistänyt tai estänyt suomalaiskansallisen hengen kehittymistä ja kansakunnan kypsymistä kohti valtionmuodostusta. Vanhan Suomen kohdalla tuloksena oli pitkä luettelo kaikenlaisesta kurjuudesta, joka alkoi lahjoitusmaista ja päättyi Katarina II:n alue- ja paikallishallintouudistukseen (1784) sekä vuonna 1797 alkaneisiin väenottoihin. Kansallisen historiakäsityksen mukaan Vanha Suomi oli hyvä esimerkki siitä, että kyseessä oli ollut kansakunnan kehittymisen kannalta väärä tie. Siksi Aleksanteri I:n päätös Vanhan Suomen yhdistämisestä oli kuin taivaan lahja, jota Yrjö-Koskinen luonnehti teoksessaan *Suomen kansan historia* seuraavasti:

Ainoa keino, millä uutta elämänvoimaa saatettaisiin vuodattaa tähän Suomesta eronneeseen kappaleeseen, oli yhdistää se jälleen suomalaiseen emämaahan.¹¹

Sortovuosien aikana 1800- ja 1900-luvun taitteessa historian tutkimuksen tehtäväksi tuli suuriruhtinaskunnan autonomisen aseman ja maantieteellisen alueen puolustaminen. Puolustustaistelun molemmat osat yhdistyivät Vanhassa Suomessa, jossa noudatettut ruotsalaiset lait ja privilegiot osoittivat sen kuulumista läntiseen sivistyspiiriin. Tutkimuksessaan *Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen* (1894, 1911) Danielson-Kalmari halusi Vanhan Suomen esimerkin avulla osoittaa, ettei ruotsalaisten

10. "O soedenii staroj Finljandii pod odno imenovanie i odin obraz upravljenija", Sredi že nahoditsja nekotorye bumagi M. M. Speranskogo po upravljeniju Finljandiju 23.2.1812 (1811–1812), 1–33., Gosudarstvennyj Sovet, Osobyj komitet predsedatelej departementov (1810–1812), d. 15, o. 16, f. 1164, RGIA, mf NL 26, KA. 11. Yrjö Koskinen (1933), *Suomen kansan historia*, 685–690, lainaus 690. Tässä on käytetty teoksen kolmatta painosta.

lakien ja venäläisten käytäntöjen sekamuodosta voinut syntyä toimivaa kokonaisuutta. Tämä kehityskulku saatiin katkaistua Aleksanteri I:n yhdistämismanifestilla, jota edelsivät Sprengtportenin, Anjalan miesten ja David Alopaeuksen esitykset sekä lopulta Armfeltin ja Speranskin konkreettiset suunnitelmat. Samalla Vanha Suomi sai palvelu historiallisena esimerkkinä ja ajankohtaisena todisteena siitä, että yleisvaltakunnallisen lainsäädännön ulottaminen Suomen suuriruhtinaskuntaan oli vaarallista ja johtaisi analogianomaiseen tilaan Vanhan Suomen aseman kanssa.

Vuonna 1931 ilmestyneen *Tien varrelta kansalliseen ja valtiolliseen itsenäisyyteen* -artikkelikokoelmansa neljännessä niteessä Danielson-Kalmari jatkoi sen taistelun kuvaamista, jonka hän oli päättänyt Viipurin läänin palauttamista (1911) käsittelevään tutkimukseensa. Nide oli omistettu ”Idän ja lännen taistelulle Karjalassa”, ja keskeisimmiksi teemoiksi Danielson-Kalmari nosti lahjoitusmaakysymyksen jatkovaiheet ja Viipurin läänin ”silpomissuunnitelmat”. Esipuheessaan Danielson-Kalmari korosti sitä, että Suomen suuriruhtinaskunnan (valtion) perustaminen oli ollut välttämätön edellytys Vanhan Suomen yhdistämiselle:

Vuosikymmenet vierivät, venäläiset olot ja laitokset juurtuivat maakunnassa [Vanhassa Suomessa] yhä lujemmalle, tulevaisuuden taivas synkistyi synkistymistään. Maaorjuuden kauhut olivat jo ovilla. Silloin yleiseurooppalaiset valtaseikat ja niiden yhteydessä nimenomaan myöskin Suomen kansan sisäinen kehitys johtivat Venäjään yhdistetyn, mutta omien lakiansa mukaan hallittavan Suomen valtion perustamiseen. Tämä tapaus tuotti myös Länsi-Karjalan kansalle pelastuksen. Keisari Aleksanteri I – Mikael Speranski ja Kustaa Mauri Armfelt apumiehinhän – palautti Viipurin läänin muun Suomen yhteyteen, toivoen siten tekevänsä siellä vallitsevasta kurjuudesta ja sekasorrosta lopun.¹²

Samat yhdistämistulkinnat dominoivat pienen variaation suomalaista historian tutkimusta 1970-luvulle saakka. Arkistomiehenä

Viipurissa ja Helsingissä toiminut maisteri Ragnar Rosén nosti 1938 ilmestyneessä *Vanha Suomi* -nimisessä artikkelissaan yhdistämisen erääksi Suomen historian merkkipaaluksi:

On empimättä sanottava, että Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen oli suurimpia voittoja, mitä länsimainen oikeus- ja yhteiskuntajärjestys on maassamme millonkaan saavuttanut.”¹³

Rosén painotti myös oikeustaistelun merkitystä ja yhdistämisen seurauksena syntyneitä maantieteellistä kansakokonaisuutta:

Silloin lehti odottamatta kääntyi. – – Matkallaan Porvoon valtiopäiville ei keisari Aleksanteri, joka juuri niihin aikoihin eli elämänsä valoisimpia kausia, voinut olla huomaamatta sitä valtavaa eroa, mikä oli olemassa Vanhan ja ns. Uuden Suomen välillä, joista toista oli väkisin koetettu venäläistyttää, kun taas toinen oli saanut kehittyä länsimaisten aatteiden piirissä. Keisarin mielialoihin vaikuttivat suuresti hänen suomalaiset neuvonantajansa, ennen kaikkea Kustaa Mauri Armfelt, ja loppujen lopuksi julkaistiin kuuluisa v:n 1811 manifesti, joka jälleen liitti Suomen erossa olleet jäsenet toisiinsa. Vanhan Suomen kärsimys-historia oli päättynyt.¹⁴

Suomen historian käsikirjan jälkimmäisessä niteessä (1949) poliittisen historian professori Erkki K. Osmonsalo puolestaan katsoi, että yhdistämisajatuksen alkuperä oli osittain lahjoitusmaakysymyksen ratkaisemisessa. Taustalla vaikuttivat myös venäläisten lakien ja käytäntöjen sekä ruotsalaisperäisten siviililakien yhteensovittamisesta aiheutuneet ristiriidat. Osmonsalo arvioi, että lahjoitusmaakysymys ja Vanhan Suomen yleisesti heikentynyt taloudellinen ja sosiaalinen tilanne olivat keskeisimmät syyt Alek-

12. J. R. Danielson-Kalmari (1931), *Tien varrelta kansalliseen ja valtiolliseen itsenäisyyteen*, IV, 9–10.

13. Ragnar Rosén (1938), 'Vanha Suomi', *Karjalan historiaa, Historian Aitta VIII*, 154.

14. Rosén (1938), 134.

santeri I:n yhdistämispäätökselle. Sodanjälkeinen ilmapiiri heijastui Osmonsalon tekstissä varovaisempina sanakäänteinä, mutta sortovuosien venäläistämisargumentti näkyi edelleen selvästi.

Näin hänessä [Aleksanteri I:ssä] syntyi ikään kuin itsestään ajatus, että Viipurin kuvernementin pelastaminen täydellisestä tuhosta tuskin oli muuten mahdollinen kuin että venäläistämispuuhat lopetettiin ja että Viipurin kuvernementissakin pantiin toimeen nyt vallatussa Suomessa voimassa oleviksi taatut kansalaisoikeudet ja oikeusjärjestys.¹⁵

Kaikkien näiden tulkintojen lähtökohtana oli Vanhan Suomen ”palauttaminen” entiseen kansalliseen yhteyteensä. Sekä palauttajista että asiaa jo Kustaan sodan aikana esillä pitäneistä Liikkalan ja Anjalan miehistä tehtiin sankareita, kaukokatseisia kansakokonaisuuden ja sen maantieteellisen alueen puolustajia, jotka ymmärsivät, että suomalaiset oli pidettävä irrallaan venäläisistä vaikutteista. Tästä syystä yhdistäjien saavutukset nähtiin kulttuuritekona, joka pelasti Viipurin läänin kaikesta vieraasta ja kelvottomasta, kuten Max Engman on huomauttanut.¹⁶

Yhdistämistoimien seurauksena Vanhan Suomen säätyläiset joutuivat omaa lääninään koskeissa ratkaisuisa kokonaan sivuraitelle. Heitä ei kelpuutettu uuteen läänineikä paikallishallintoon, ja yhtä lukuun ottamatta myös entiset kihlakunnantuomarit määrättiin lakkautuspalkalle. Rosénin sekä dosentti V. A. Nordmanin ja professori Yrjö Blomstedtin mielestä tämä oli Vanhan Suomen integroinnin kannalta ollut suuri vahinko. Suomen Sukututkimusseuran piirissä vaikuttaneen kolmikön mukaan Vanhan Suomen säätyläisten oli helpompi suhtautua kaksijakoiseen alamaisuuteensa kuin Ruotsiin tähyävien läntisten maanmiestensä. Vanhan Suomen säätyläiset olivat syntyneet Venäjän hallitsijoiden alamaisiksi eikä heidän näkökulmastaan katsottuna historiaa ollut totisesti Ruotsin kuninkaiden historiaa. Vanhan Suomen säätyläisten syrjäyttämistä 1810-luvulla seurasi Blomstedtin mukaan

trendi, jossa monet hakeutuivat keisarikunnan puolelle sotilasakatemiaihin tai siivilioppilaitoksiin. Tutkintojen jälkeen he jäivät Venäjälle eivätkä monetkaan heistä palanneet takaisin. Muutamat Vanhan Suomen säätyläiset löysivät turvasataman kenraalikuvernöörin kansliasta ja postilaitoksesta, joissa palvelikin runsaasti sukuperältään ”vanhasuomalaisia” virkamiehiä.¹⁷

Rasilaisen argumentti perustuslaillisen selityksen ensisijaisuudesta osuu yksin kansallisen koulukunnan painotusten kanssa. Vanha Suomi ja sen asukkaat oli pelastettava antamalla heille samat lait ja oikeudet kuin suuriruhtinaskunnan asukkailla jo oli. Se tarkoittiko keisari *la Constitution* -ilmauksella vuoden 1772 hallitusmuotoa ja vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjaa, on mielestäni toissijainen kysymys, ja olen näkeväni Rasilaisen olevan enemmän kiinnostunut 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkuvuosien ”leomechelniläisen” valtiosääntökeskustelun argumentaation ja painotusten ulottamisesta Vanhan Suomen yhdistämiseen.

Muita yhdistämisesimerkkejä

Olen Rasilaisen kanssa samaa mieltä siitä, että yhdistämismanifestin ajankohta on tärkeä ja se tarjoaa yhden lisäselityksen, miksi manifestia ei annettu esimerkiksi 1809 tai 1810. Vanhan Suomen yhdistämisellä oli nimittäin erityistä poliittista merkitystä juuri loppuvuodesta 1811, jolloin Venäjän ja Ranskan välit olivat kiristyneet ja niiden välinen yhteentörmäys näytti todennäköiseltä.

15. Erkki K. Osmonsalo (1949), *Suomen historian käsikirja II*, 73–76, lainaus 74.

16. Max Engman (2009), *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*, 113–122.

17. Rosén (1938), 154–159; Ragnar Rosén (1948), 'Vanhan Suomen säätyläistö, Erään yhteiskuntaryhmän kehityksen hahmottelua', *SSSV XXXII*, 23–36; V. A. Nordman (1950), 'Salaneuvos Fredric Steven (1781–1851), eräs Vanhan Suomen edustaja', *SSSV XXXIII–XXXIV*, 79–145; Yrjö Blomstedt (1992), 'Vanha Suomi ja Suomen suuriruhtinaskunta', *Kahden kruunun alla, Kymijoki rajana 1743–1811*, 136–141. Ks. myös Robert Schweitzer (2008), 'Die Deutschbalten und das "Alte Finland"', *Finland, das Zarenreich und die Deutschen, Gesammelte Studien zum europäischen Nordosten, Festgabe zum 60. Geburtstag des Verfassers*, 85–91.

Suomalaisten lojaalisuus oli varmistettava ja yhdeksi keinoksi tämän tavoitteen saavuttamisessa tuli Vanhan Suomen yhdistäminen suuriruhtinaskuntaan. Samalla se asetui luontevaksi osaksi jo vuodesta 1808 alkanutta suomalaisten ”palkitsemista”, minkä Venäjän tiedeakatemian historian instituutin professori V. V. Roginski toi esiin Haminan rauhan 200-vuotiskonferenssissa syksyllä 2009 pitämässään esityksessä.¹⁸

Vastaavanlaisia yhdistämisä oli nähty tai yritetty hieman ennen Vanhan Suomen liittämistä suuriruhtinaskuntaan. Napoleon oli yhdistänyt Puolan jaoissa Preussin ja Itävallan liittämät alueet Varsovan suurherttuakunnaksi, ja Aleksanteri I oli suunnitellut ulkoministeri Adam Czartoryskin kanssa vastaavaa toimenpidettä Venäjän hallinnassa olevilla puolalaisalueilla. Napoleon yritti toimia puolalaisten hyväntekijänä ja saada heidät suurherttuakunnan avulla lojaaleiksi tukijoihinsa, mikä kantoikin hedelmää, kun ruhtinas J. A. Poniatowskin johdolla koottiin puolalainen armeijakunta, joka osallistui Napoleonin Venäjän-retkeen 1812. Aleksanteri I pyrki puolestaan puolalaisen ulkoministerinsä vaikuttamana keisarikunnan puolalaisalueiden kehittämiseen ja hallinnon integroimiseen.

Vuoden 1811 yhdistämispäätöksen rinnalla on kiinnostavaa tarkastella Elisabet I:n päätöstä yhdistää Uudenkaupungin ja Turun rauhoissa Ruotsista liitetyt alueet Viipurin kuvernementiksi. Yhdistämistä ajanut kenraali Balthasar von Campenhausen oli hoitanut hattujen sodan aikana valloitetun Suomen alue- ja paikallishallintoa. Turun rauhan jälkeen hän ehdotti keisarinnalle saamiensa kokemusten perusteella Viipurin, Käkisalmen ja Kymikartanon provinssien yhdistämistä hallinnon ja verotuksen tehostamiseksi. Ratkaisu oli mahdollinen vain, koska Uudenkaupungin rauhan (1721) itäpuolisessa Vanhassa Suomessa oli säilytetty keskeisiltä piirteiltään ruotsalainen hallinto ja verotusjärjestelmä päivittäin kuin Inkerissä.

Vuoden 1744 yhdistäminen oli ennen kaikkea hallinnollinen eikä siinä heti puuttu alueilla noudatettuihin oikeudellisiin normeihin. Turun rauhansopimuksessa

1743 keisarikuntaan liitetyle Kyminkartanon provinssille oli vahvistettu oikeus käyttää ruotsalaista vuoden 1734 yleistä lakia, ja vaikka vuoden 1721 Uudenkaupungin rauha ei lakiprivilegiota Viipurin ja Käkisalmen provinssille vahvistanutkaan, niin käytännössä näillä alueilla siirryttiin viimeistään 1730-luvun alusta lähtien noudattamaan ruotsalaisia Kristofer Bajjerilaisen maanlakia (1442) ja Maunu Eerikinpojan kaupunginlakia (1357). Aivan kategorisesta rajauksesta ei kuitenkaan ollut kyse, sillä vuoden 1734 lain rikoskaari määrättiin 1763 otettavaksi käyttöön myös Uudenkaupungin rauhan rajan itäpuolella. Ratkaisuun vaikutti ennen kaikkea Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegion halu saada voimaan yhdenmukainen rikoslain käytäntö Viipurin kuvernementin kaikissa osissa. Lisäksi Viipurin kuvernementissa noudatettiin ruotsalaisia veroperusteita (maa- ja henkiverot), ja lahjoitusmaiden osalta seurattiin vuoden 1728 verorevision määräyksiä, joiden mukaan kruunu sai pidättää itselleen kolmasosan lahjoitusmaiden veroista.¹⁹

Venäläisessä hallintotraditiossa oli toisin sanoen myönteisiä kokemuksia erillisestä suomalaisia alueita koskevasta ei-venäläisestä hallintojärjestyksestä jo paljon ennen Porvoon maapäiviä tai Vanhan Suomen yhdistämistä. Aivan kuten keisarit Aleksanteri I:stä Nikolai II:een olivat vahvistaneet suuriruhtinaskunnan erillisaseman, myös 1700-luvun Venäjän hallitsijat olivat vahvistaneet muun muassa Vanhan Suomen kaupunkien privilegit. Esimerkiksi kaksi vuotta valtaistuimelle nousunsa jälkeen 1764 Katariina II vahvisti Viipurin kaupungin entiset Ruotsin vallan aikaiset privilegit aivan kuten hänen edeltäjänsäkin olivat tehneet, eikä yksikään hallitsijoista pyrkinyt lakkaut-

18. V. V. Roginski (2009), *Vanhan Suomen palauttaminen Venäjän näkökulmasta*, esitelmä Haminan rauhan 200-vuotissymposiumissa 17.9.2009. Symposiumin esitelmät on tarkoitus julkaista, mutta tätä kirjoitettaessa ne eivät vielä olleet ilmestyneet.

19. O. Hj. Granfelt (1931), 'Rättskipningen i Gamla Finland under ryska tiden (1721–1811)', *JTF*, 274–314; Jyrki Paaskoski (1993), 'Om privilegierna i Viborgs provins vid freden i Nystad 1721', *HTF*, 361–388.

tamaan alueella noudatettuja ruotsalaisia lakeja.²⁰

Kaikkein kriittisimmin on suhtauduttu Katariina II:n 1770- ja 1780-luvulla toteutamaan kuvernementihallintoreformiin, joka yhdenmukaisti koko keisarikunnan alue- ja paikallishallinnon sekä oikeudenhoidon. Järjestelmä astui Viipurin käskynhaltijakunnaksi nimetyssä kuvernementissa voimaan 1784, mutta siinäkään ei puututtu Vanhassa Suomessa noudatettuihin ruotsalaisiin lakeihin. Lisäksi Liivinmaan, Viron ja Viipurin kuvernementtien kameraali- ja oikeushallinto oli eriytetty omiin ei-venäläisiin erikoisvirastoihinsa eli Liivinmaan, Viron ja Suomen kamarikonttoriin ja oikeuskollegioon jo 1720-luvulta lähtien. Käskynhaltijahallintouudistuksessa (1784) kollegioiden valtaa siirrettiin aluehallintoon ja esimerkiksi kamarikonttorin asiat siirrettiin Viipurin kameraalihoville, joka toimi Vanhan Suomen yhdistämiseen asti. Vastaavasti samassa uudistuksessa oikeuskollegion tehtävät annettiin vetoomustuomioistuimeksi määrätyille Viipurin siviili- ja rikostribunaaleille, joiden toiminta päättyi Paavali I:n määräyksestä 1797, jolloin niiden tehtävät palautettiin Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegiolle.

Uudet näkökulmat – uudet lähteet

Yhdistämistä voidaan metodisesti tarkastella ainakin kahdesta eri näkökulmasta. Mielestäni vuoden 1811 tapahtumia, päätöksiä ja niiden syitä pitäisi ensisijaisesti lähestyä vuoteen 1811 liittyvien aineistojen ja henkilöiden kautta. Samalla on koko ajan kyseittävä, mitä voimme tietää ja mitä emme koskaan voi saada selville prosessin eri vaiheista sekä suhteutettava tiedossa olevat lähteet kokonaisuuteen ja etsittävä rinnalle uusia. Vanhan Suomen suuriruhtinaskuntaan yhdistämisen kohdalla ongelma on ollut jossain määrin siinä, ettei tutkimuksen piiriin ole tuotu uusia lähteitä, vaan keskustelu on liikkunut vanhojen ja jo tiedossa olleiden asiakirjojen uudelleen tulkinnassa. – Nykytutkimus tarvitsisi tässäkin asiassa tuekseen uusia lähteitä, joita olisi löydettävissä venäläisistä arkistoista. On varsin todennäköistä, että asiaan otti kantaa Spe-

ranskin ja amiraali P. V. Tšitšagovin lisäksi esimerkiksi valtakunnankansleri N. P. Rumjantsev.

Nojautuminen yli sata vuotta vanhan historiografian tulkintoihin ja linjanvetoihin on kokonaan toinen tutkimusmetodinsa eikä ole lainkaan selvää, että näitä kahta menetelmää voidaan hedelmällisesti yhdistää toisiinsa. Ongelmanasettelu ja tutkimustilanne on suuresti muuttunut Yrjö-Koskisen ja Danielson-Kalmarin ajoista, mikä olisi mielestäni otettava myös nykytutkimuksessa huomioon.

Kuvaavaa on ollut myös se, että suomalaisessa historian tutkimuksessa on edellä mainittua Danielson-Kalmarin *Tien varrelta kansalliseen ja valtiolliseen itsenäisyyteen* -kokoelman artikkeleita lukuun ottamatta pysähdytty vuosina 1812–13 toimineeseen Vanhan Suomen järjestämiskomitean selvitystyöhön. Sen sijaan siitä miten Vanhan Suomen integrointi suuriruhtinaskunnan osaksi käytännössä toteutui, on vain vähän uudempaa tutkimusta, joka sekkin on jäänyt hajanaiseksi.

Viipurin läänin kuvernöörit ja suuriruhtinaskunnan senaatti eivät edenneetkään yhdistämistoimissaan niin nopeasti kuin Aleksanteri I ja Armfelt olivat alun perin edellyttäneet, koska tiellä oli lukuisia käytännön vaikeuksia. Esimerkiksi maaverojen määräämiseksi oli ensin tehtävä tarvittavat maanmittaustoimet ja isojako, ja tämä vei aikaa kruununmaiden osalta 1840-luvulle saakka. Kaupunkihallinnon kohdalla muutokset olisivat merkinneet niiden tulopohjan romahduttamista. Valtaosa kaupunkien tuloista koostui nimittäin viinaoikeuksien vuokraamisesta, eikä tätä käytäntöä suuriruhtinaskunnan puolella tunnettu. Siihen ei kuitenkaan voitu heti kajota, koska tilalle ei ollut

20. Jyrki Paaskoski (2009), *Venäjän keisarikunta ja Suomen suuriruhtinaskunnan synty 1808–1820, näyttely 21.4.–17.9.2009 Kansallisarkistossa*, 39. Vrt. Petri Karonen (2010), "Tre intressanta samlingspresentationer av brytningen 1809, *HTF*, 219. Prof. Karonen ei artikkeliani käsittelevässä arvostelussaan ymmärtänyt sanomaani Vanhan Suomen privilegitradition historiallisesta ja kokemusperäisestä merkityksestä ennen vuotta 1809.

helposti rakennettavissa korvaavaa järjestelmää. Kouluolojen osalta voidaan lyhyesti todeta, että ne olivat Vanhassa Suomessa verrattomasti edistykellisempiä opetusohjelmiseen ja tyttökouluineen kuin Uudessa Suomessa, mikä ymmärrettiin vasta vuosikymmeniä myöhemmin sekä tuomiokapituksissa että senaatissa.²¹

Yhdistämisen eräs keskeisimmistä motiiveista eli lahjoitusmaajärjestelmän muuttaminen jäi sekin puolitiehen niin vaikutusvaltaisten donataarien vastustuksen kuin suuriruhtinaskunnan viranomaisten passiivisuuden vuoksi. 1830-luvulla jännitys lahjoitusmailla lisääntyi häätöjen vuoksi eikä sotaväen paikalle kutsumiselta ja kuolonuhreiltakaan voitu välttyä. Hovioikeuden perustaminen Viipuriin 1839 helpotti tilannetta, mutta vasta suuriruhtinaskunnan valtiopäivien päätökset 1863 ja 1867 varata rahaa lahjoitusmaiden lunastamiseksi sitä mukaa kun niitä tuli myyntiin, avasi tien lahjoitusmaajärjestelmän purkamiselle. Sekin oli pitkä prosessi ostoneuvotteluineen, maanmittaustoimituksineen ja verollepanoineen ennen kuin talonpojille voitiin jakaa maan omistamisen takaavat perintökirjat. Prosessi lähti käyntiin 1870-luvulla ja viimeiset perintökirjat jaettiin talonpojille vasta 1920-luvulla.²²

Vanhan Suomen ja sen jälkivaikutuksen tutkiminen ansaitsisi ilman muuta oman laajasti rahoitetun tutkimusprojektinsa, sillä

meillä ei ole erillistutkimuksia esimerkiksi siitä, miten ja milloin yhdistäminen eri yhteiskunnan osa-alueilla käytännössä toteutettiin ja saatettiin päätökseen. Tähän hankkeeseen kuuluisi ilman muuta myös Vanhan Suomen yhdistämisen huolellinen analysoiminen. – Onkin yllättävää, että niinkin perinpohjaisesti ja monelta eri kantilta tutkittu Suomen suuriruhtinaskunnan historiassa voi löytyä näin huomattava perustutkimuksellinen puute. ☞

21. Maanmittauksen osalta ks. Mikko Huhtamies (2008), *Maanmittaus, Maanmittauksen historia Suomessa 1633–2008*, 229–234. Kaupunkikulttuurin osalta ks. Anu Talka – Pia Puntanen (2005), *Linnoitus ja kaupunki, Lappeenrannan historia 1812–1917*, 298–311. Koululaitoksen osalta ks. Maija Rajainen (1940), *Vanhan Suomen koulut, I, Normaalikoulut vv. 1788–1806*, Edgar Hösch (1993), 'Deutsche Pädagogen in Altfinland an der Wende zum 19. Jahrhundert', *Finnland-Studien II*, 33–61 sekä Jyrki Paaskoski (2010), 'Vanhan Suomen koululaitos', *Huoneentaulun maailma, Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*, 160–164.

22. Vanhemmasta tutkimuksesta ks. J. R. Danielson-Kalmari (1929, 1931), *Tien varrelta kansalliseen ja valtiolliseen itsenäisyyteen, II ja IV*. Uudemmasta tutkimuksesta erityisesti Riikka Myllys (2005), *Salmin kapina 1831, Kapinan taustat ja vaikutukset Salmin talonpoikaisyhteisöön Fedul ja Sergei Gromovin lahjoitusmaakaudelle*, Licensiaattityö Joensuun yliopiston humanistisessa tiedekunnassa, sekä lahjoitusmaiden lunastushistorian lyhyt yleisesittely Jyrki Paaskoski (2004), 'Viipurin läänin lahjoitusmaiden lunastaminen', *Suomen maatalouden historia II. Kasvuun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*, 228–230.

JUKKA KULOMAA, JUKKA
LINDSTEDT, OHTO MANNINEN,
JARMO NIEMINEN, TAPIO
NURMINEN

Yhden miehen jatko- sota – ja toisten

Kesän 1944 tapahtumista esittävät sotahistorian tutkijat Jukka Kulomaa, Jukka Lindstedt, Ohto Manninen, Jarmo Nieminen ja Tapio Nurminen oman näkemyksensä, joka poikkeaa Heikki Ylikankaan tulkinnasta.

■ Suomalaisen sotahistoriantutkimuksen yhtenä kiistelyn aiheena on pitkään ollut se, kuinka paljon suomalaiset ampuivat rintamakarkureita ja kieltäytyjiä jatkosodassa, nimenomaan kesällä 1944. Tämä aihe otti tulta ”ankaksi” osoittautuneen Huhtiniemi-kohun yhteydessä, ja professori Heikki Ylikangas yltyi teemaan liittyvässä *Romabtaako rintama?* -kirjassaan (2007) väittämään ammuttuja olleen noin neljä kertaa enemmän (noin 250) kuin aikaisemmissa tutkimuksissa oli esitetty.

Arvioimme Ylikankaan tulkintoja ja niiden perusteluita vuonna 2008 ilmestyneessä kirjassamme *Teloitettu totuus – kesä 1944*. Kriittinen tarkastelu osoitti tarinan 250 ammutusta, siihen liittyvän salailuteorian, väitteen arkistojen peukaloinnista ja arvelun keskeisten asiakirjojen tarkoituksellisesta tuhoamisesta lepäävän pettäväällä pohjalla. Uskottava näyttö puuttui. Kirjassamme sivuttiin myös Ylikankaan tulkintoja eräistä päämajan kesän 1944 ratkaisuista ja hänen jo aikaisemmissa yhteyksissä esittämänsä väitettä, jonka mukaan peräti 100 000 asevelvollista olisi hylätty talvisotaa edeltäneenä aikana varusmiespalveluksesta poliittisin perustein, vasemmistolaisina. Tästäkään ei löytynyt näyttöä. Lyhyesti sanottuna, päädyimme pitämään Ylikankaan tulkintoja kovin virheellisinä.

Ylikankaan vastineeksi kirjoittama *Yhden miehen jatkosota* (jäljempänä myös YMJS) ilmestyi syksyllä 2009. Seura-lehden haas-

tattelussa Ylikangas totesi kumonneensa kaikki kriitikkojensa pääväittämät: ”Lyhyesti sanoen vastakirjan kritiikki ei kohoa edes osapuulleen sille tasolle, mitä vaaditaan akateemiselta historiantutkimukselta.” Kustantajan tiedotteessa kerrottiin professorilla olevan uusia lähteitä, joilla hän todistaa *Romabtaako rintama?* -kirjan tutkimustulokset ”entistä pitävämmin oikeiksi”.

Moni voi kysyä, onko meillä enää aihetta kommentoida *Yhden miehen jatkosotaa*. Asioita seuraaville tulkintaeromme kesän 1944 tapahtumista ovat jo tulleet selviksi. On kuitenkin ilmennyt, että eräät kirjan lukijat ovat katsoneet julkisuudessa pystyvänsä muodostamaan kantansa debattiimme pelkästään Ylikankaan teksteihin tutustumalla. Kun varsinkin nuoremman tutkijapolven piirissä tuntuu olevan halua perehtyä tarkemmin molempien osapuolten argumentteihin, vastine on mielestämme vielä tarpeen.

Ylikankaan uusimmassakin kirjassa on runsaasti huolimattomuusvirheitä ja muita kohtia, jotka vaatisivat kommentointia. Taustalla lienee mm. omakohtaisesta arkistotyöstä luopuminen. Lyhyen kirjoituksemme rajoissa keskityimme kuitenkin vain pääkohtiin, erityisesti Ylikankaan luetteloon (YMJS, s. 203–204) siitä, mitkä – hänen tulkintansa mukaan meidän esittämämme – johtopäätökset hän on mielestään kumonnut, ja niihin uusiin lähteisiin, joilla hänen kerrottiin todistavan tutkimustuloksensa ”entistä pitävämmin oikeiksi”.¹

Ensiksi:

Ylikangas katsoo voivansa todistaa, että ylipäällikkö Mannerheim päämajan tiedusteluraporttien pohjalta muutti 19.6.1944 kantansa neuvostohyökkäyksen tavoitteisiin nähden, mistä seurasi olennaisia muutoksia hänen suhtautumisessaan kaavailtuun hallituksenvaihdokseen, Saksan avun pyytämiseen ja sotapakoilijain kohteluun.

1. *Teloitetun totuuden* kuudes kirjoittaja Pasi Jaakkonen ei ole tällä kertaa mukana, koska Ylikankaan seitsemän ”keskeistä kritiikkikohtaa” eivät liity Jaakkosen osuuteen. Se käsitteli Ylikankaan *Romabtaako rintama?* -kirjan saamaa vastaanottoa mediassa.

Ylikankaan mukaan Mannerheim oli Neuvostoliiton aloitettua Karjalan kannaksella suurhyökkäyksen vaipunut defaististiin tunnelmiin. Päämajan tiedusteluosaston vihollistilannekatsaus 19.6. kuitenkin muutti hänen mielialansa täysin. Hän teki katsauksen perusteella johtopäätöksen, että Neuvostoliitto ei pyrkinytkään koko Suomen valtaamiseen, vaan halusi ainoastaan pakottaa Suomen rauhaan. Mannerheim ryhdistäytyi, päätti pyytää Saksalta lisättyä sotilasapua, halusi luopua hallituksen vaihtamisesta (sellaista oli kaavailtu rauhanneuvotteluiden aloittamiseksi), vaati päiväkäskyssään vetäytymisen välitöntä lopettamista ja jyrkkää vastarintaa. Mainittu katsaus aiheutti myös radikaalin muutoksen suhtautumisessa laajat mitat saaneeseen rintamakarkuruuteen. Jos katsauksen yleisarvio olisi ollut toisenlainen, jos se olisi esittänyt Neuvostoliiton tavoitteeksi Suomen miehittämisen ja ”bolshevisoinnin”, karkuruuteen olisi tuskin haluttu puuttua jyrkin ottein – siitä kun olisi ollut vaarana joutua miehityksen jälkeen edesvastuuseen. Nyt tilanne oli toinen. Vastuun pelkoa ei ollut, ja karkureita voitiin ryhtyä häikäilemättä ampumaan.

Ylikankaan väitteisiin voidaan ensinnäkin todeta, että sopivia kohtia valitsemalla päämajan tiedustelukatsauksista voi toki saada näennäistä tukea hyvin erilaisille tulkinnoille. Raporttien kokonaisvaltainen tarkastelu kuitenkin osoittaa, että laatijoiden näkemyksissä ei ollut 19.6. mennessä tapahtunut mitään käänteentekevää muutosta. Sekä 19.6. päivätty että sitä edeltänyt vihollistilannekatsaus (11.6.) jättivät molemmat avoimiksi erilaisia vaihtoehtoja. Neuvostoliiton tavoitteet voisivat olla ”rajallisia” tai jotain muuta. Katsauksessa 19.6. todettiin nimenomaan, että tulevaisuus riippuisi taisteluiden kulusta. Lisäksi tiedustelun arvio hyökkäävien divisioonien määräst oli kaksinkertaistunut edelliseen katsaukseen verrattuna. Käsitys vihollisen painopisteen voimistumisesta Viipurin suunnassa tarkoitti sekini juuri pitemmällä olevien tavoitteiden vahvaa mahdollisuutta. Missä ne mahdollisivat olla, sitä laatijat eivät lähteneet veikkaamaan.

Mitä tulee Ylikankaan mainitsemiin neuvostopanssareiden poissiirtoihin merkinä hyökkäyksen laantumisesta, voi todeta, että ensimmäiset tiedot panssarijoukkojen vetämisestä ”taakse” ilmestyivät tiedusteluosaston päivittäisiin vihollistilannetiedotuksiin vasta 23.6., vaikka Ylikangas yrittää aikaisuttaa niitä katsauksen 19.6. edelle. Joukot vedettiin täydennettäväksi, kuten parissa päivässä ilmeni. *Yhden miehen jatkosodassa* (s. 51) siteerattu tiedustelu-upseeri U. A. Käkösen vuodelta 1970 oleva muistelmansa panssareiden siirrosta ”Talin-Ihantalan taisteluitten alkuvaiheessa ja taisteluitten vielä Viipurissa riehuessa” ei ole ristiriidassa vihollistilannetiedotusten kanssa, sillä Viipurin pohjoisalueella taisteltiin vielä 23.6., ja Talin suunnan taistelut olivat tuolloin alkaneet.² Panssarijoukkojen poissiirrot Kannakselta todettiin radiotiedustelun ja partiotiedustelun avulla oikeasti vasta heinäkuun toisella puoliskolla. Tiedoista ei siten voinut Ylikankaan spekuloida tavalla olla lohtua vielä 19.6. On vaikeaa kuvitella, että Mannerheim tai muut raportteja lukeneet olisivat Ylikankaan tavoin ryhtyneet poimiin niistä vain itselleen sopivia vaihtoehtoja. Tilanne oli tällaiseen leikkittelyyn liian vakava.

Ylikangas sen sijaan tarjoaa tässä yhteydessä hyvän esimerkin tarkoitushakuisuudesta ja jopa pienestä lähdevilpistä. Hän ilmoittaa pitävänsä toissijaisena katsaukseen (19.6.) sisältyvää virkkeen osaa ”Taisteluiden kulusta sekä Kannaksella että lännessä [Normandiassa] lähinnä riippuu ryhtyykö vihollinen jatkamaan offensiivia ensimmäiset strategiset päämääränsä saavutettuaan” ja pitää ratkaisevana virkkeen loppuosaa ”vai asettuuko se toistaiseksi puolustukseen jollekin saavuttamalleen linjalle”. Hän parantaa alkuperäistä tekstiä jättämällä siteerauksesta pois toistaiseksi-sanat (YMJS, s. 47). Poistoon on Ylikankaan tulkinnan kannalta toki hyvä syy: ”toistaiseksi” kun sekini viittaa hyökkäyksen jatkamisen mahdollisuuteen. Tahattomasta lipsahduksesta

2. Todettakoon, että ko. ajanjakson vihollistilannetiedotukset – tässä tapauksessa tärkein lähde – ovat Käkösen itsensä allekirjoittamia.

ei liene kyse, kun samantapaista ”metodia” esiintyy myös muualla.

Saksan-suuntauksen voimistamisesta Ylikangas on itse asiassa samaa mieltä kanssamme, päämajan motiiveista ja suuntauksen perusteluista ei. Ohto Mannisen perustellun tulkinnan mukaan ratkaisevaa päämajan toimenpiteille 19.6. oli, että armeijan vetäytyminen Viipurin linjalle tullessa edelleen jatkui nopeassa tempossa. Joukot oli saatava pysähtymään. Tätä korostivat 19.6. ja 20.6. annetut rintaman kestämissen tärkeyttä ja karkureiden kohtelun tiukentamista koskevat käskyt. Reservejä voitaisiin saada enää saksalaisilta. Ylikankaan väite, että Manninen olisi päämajan kantaa kuvattaessaan ignoroinut (edes viittaamatta) Ylikankaan luettelemat ”toisin todistavat” lähteet, ei pidä paikkaansa. Samat asiat ovat mukana *Teloitetun totuuden* artikkelissa, useat jopa Ylikankaankin siteeraamassa muodossa – ja vieläpä originaalilähteisiin eikä pelkästään muistelmiin nojautuen.

Kysymystä neuvostojoukkojen todellisista tavoitteista, jonka Ylikangas niin ikään ottaa kirjassaan esiin, ei ole tarpeen tässä käsitellä. Niitähän eivät kesän 1944 suomalaiset päättäjät voineet tietää.

Toiseksi:

Ylikangas katsoo voivansa todistaa, että Suomessa hylättiin sotien välisenä aikana varusmiespalveluksesta suunnilleen 100 000 miestä poliittisin perustein.

Ylikangas on löytänyt tällaisen luvun Väinö Tannerin arkistossa säilyttävästä Mannerheimin kirjeestä maaliskuulta 1940. Luku esiintyy siinä lisämerkintänä. Luvulle voi esittää eri tulkintoja, mutta missään tapauksessa sillä ei tarkoiteta poliittisista syistä hylättyjä. Kirje koskee armeijan miesvahvuuden järjestämistä talvisodan päätyttyä, eikä siinä käsitellä asevelvollisten poliittista luotettavuutta lainkaan. Jotta Ylikankaan lukua voisi pitää uskottavana, sen tueksi pitäisi löytyä muualta riittävät todisteet. Sellaisia Ylikangas ei ole – edelleenkaan – kyennyt esittämään.

Kuten *Teloitetussa totuudessa* todetaan, asevelvollisten poliittista arviointia toki Suomessa harjoitettiin. Sisällissotaan osallistu-

neet punaiset, jotka olivat menettäneet kansalaisluottamuksensa, eivät kelvanneet palvelukseen eikä heitä otettu edes kutsuntoihin. Muiden poliittinen luotettavuus pyrittiin määrittämään kolmiportaisella asteikolla. Avaintehtäviin haluttiin saada luotettavaa väkeä, mikä osaltaan johti siihen, että talvisodan syttyessä valtaosa johtotehtävissä palvelleista oli suojeluskuntalaisia. Tämä luotettavuusluokittelu herätti monenmoista närää ja siitä keskusteltiin eduskunnassakin 1940-luvulle asti. Ei ole kuitenkaan näyttöä siitä, että poliittinen kanta olisi vaikuttanut siihen, hyväksyttiinkö mies kutsunnoissa palvelukseen vai ei.

Kutsunnoissa harjoitettu poliittinen karsinta olisi ollut asevelvollisuuslain vastaista, mutta tätä Ylikangas ei halua hyväksyä. Kritisoidessaan kirjaamme Helsingin Sanomissa lokakuussa 2008 hän antoi suuren yleisön ymmärtää Tapio Nurmisen sivuuttaneen artikkelissaan Ylikankaan ”tärkeimmän lähteen”: vuosien 1919 ja 1922 asevelvollisuuslain pykälän, jonka mukaan ”kutsuntatoimistot saattoivat vastoin lääkärin lausuntoa hylätä kutsutun, jotta ’eivät yhteiskunnallisesti vaaralliset vaikkakin ruumiillisesti terveet yksilöt’ saisi koulutusta.” Oikeasti asevelvollisuuslaissa ei ollut tällaista pykälää, ja nyt Ylikangas on päätenyt kirjassaan kiistämään, että olisi sellaista missään esittänytkään. Hän tarjoaa nyt (YMJS, s. 73) ”tärkeimmäksi pykäläksi” toista pykälää, joka koskee käyttäytymisellään siihen aiheetta antaneiden asevelvollisten pitämistä erillään asepalveluksesta. Keihin ja kuinka laajasti tätä pykälää todellisuudessa sovellettiin – sinänsä mielenkiintoinen kysymys – jää kuitenkin selvittämättä.

Ylikangas hakee sen sijaan tukea asevelvollisuuslaista vuonna 1922 käydyistä eduskuntakeskusteluista – ja harhauttaa jälleen lukijaa. Hän yhdistää eräiden sosiaalidemokraattien kriittiset puheenvuorot ”hallitustahon” edustaja Vennolan ”napakkaan” vaatimukseen, jonka mukaan armeijan ylimmän johdon piti puhdistaa armeija ”epälojaalisista aineksista”. Todistaako tämä siitä, että hallitus todella halusi asevelvollisten poliittista karsintaa? Ei todista. Ylikangas jättää mainitsematta, että Vennola ei puhu-

nut epälojaalista vasemmistosta vaan *upseerikunnasta*, jolta tuli vaatia uskollisuutta maan valtiolliselle järjestykselle.

Kolmanneksi:

Ylikankaan mukaan kesäkuussa 1944 alkanut karkurien ammuskelu ryöstäytyi niin laajaksi, että päämajassa päätettiin kuun loppulla ryhtyä jo hillitsemään sitä. Äärimmäiset kurinpitokeinot haluttiin saada parempaan kontrolliin. Laadittiin esitys sotaväen rikoslain muuttamiseksi niin, että kenttäoikeudet ja muut sotatuomioistuimet voisivat langettaa karkureille kuolemanrangaistuksia teottomiksi osoittautuneiden kuritushuonerangaistusten sijasta. Eduskunnan pikavauhtia hyväksymällä (4.7.) lailla saavutettiinkin haluttu päämäärä. Karkureiden ja kieltäytyjien teloitukset ja ampumiset vähenivät. Laki ei siten olisi suinkaan lisännyt niitä, kuten aikaisempi tutkimus on esittänyt. Sotilasjohto halusi myös peittää aiempia tapahtumia ja selvät laittomuudet, jollaisia osa ampumisista oli. Ammuttujen kokonaismäärää ei haluttu tunnustaa. Se salattiin ja arkistoihin jätettiin tieto vain sopivana pidetystä pienemmästä määrästä. Salailu on Ylikankaan mukaan jatkunut nykypäiviin saakka, ja vasta hän on oivaltanut asian oikean laidan.

Edelliseen liittyen Ylikangas katsoo voineensa todistaa, että kenraali Vihman ilmoitus (29.6.1944), jonka mukaan takamaastossa oli ammuttu 20 karkuria, perustui todellisiin tapahtumiin ja että se oli alkusysäyksenä sotaväen rikoslain muuttamiseen.

Ylikangas on luonnehtinut aikaisemmin (mm. *HAIK* 1/2008) kyseistä Vihman ilmoitusta ”painavimmaksi näytöksi”, jolla hän mielestään osoittaa päämajan arkistosta löytyvän teloitettujen ja ammuttujen tilaston loppusummaltaan liian alhaiseksi. Jukka Kulomaa on puolestaan pitänyt Vihman ilmoitusta sisällöltään epäuskottavana, vaikka ilmoitusta sinänsä on pidettävä tosiasiana. Vihman Ihantalaa puolustavaan divisioonaan kuului pataljoona, jonka sotapäiväkirjasta ja sen pohjalta laaditusta taistelukertomuksesta voi lukea kenraalin todella sanoneen näin kyseisenä päivänä pataljoonan komentopäikällä. Vihma oli samassa yhteydessä kärke-

nyt saattaa kertomansa miehistön tietoon ja estää karkaamiset ”mahdollisesti ankaraakin väkivaltaa käyttäen”. Pelkän pelottelun puolesta puhuu se, että mitkään muut lähteet eivät vahvista kuvattuja ampumisia tosiasiasissa tapahtuneen. Sen sijaan on olemassa niitä vastaan puhuvia lähteitä. Pelottelulle oli myös hyvä motiivi, sillä kyseinen pataljoona oli entisistä vangeista koottu joukko, jossa oli esiintynyt runsaasti karkuruutta jo ennen rintamalle saapumista. Nyt sen oli määrä siirtyä rintamavastuuseen. Päämajassa palvelleen Erkki Partasen muistelukirja (vuodelta 1980) ei riitä kumoamaan pelottelutulkintaa, vaikka Ylikangas edelleen tukeutuu-kin Partaseen tulkiten tekstiä omaan näkemykseensä sopivalla tavalla. Kysymystä on käsitelty *Teloitetussa totuudessa* varsin laajasti (s. 147–167).

Ylikangas on nyt esittänyt vielä ”merkittävästi vankistavansa” tulkintaansa – eduskunnan pöytäkirjoilla. Hän kertoo, että kesäkuun 30. ja heinäkuun 4. päivänä 1944, kun istunnossa käsiteltiin kuolemanrangaistuksen säätämistä karkuruudesta ja pelkuruudesta, kansanedustaja Mikko Erich puolusti muutosta viittaamalla ”hyvin järkyttäviiin tosiasioihin” ja siihen, että laki oli esityksen Helsinkiin tuoneen päämajan lakimiehen mukaan ”juuri aivan viimeisinä päivinä” saatujen kokemusten mukaan osoittautunut ehdottomaksi väittämättömyydeksi. Oikeusministeri Oskari Lehtonen tuki Erichä mm. sillä perusteella, että laki ottaisi sotilaiden edut enemmän huomioon ”kuin jos tapaukset jäisivät riippumaan asianomaisten yksikköjen päällikköjen ehkä vähemmän harkittujen ja hätiköityjen toimenpiteiden varaan”. (Ylikangas on tässäkin vähän muuttanut tekstiä jättämällä omasta siteerauksestaan ehkä-sanan pois. *YMJS*, s. 110.)

Mitä olivat ”hyvin järkyttävät tosiasiat”, ”aivan viimeisinä päivinä saadut kokemukset” ja ”päällikköjen ehkä vähemmän harkitut ja hätiköidyt toimenpiteet”? Ylikangas näkee näissä lausumissa kätkettyjä merkityksiä: ne tarkoittivat ampumisia. Karkureita oli ammuttu ”massamitassa” ja tästä haluttiin nyt tehdä loppu. Yhteys Vihman ”toteuttamien teloitusten” ja Erichin sekä

Lehtosen puheenvuorojen välillä on Ylikankaan mielestä täysin ehyt ja selkeä. Niistä ja muista ampumisista oli tiedotettu päämajaan, ja juuri ne olivat laukaisseet prosessin lain muuttamiseksi.

Puheenvuorojen tulkitsemiseen ei tarvita tällaista yhteyttä. ”Hyvin järkyttävien tosiasioiden” jäljille päästään, kun avataan vähän enemmän Erichin kyseistä puheenvuoroa. Kohta kuuluu: ”– – kuten [hallituksen esityksen] perusteluissa oleva viittaus eräisiin jo tapahtuneisiin hyvin järkyttäviin tosiasioihin osoittaa. Siinä tarkoitetut ilmiöt eivät saa toistua eikä levitä muille rintaman osille. Kansakunnan terveys ja elämä vaatii jyrkkiä, jopa äärimmisiäkin rangaistustoimenpiteitä.” Erich antaa siis vinkin katsoa hallituksen esitystä. Selviää, että esityksen perusteluissa viitataan mm. siihen, että vapausrangaistusten uhka ei ollut estänyt monia vähemmän velvollisuudentuntoisia tai riittävästi kuriin tottuneita miehiä jättämästä paikkaansa taistelussa, sekä pakenemisien ja karkuruuden mahdollisesti kohtalokkaiisiin seurauksiin kokonaisten rintamanosien sotatoimille. Kuolemanrangaistusta perusteltiin maan vaaranalaisella asemalla ja saadulla kokemuksella, jonka mukaan vain hengen menetyksen uhka vaikuttaa sotapelkureihin riittävän tehokkaasti. Ylikankaan arvelemista omien sotilaiden jo tapahtuneista ampumisista ei mainita mitään.

Lehtonen saattoi todella tarkoittaa päällystön ”ehkä vähemmän harkituilla ja hätköidyillä toimenpiteillä” aseiden käyttöä karkuruuden hillitsemiseksi. Hänenkään lausumansa ei silti todista siitä, että tällaisiin toimenpiteisiin oli jo turvauduttu. Rohkenemme olettaa oikeusministerin olleen selvillä siitä, että päällystöllä oli lain mukaan oikeus voiman käyttöön tietyissä tilanteissa.

Jos taas halutaan arvioida sitä, mitä olisivat mahtaneet olla ne ”aivan viimeisinä päivinä saadut kokemukset”, joista päämajan edustaja oli poliittisille päättäjille kertonut, voi ottaa tueksi todellisia dokumentteja. Päämajasta oli kesäkuun 20. päivänä annettu määräys, jonka mukaan kaikki kiinni saadut karkurit tuli palauttaa puhuttelun jälkeen takaisin yksikköön tai, kieltäytymistapauksissa, saattaa järjestykseen pak-

kokeinoin. Tämä määräys oli kuitenkin osoittautunut ongelmalliseksi. Asia oli käynyt ilmi ainakin Kannaksella taistelleen III armeijakunnan komentajan, kenraaliluutnantti Hj. Siilasvuon yleisesikunnan päällikölle 26.6. lähettämästä sähköisestä. Kiinni saadut karkurit olivat Siilasvuon mukaan kyllä suostuneet palaamaan, mutta olivat saattaneet karata myöhemmin uudestaan – jolloin pidätettäessä voitiin vain pitää uusi puhuttelu ja antaa taas palaamiskäskey. Siilasvuon oli pyytänyt päämajalta pikaisia ohjeita ja esittänyt käytäntöä, jonka mukaan toistamiseen karanneet voitaisiin, varoitukseksi muille, ampua pidättämisen jälkeen ilman enempiä suostutteluja. Viestiä voi hyvällä syyllä pitää yhtenä ponttimena siihen, että lakia ryhdyttiin muuttamaan. Painetta lain ankaroitamiseen on kerrottu tulleen päämajaan myös sotatuomareilta. Teoriaa Vihman ”ampumisista” tai muista aiemmin muka tuntemattomista ampumisista ei siten tarvita. Ylikankaan väittämää, jonka mukaan lainmuutoksen tarkoituksena olisi ollut hillitä ”suuresti lisääntyneitä” ampumisia, on *Yhden miehen jatkosodan* jälkeenkin pidettävä virheellisenä.

Neljänneksi:

Ylikangas katsoo todistaneensa, että ammuttuja/teloitettuja oli enemmän kuin armeijan lähteissä on myönnetty ja että armeijan kirjaamiin lähteisiin ei ole mahdollista tämän vuoksi luottaa.

Tältä osin on mentävä ajassa taaksepäin. *Romahdaako rintama?* -kirjassaan Ylikangas otti tutkimuksensa kohteeksi kesää 1944 koskevat tilastot ja kesää 1944 käsittelevät tutkimustulokset. Tilastot ja tutkimukset koskivat teloitettuja sekä esimiehen toimesta rintamalla karkuruuden ja kieltäytymisen vuoksi ammuttuja. Nämä lukumäärätiedot hän katsoi osoittaneensa vääriksi. Itse asiassa hän oli laajentanut käsittelemänsä ajanjakson koko jatkosotaan ja ottanut laskuihinsa mukaan kyseisiin tilastoihin liittymättömiä ampumistapauksia (kuten useita kotialueen kiinniottotilanteissa tapahtuneita). Tutkimuksenteon perussääntö eli vertailtavien ryhmien yhteismitallisuus unohtui tyystin. *Yhden miehen jatkosota* ei korjaa

asiaa. Ylikangas on tutkimustensa edetessä koko ajan laventanut käsittelemänsä ammuttujen ryhmän rajausta. Näin hän pystyy aina löytämään "uusia tapauksia".

Erilaisista jatkosodan ajan ampumistapauksista – myös "kotirintamalla" tapahtuneista – on toki tärkeää keskustella. YMJS:ssa tuodaan esille vuosilta 1941–44 eräitä todennettuja tapauksia, joita ei ole aikaisemmissa tutkimuksissa käsitelty ja jotka ovat tutkimuksen kannalta sinänsä hyödyksi. Nyt käytävän keskustelun kannalta on kuitenkin oleellista, että niihin ei sisälly yhtään sellaista, joka puuttuu lähtökohtana olleista sodanaikaisista tilastoista ja jonka olisi päämajan antamien ohjeiden mukaan tullut niihin kuulua.³ Epäloogisuutta on myös Ylikankaan todistelussa, jonka mukaan hänen esiin nostamiaan ampumistapauksia on armeijan lähteissä salattu – nuo tapaukset kun Ylikangas (tai oikeammin hänen tutkimusapulaisensa) on löytänyt juuri armeijan lähteistä.

Viidenneksi:

Ylikangas uskoo olevansa eri mieltä kuin Jarmo Nieminen ja Jukka Kulomaa siitä, että karkureista laadittiin nimiluetteloa ja raportteja jo kesäkuussa ja heinäkuun alussa. Hän selittää, että tällaiset lähteet on joko tuhottu tai "niitä ei ole toistaiseksi löydetty".

Tosiasiasa Nieminen ja Kulomaa eivät ole missään esittäneet, että karkureista ei olisi laadittu nimiluetteloita ja raportteja jo kesäkuussa tai heinäkuun alussa. *Teloitetussa totuudessa* viitataan puuttuvien nimiluetteloiden osalta pelkästään Kannaksen painopistesuunnassa olleen IV armeijakunnan sotapoliiseihin ja pelkästään kesäkuun vetäytymisvaiheeseen (10.–22.6.), ei koko kesäkuuhun, myöhempään aikaan tai muuhun armeijaan. Mainittu puuttuvia luetteloita koskeva tieto oli peräisin armeijakunnan sotapoliisimuodostelmien 2.7.1944 päivitystä toimintakatsauksesta. Sen paikkansapitävyttä ei ole tältä osin syytä epäillä. Luetteloiden puuttuminen kuvaa osaltaan vetäytymisvaiheen osittaista sekasortoisuutta, mikä katsauksen tekstistä hyvin ilmenee.

Ylikankaan väite on muutenkin outo. Hän oli itse paikalla seminaarissa 5.12.2007, jossa

Nieminen näytti alustuksessaan katkelmia löytämistään pidätettyjen karkureiden nimilistoista kesäkuun lopulta 1944 (http://www.jarmoniemenen.fi/historia/?page_id=156).

Kuudenneksi:

Ylikangas katsoo "vastoin Jukka Lindstedtin käsitystä" todistaneensa, että Suomi ei ollut jatkosodan aikana oikeusvaltio. Näkemyksensä perusteeksi hän viittaa eräitä ampumistapauksia koskevaan aineistoon sekä eräisiin korkeimman oikeuden sodanjälkeisiin päätöksiin.

Erityisen tarkkaan analyysiin pääsee korkeimman oikeuden vuonna 1947 antama päätös asiassa, joka koski sotamiesten Kulmanen ja Mäkilä ampumista kesällä 1944 karkuruuden vuoksi. Ylikangas, joka historiantutkimuksen alalla haluaa rajata "maallikot" pois sekoittamasta, katsookin oikeustieteen alalla yllättäen maallikon laintunteumuksen menevän korkeimman oikeuden jäsenten laintunteumuksen edelle. Hän nimitäin arvelee löytäneensä korkeimman oikeuden päätöksestä suoranaisen lainvastaisuuden (YMJS, s. 169).

Tosiasiasa Ylikankaan "juridiikka" sisältää kaksi olennaista virhettä. Korkein oikeus oli ensinnäkin hänen mielestään katsonut, että Kulmanen ja Mäkilä olivat "syyllistyneet jatkettuun karkuruuteen". Tämä Ylikankaan tulkinta on virheellinen – kuten hänelle on juristien toimesta jo useat kerrat tuloksetta huomautettu. Korkein oikeus pu-

3. Kesään 1944 sijoittuu Ylikankaan (YMJS, s. 134–138) kuvaama sotamies Arvi Kekin ampuminen. Kuten Ylikankaan omastakin kuvauksesta ilmenee, tapauksella ei ole tekemistä karkuruuden tai kieltäytymisen kanssa. Se on silti maininnan arvoinen, mutta ei käy todisteeksi salatuista ampumisista. Tuontyyppisestä ampumistapauksesta kun ei ollut esimerkiksi ilmoitusvelvollisuutta päämajaan.

Aihetta niin ikään tutkinut Juhani Tasihiin kertoo *Faravid*-vuosikirjan (2009) artikkelissaan rintamalla (jalkaväkirykmentti 61:ssä) kesäkuussa 1944 tapahtuneesta ampumisesta, joka Tasihiinin mukaan salattiin. Tiedon kerrotaan perustuvan ampujan (rykmentin komentajan) taistelulähetin ja kokkina toimineen veteraanin puhelinhaastatteluun maaliskuussa 2009. Tapauksella ei ole löytynyt arkistolähteistä, mutta Tasihiin pitää sitä "varmana". Kysyttäessä asiaa uudelleen lokakuussa 2009 (Jukka Kulomaa) kyseinen lähemies kuitenkin ilmoitti, ettei ole itse nähnyt ampumista eikä voi sitä vahvistaa.

hui rikoksen jatkumisesta, ei jatketusta rikoksesta. Vielä koomisempi on Ylikankaan opastus korkeimmalle oikeudelle siitä, että ”jatkettua karkuruutta” ei muka löytynyt tuolloin laista. Eipä tietysti, kuten ei muitakaan jatkettuja rikoksia: jatkettun rikoksen käsite seurasi rikoslain ns. yleisestä osasta.

Korkeimman oikeuden päätöstä esimerkiksi Kulmasen ja Mäkilän jutussa saa ja tässä tapauksessa ehkä pitääkin arvostella, mutta historianantutkijakaan ei voi keksiä omia lainsäännöksiä ja perustaa kritiikkiään niihin. Ylikankaan esiin ottamat ampumistapaukset ja niiden sodanjälkeinen käsittely ovat sinänsä tärkeitä oikeusvaltion toteutumista sodan aikana arvioitaessa: ne tietenkin heittäivät vakavan varjon sodan ajan viranomaistoiminnan ylle.

Aineiston vyöryttäminen oikeusvaltionäkemyksensä tueksi on Ylikankaalta silti paljolti ruudin tuhlausta. Emme nimittäin tunnista sitä hänen väitettään, että olisimme jossakin esittäneet ”kokonaistulkinnan”, jonka mukaan Suomi säilyi jatkosodan aikana oikeusvaltiona, vieläpä sitä ”pontevasti puolustaneet” (YMJS, s. 171, 187). Esimerkiksi Jukka Lindstedtin väitöskirjasta ja muista hänen kirjoituksistaan löytyy kyllä sodan ajan viranomaistoimintaa koskevaa kritiikkiä, mutta ei Ylikankaan väittämää ”kokonaistulkintaa”. Oikeusvaltiopohdintaansa varten Ylikangas onkin itse rakentanut meidän esittämäksemme väittämänsä tulkinnan. Olkinukkeja vastaan on toki helppo hyökätä.⁴

Seitsemänneksi:

Ylikangas katsoo osoittaneensa tutkimuksellisesti perustelluksi sen, että käytetään arviointimenettelyä realistisen kokonaiskuvan saamiseksi omien ampumana kuolleiden määrästä.

Ylikangas valmistelee tähän liittyen lukijaa esittämällä erilaisia kertomuksia väite-tyistä tai ounastelluista ampumisista jatkosodan ajalta. Kaikille kertomuksille oli yhteistä, että ”ammuttujen” nimet jäävät tuntemattomiksi, ja kukin kertomus nojaa vain yhden henkilön sanomisiin. Ylikangas muistuttaa itsekin ”painokkaasti”, ettei kertomuksia voi pitää pelkästään tällaisten

näyttöjen perusteella totena. Myöhemmin hän tarkentaa käsitystään ja toteaa, että ne ”ovat todella silminnäkijäin tai näiden ilmoituksiin luottaneiden sukulaisten tai ystävien todistuksia”. Niitä ei voi hylätä ja työntää sivuun ”perusteettomina huhuina ja kulkupuheina”. Ylikangas katsoo kertomusten osaltaan puoltavan ”arviointimenettelyä” salattujen ampumisten selvittämiseksi. Ne kun näyttävät olevan hänelle jo lähtökoh- taisesti tosiasia – siitä huolimatta, että kertomuksia ei voi näyttöjen perusteella pitää totena eivätkä arkistot tai muut lähteet hänen teesiään vahvista. *Yhden miehen jatko- sodan* muina ”arviointimenettelyä” puoltavina rakennuspuina ovat tuhotut, tuhoutu- neet tai edelleen piilossa olevat arkistot – tai Ylikankaan sellaisiksi epäilemät. Käytän- nössä ei mitään, sillä hän ei kykene osoit- tamaan, että ratkaisevia arkistopuutteita todella olisi. Varsinainen yritys veden muut- tamiseksi viiniksi tapahtuu, kun pettävälle pohjalle rakentuvista ”ampumisista” ryhdy- tään esittämään suoranaisia lukumääriä ja tarjoamaan niitä ”perusteltuina arvioina”.

”Arviointimenettelyn” tarkempaa prosesa- sia Ylikangas ei uudessa kirjassaan kuvaa, vaikka se oli hänen lukuarvionsa tärkein tukipilari. Vastausta on haettava *Romabtaako rintama?*-kirjasta. Siitä selviää, että men- nettely rakentuu omintakeiselle tilastollisel- le analyysille (joka ei kestä kriittistä tarkas- telua), Vihman edellä käsitellylle lausumal- le ja Partasen muistelukirjalle (näyttö ei kestä) sekä spekuloinnille armeijan henki- lötäydennyskeskuksissa, lähinnä Lappeen- rannassa toimineen HTK 1:n ”elimen” pää- tösten nojalla ammutuista (joista ei ole mi- tään uskottavaa näyttöä). Tarkemman kri- tiikin osalta vastaus olisi sen verran pitkä, että tyydymme tässä viittaamaan Jukka Ku- lomaan ja Jukka Lindstedtin artikkeleihin *Teloitetussa totuudessa*.

4. Taustalla lienee eräs Lindstedtin jo vuonna 1994 antama haastattelu, joka koski oikeusvaltion periaat- teiden noudattamista yhdellä osa-alueella eli kuole- manrangaistuksia tuomittaessa eikä sisältänyt mitään ”kokonaistulkintaa” oikeusvaltiosta sodan aikana. Haastattelu on *Romabtaako rintama?*-kirjan lähteissä merkitty Lindstedtin omaksi kirjoitukseksi.

Ylikangas puolusteleo menetelmäänsä nyt myös hänelle uudella arkistolähteellä; nimi-luettelolla, jonka hän sanoo esittävän luetteloa *karkureina kadonneista* (YMJS, s. 114). Siis sellaisista, jotka olisivat kadonneet karkumatkansa aikana ja jotka oli myöhemmin julistettu kuolleiksi. Näin hän antaa ymmärtää. Kun katsotaan tarkemmin kyseistä vuodelta 1945 olevaa pääesikunnan luetteloa – oikeastaan luetteloita – todetaan niissä kyllä olevan runsaan viidensadan miehen nimet. Ne eivät kuitenkaan ole luetteloita todellisista sotilaskarkureista, vaan sellaisista, jotka oli pysyväisohjeiden mukaisesti julistettu karkureiksi tietyin ajan kuluttua katoamisesta. Syyinä saattoi olla epäily karkuruus tai pelkästään se, että katoamisen syy jäi epäselväksi. Luetteloissa ei mainita katoamisaikoja eikä -paikkoja, ne oli selvitettävä muista tiedostoista. Tulos ei ole yllättävä. Luettelot koostuvat pääasiassa juuri kesällä 1944 kadonneista, joskin niissä oli pienempi määrä tapauksia myös aikaisemmilta sotavuosilta – myös talvisodan ajalta. Yleisimmät paikannimet (Valkeasaari, Äyräpää, Vuosalmi, Tali, Kuuterselkä, Teikarsaari ...) puhuvat omaa kieltään kesän 1944 ankarien taisteluiden aiheuttamista tappiokirjanpidon epäselvyyksistä. Ei välttämättä sen enemmästä. Mikäli jonkun tai joidenkin luetteloissa olevien väitetään joutuneen suomalaisten itsensä ampumiksi, se pitää näyttää erikseen toteen. Ylikangas ei ole kyennyt näin tekemään.

Ylikankaalta on edelleen jäänyt antamatta vastaus kahteen peruskysymykseen:

Miksi – Ylikankaan väittämän mukaan jopa lähes 200 – ampumista olisi salattu, kun aseiden käyttöön oli lainmukaiset perusteet? Salaamisen kannalta on olennaista sodanaikainen käsitys ampumisten lainmukaisuudesta, ei 2000-luvun tulkinta. Ja: Miten näin paljon kesän 1944 ampumistapauksia koskevia tietoja olisi pystytty salaamaan tai hävittämään? Tästä asiasta voimme siteerata Ylikangasta itseään vuodelta 2004 – "(m)odernissa monimutkaisesti organisoidussa valtiossa, jollainen Suomi toisen maailmansodan aikana epäilemättä oli, on ylipäättään vaikea hävittää lähteitä niin, ettei niiden sisältämien tietojen jäljille päästäisi jotakin kiertotietä edeten".⁵

Yhteenveto

On todettava, että Ylikangas ei ilmeisestä halustaan huolimatta ole edelleenkaan kyennyt muuttamaan aikaisempien tutkimusten kuvaa kesän 1944 rintamakurinpidoista – tai muutenkaan kumoamaan esittämääme kritiikkiä. Omien virheiden kiistäminen ja kyvyttömyys vastaanottaa kritiikkiä asiallisella tavalla sen sijaan ovat tuoneet keskusteluun oman erikoisen lisänsä. Asiaan saattaa liittyä sellaista, jolla ei ole mitään tekemistä historiantutkimuksen kanssa, mutta on silti sanottava, että tällainen asenne ei edistä tutkimusta tai tieteellistä keskustelua, vaan johtaa resurssien haaskaamiseen. Oikeastikin tutkimusta odottavia asioita kun on riittämiin.

Suuren osan *Yhden miehen jatkosodan* sisällöstä muodostaa – oloissamme onneksi ainutlaatuinen – voimakkaan tunteellinen ja henkilökohtaisuuksiin menevä hyökkäys meitä ja eräitä muita Ylikankaan kritikkoja kohtaan. Hyökkäyksen tarkoitus on meidän osoittamisemme joko harrastelijoiksi, armeijan käskyläisiksi⁶ tai peräti molemmiksi. Hyökkäysten jyrkkyys saa miettimään paitsi Ylikankaan, myös kustantajan arvostelukykyä.

Ehkä on kuitenkin hyvä, että Ylikankaan purkaus on julkaistu kirjan muodossa: se tarjoaa tuleville historiantutkijapolville merkittävän dokumentin merkittävän tutkijan sielunmaisemasta – ja yhden näytteen menettelytavoista, joilla Ylikangas on halunnut vaientaa arvostelua. Muut keinot – blogikirjoitukset, boikottiuhkaukset ja henkilökohtaiset yhteydennot – eivät ehkä jää yhtä lailla dokumentoiduiksi, mutta kirja säilyy.

5. Heikki Ylikankaan selvitys valtioneuvoston kanslialle, valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5/2004, s. 38.

6. Ylikangas katsoo "armeijan" piileskelevän *Teloitetun totuuden* ja muunkin hänen kohtaamansa kritiikin taustalla. Tämän todistelussa tosiasiat eivät paljon paina: eräiden järjestöjen julkaisemat lehdet ovat "armeijan lehtiä" (YMJS, s. 8) ja Jukka Lindstedtin väitetään palvelleen "sotilasasiamiehenä" (YMJS, s. 94), siis aktiivipuseerin tehtävässä. Eräs hänen kritikoistaan on epäilyttävä, koska on "Unifil-joukoissa palvellut" (YMJS, s. 86).

TIMO YLIMAUNU

YLIOPPILASLEHTI 2014, 1/2014, 372-373

Juoruja ja hätähuutoja kaupunkien kaduilta – teos katujen arkipäivän elämästä varhaismodernin kauden Euroopassa

Riitta Laitinen ja Thomas V. Cohen ovat toimittaneet eurooppalaista katujen arkipäivää varhaismodernilla ajalla tarkastelevan kokoomateoksen. Timo Ylimaunu arvioi teoksen.

■ Kirja koostuu kuudesta tutkimusartikkelista ja johdantoluvusta, jotka käsittelevät eurooppalaisten katujen kulttuurihistoriaa sekä Etelä-, Itä- että Pohjois-Euroopassa. Artikkelit perustuvat Tukholmassa vuonna 2006 pidetyn European Association of Urban History -konferenssin esitelmiin. Keskieurooppalaisia, nykyisten Ranskan, Saksan ja Alankomaiden alueiden kaupunkeja käsitteleviä tutkimuksia kirjassa ei ole, ja kuten toimittajat huomauttavatkin, artikkelit kiertävät lähinnä Euroopan reuna-alueiden katuja ja katukulttuureja.¹

Johdannossa toimittajat valottavat kirjan sisältöä ja myös selventävät käsiteltäviä aiheita, kuten valtasuhteita, yksityisen ja julkisen tilan käsitteitä ja katujen materiaalista

puolta. Maria Helena Barreiros käsittelee artikkelissaan ”Urban Landscapes: Houses, Streets and Squares of 18th Century Lisboa” reguloinnin vaikutuksia kaupunkitilan kehityksessä Portugalin Lissabonissa. Emese Bálint pohtii tutkimuksessaan ”Mechanisms of the Hue and Cry in Kolozsvár in the Second Half of the Sixteenth Century” hätähuutojen käyttöä ja niiden sosiaalisia merkityksiä Kolozsvárissa, nykyisessä Clujissa, Transylvaniassa. Riitta Laitinen ja Dag Lindström selvittävät valtasuhteiden vaikutuksia kaupunkiyhteisöissä niin pääkaupunki Tukholman kuin provinssikaupunki Turun kaupunkireguloinneissa artikkelissaan ”Urban Order and Street Regulation in Seventeenth-Century Sweden”. Elizabeth S. Cohen käsittelee artikkelissaan ”To Pray, to Work, to Speak: Women in Roman Streets c. 1600” naisten asemaa, roolia ja näkymistä Rooman katuelämässä. Toisessa Italiaan liittyvässä artikkelissa, ”Gossip and Street Culture in Early Modern Venice”, Alexander Cowan tutkii juorujen merkitystä ja vaikutusta Venetsian kaupunkiyhteisössä. Kirjan viimeisessä artikkelissa, ”To See and to be Seen: Beauty in the Early Modern London Street”, Anu Korhonen analysoi kauneuskäsitettä näkyvyyden ja katseiden kautta, siis yhtenä viestintävälineenä varhaismodernin ajan Lontoossa.

Toimittajat toivovat, että artikkeleiden pohjalta saadaan kaupunkien katu- ja arkielämä laajemmin vastaavanlaisten tutkimusten pariin. Viime vuosina historiallisen ajan

1. Cultural history of Early Modern European Streets. Toimittanut Riitta Laitinen & Thomas V. Cohen. Brill, Leiden 2009. 176 s. + 14 kuvaa.

arkeologian tutkimuksissa on keskitytty tai sivuttu useassa teoksessa kaupunkilaisten jokapäiväistä elämää materiaalisen kulttuurin lähtökohdista käsin.² Etenkin on mainittava kaupunkihistorioitsija David Nicholasin vuonna 2003 ilmestynyt *Urban Europe 1100–1700*. Hän luo teoksessaan laajan katsauksen eurooppalaiseen kaupunkisuunnitteluun ja rakentamiseen keski- ja varhaismodernilla ajalla, mutta tarkastelee myös katujen arkipäivän elämää.³ Riitta Laitasen ja Thomas V. Cohenin toimittaman teoksen merkittävin ansio on se, että teos keskittyy ainoastaan varhaismodernin kauden katuelämän arkipäivään ja tuo sen lähemmäksi nykypäivän lukijaa.

Teokselle on tutkimuksellista tilausta, koska aihepiirin tutkimus, etenkin kaupunkiarkeologian osalta, on tällä hetkellä aktiivista. Laitasen ja Cohenin toimitus täyttääkin omalta osaltaan niin historioitsijoiden, arkkitehtien ja kulttuurimaantieteilijöiden sekä sosiaalishistorioitsijoiden tutkimuksia (vrt. s. 3). Katujen arkipäivän elämä oli yksi osa kaupunkien sosiaalista ja yhteiskunnallista tapahtumakenttää. Se oli osa kokonaisuutta nimeltä kaupunki; kaupunkirakenne ja rakennukset määrittivät katuelämän materiaalisia rajoja. Tutkimusartikkeleissa selvitetään myös kaupunkien katujen mentaalista ja äänenkäytön maisemaa. Nämä olivat yhtä tärkeitä kuin fyysinen katumaisema, koska jokainen kaupunkilainen ja vieras koki kaupungin omista lähtökohdistaan käsin. Kaupunkilaisten sosiaaliset suhteet saivat eri kadulla ja kaupunkialueilla omia merkityksiään. Yksi tärkeä osa kirjaa on katujen materiaalisuuden ja mentaalisuuden välisen yhteyden esille tuominen ja selvittäminen.

Monta teemaa

Artikkeleiden toisiinsa sitovia teemoja ovat valtasuhteet, yksityinen ja julkinen tila sekä sukupuoliset käytännöt kaupunkien kaduilla. Valtasuhteista ehkä näkyvin on aina ollut kaupunkirakenteen suunnittelu ja uudistaminen, etenkin regulointitoimet varhaismodernilla kaudella. Ensimmäisten artikkelien perusteella sekä Lissabonin, Tukholman että Turun kaupungistumisprosesseissa oli yhtäläisyyksiä, koska kaupunkiraken-

teiden modernisoinnin mahdollistivat tuhot, Lissabonissa maanjäristys, Tukholmassa ja Turussa kaupunkipalot. Laajojen tuhojen jälkeinen säännönmukaiseen kaavaan toteutettu uudisrakentaminen niin ruotsalaisissa kuin muissa eurooppalaisissa kaupungeissa voidaan nähdä sekä jatkumona kaupungistumisprosessissa että hyppäyksenä kohti modernia kaupunkia.

Kaupunkilaiset pysyivät samoina ja he rakensivat kaupunkinsa uudenmallisiksi joko mukautuen tai vastustaen prosessia. Lissabonin, Turun ja Tukholman regulointien tavoitteet ja tulokset osoittavat sen, että perinteisiin nojaavat käyttäytymistavat eivät helposti muuttuneet, vaikka asuinympäristö muuttui uudenlaiseksi. Kaupunkilaiset toimivat omien perinteidensä ja käsitystensä mukaisesti. Historiallisissa hankkeissa, kuten arkkitehtonisissa projekteissa, lopputulos oli yleisesti ottaen useiden tekijöiden kompromissi, sillä prosesseihin vaikuttivat useat tekijät aina jollain tavoin, kuten paikallisten asukkaiden mielipiteet ja toiminta.

Perinteisten toimintatapojen voimakkuuden ja merkitysten sekä sen, miten ihmiset toimivat osana valtaverkostoja ja käyttivät materiaalista kulttuuria viestintävälineenä, pohtiminen olisi tuonut syvällisempää näkökulmaa ylhäältä alaspäin annettujen määräysten vaikutukseen kaupunkilaisten suhtautumisessa regulointeihin. Useissa antropologian ja materiaalisen kulttuurin tutkimuksissa on analysoitu sitä, miten valtasuhteet vaikuttivat arkipäivän toimintatapoihin ja miten rakennusten ja kaupunkirakenteen kautta ihmiset viestittivät omia arvojaan,

2. Esim. Anna Elizabeth Yentsch (1994) *A Chesapeake family and their slaves. A study in historical archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press; Matthew Johnson (1996) *An Archaeology of Capitalism*, Oxford: Blackwell Publishers; D. Gaimster & P. Stamper (eds.) (1997) *The Age of Transition. The Archaeology of English Culture 1400-1600*, The Society of Medieval Archaeology Monograph 15, Oxbow Monograph 98, Oxford: Oxbow books; Mark P. Leone (2005) *The Archaeology of Liberty in an American Capital. Excavations in Annapolis*, Berkeley and Los Angeles: University of California; Gavin Lucas (2006) *An Archaeology of Colonial Identity. Power and Material Culture in the Dwarfs Valley, South Africa*, New York: Springer.

3. David Nicholas (2003) *Urban Europe 1100–1700*, Hampshire: Palgrave, Macmillan.

perinteitään, mutta myös vastustustaan ylhäältä tulleille määräyksille.⁴ Tällaiset seikat eivät välttämättä tule esille oikeudellisissa tai muissakaan asiakirjalähteissä.

Tukholmaa ja Turkuä käsittelevässä tutkimuksessa viitattiin ainoastaan yhden keran Turussa tehtyihin arkeologisiin tutkimuksiin (s. 84), ja nämä tiedot olivat peräisin Raimo Rannan kaupunkihistoriallisesta tutkimuksesta. Turussa on tehty viime vuosikymmenen aikana useita laajoja kaupunkiarkeologisia kenttätutkimuksia, joiden tuloksia on julkaistu laajassa kokoomateoksessa.⁵ Nykyisin kaupunkien materiaalista ja mentaalista kulttuuria tutkitaan arkeologiassa osana modernisaatio- ja kaupungistumisprosesseja.⁶ Tämän vuoksi arkeologien lähestymistapa poikkeaa hieman historioitsijoiden näkökulmasta selvitettäessä menneisyyden arkipäivän elämää. Molemmat täydentävät toisiaan. Kaupunkiarkeologisten tutkimusten laajempi huomioon ottaminen olisi avannut lukijalle paremmin katujen materiaalsen puolen.

Yksityinen ja yleinen

Merkittävän osan artikkeleissa saa yksityisen ja julkisen tilan teema kaduilla ja niiden varsilla. Artikkeleista kuuluvat hätä- ja hälytyspuudot transylvanialaisen kaupungin kaduilta ja taloista. Venetsialaisten partureiden, miesten, juoruilu siitä, mitä aikaisempi asiakas oli parvekkeeltaan nähnyt ja kuullut vastakkaisen talon asukkaiden tekevän ja puhuvan sekä mitä roomalainen rouva huusi seksityöläisille, näiden suorittaessaan luonnollisia tarpeitaan kujan varrella. Näissä kertomuksissa tarkastellaan aikakauden yksityisen ja julkisen tilan rajapintoja, jotka eivät välttämättä olleet samanlaisia kuin meidän. Yksityisen ja julkisen erottaminen toisistaan on yksi valtasuhde tilassa, ja vaikka tutkijat tulkitsevat tilaa erilaisista lähtökohdista, teeman käsittelyä olisi voinut syventää pohtimalla materiaalsen kulttuurin vaikutusta yksityisen ja julkisen tilan mentaaliin puoliin ja rajapintoihin.⁷ Kysymys tilan merkityksistä on tietyksi teoreettinen. Todettaessa, että ikkuna-aukot rakennuksissa olivat rajapintoja yksityisen ja julkisen välillä, annetaan jo seinien sisäpuolelle ja

ulkopuolelle tietyt merkitykset niitä sen pitemmälle pohtimatta. Eräs kysymys nousee mieleen: käyttävätkö venetsialaiset ja roomalaiset verhoja, sulkiivatko he verhoilla muiden katseet asuntojensa ulkopuolelle. Varhaismodernin kauden eurooppalaisissa kaupungeissa verhot yleistyivät 1600-luvun lopulta lähtien. Vierekkäiset rakennukset ja suuri asumistiheys on nähty yhtenä tämän kehityksen nopeuttajana. Vierivieressä olevat asunnot pakottivat ihmiset luomaan itselleen yksityistä tilaa, siis sulkemaan itsensä sisään ja toiset ulos esineellisen kulttuurin avulla.⁸

Emese Bálint on tuonut esille tutkimuksessaan kaupungin äänimaailman sosiaalisen ulottuvuuden. Se oli erilainen erilaisissa ympäristöissä. Avunhuudot sekä rikoksen ja rikollisen kuuluttaminen kaduilla toimi sosiaalisen kontrollin välineenä naapurustoissa. Rikoksen julkihuutamisella katujen valvonta tapahtui horisontaalisesti ja tässä naapuruston horisontaalinen valvonta erosi yhteiskunnallisesta ylhäältä alaspäin

4. Esim. James C. Scott (1990) *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*, New Haven: Yale University press; Bill Frazer (1999) 'Reconceptualizing Resistance in the Historical Archaeology of the British Isles: An Editorial', *International Journal of Historical Archaeology* 3 (1), 1–10; Matthew Johnson (1999) 'Commentary: Mute Passive Objects', *International Journal of Historical Archaeology* 3 (2), 123–129; Michael Given (2002) 'Maps, Fields, and Boundary Cairns: Demarcation and Resistance in Colonial Cyprus', *International Journal of Historical Archaeology* 6 (1), 1–22; Timo Ylimaunu (2007) *Aittakylästä kaupunkiksi – arkeologinen tutkimus Tornion kaupungistumisesta 18. vuosisadan loppuun mennessä*, *Studia archaeologica Septentrionalia* 4, Tornio: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 113–116.

5. Liisa Seppänen (toim.) (2003) *Kaupunki pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*, *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX*, Turku: Suomen keskiajan arkeologian seura.

6. Esim. Johnson (1996); Ylimaunu (2007).

7. Esim. Johnson (1996) passim; Ylimaunu (2007) 107–113.

8. Esim. Lorna Weatherill (1996), *Consumer Behaviour and Material Culture in Britain 1660–1760*, London: Routledge, 81–83; Timo Ylimaunu, Tiitta Kallio-Seppä, Tiina Kuokkanen & Risto Nurmi (2009) 'Pöytäliinat, servietit ja ikkunaverhot – rajapintoja Torniossa 1700-luvulla' teoksessa Janne Ikkäheimo & Sanna Lipponen (toim.) *Ei kiveäkään kääntämättä. Jublakirja Pentti Koivuselle*, Tornio: Pentti Koivusen juhla kirjatoimikunta.

tapahtuneesta julkisesta valvonnasta. Valvonta on myös eräs teoksen artikkeleita yhteen liittävä teema. Naapureiden valvonta kotikadulla voidaan kyllä monissa kaupungeissa, muun muassa Venetsiassa ja Roomassa, nähdä myös toisten vakoiluna ja kyttäyksenä; siis hyvin inhimillisenä toimintana. Voidaankin kysyä, aiheuttiko tiheä asuminen tämän ja oliko 'kyttäily' yksi osa varhaismodernin kauden ihmisten kaupungistumista, urbaania yhteisöllisyyttä.

Yksi teoksen keskeinen teema on sukupuolinen näkökulma katujen arkipäivän elämään, ja nais- ja miesnäkökulmaa suhteessa katujen arkipäivän elämään valoteetaan useammassa artikkelissa. Tämä on kirjan ja sen kirjoittajien yksi suurista ansioista; molempien sukupuolten nostaminen esiin aikakauden katuelämässä.

Anu Korhonen on liittänyt toisiinsa kauneuden ja muodin sekä sen, miten muodinmukaisia asusteita ja muita kauneuteen liittyneitä hyödykkeitä oli Lontoossa saatavilla (s. 157). Tämä kertoo siitä, miten meidän

käsityksemme kauneudesta on myös materialistinen; se on yhdeltä osalta muodin muokkausta pukeutumista. Varhaismodernin elämän tutkimus onkin osaltaan nykyajan ajatusmallien kehityksen selvittämistä. Korhosen koko artikkeli muodostaa hienon kauneuden merkityksen teoretisoinnin. Hän nostaa esille myös eri sukupuolten näkemykset ja merkitykset kauneuskäsitteen kautta. Kauneus oli yksi materiaallinen, mutta myös mentaalinen osa Lontoon katumaisemaa, erottamaton osa varhaismodernia metropolia.

Riita Laitinen ja Thomas V. Cohen ovat toimittaneet erinomaisen lukupaketin kaupunkielämän tutkimuksesta kiinnostuneille. Kirja nostaa näkyville vähemmän esillä olleita normaalin elämän puolia, kuten huutoja, hajuja, katseita, hymyjä ja irvistyksiä, lukijan eteen eurooppalaisilta kaduilta ja kujilta. Samalla se kertoo myös katujen ja niitä käyttäneiden ihmisten kauneudesta, rikoksista, juoruilusta ja kaduilla juttelevista ihmisistä, siis elävästä elämästä.

Yleisteos Bysantin historiasta

John Haldon: Bysantin historia. Alkuteos Byzantium History. Suom. Kaisa Sivenius. Gaudeamus, Helsinki 2010. 254 s.

■ John Haldonin lyhyt mutta ytimekäs oppikirja on Bysantin tutkimuksen seuran aloitteesta viimeinkin ilmestynyt suomeksi. Kirjan kääntäjänä on Kaisa Sivenius ja sen lopullisesta toimitustyöstä on vastuussa Mika Hakkarainen. Käännös on kaikille Bysantin historiasta kiinnostuneille opiskelijoille ja harrastajille mieluinen uutinen, kun huomiodaan, että kyse on vasta toisesta suomen-
netusta Bysantin historian yleisteoksesta ja, että edellisen yleisteoksen (Charles Diehl, *Bysantti: suuruuden aika ja rappeutuminen*) ilmestymisestä on jo kulunut yli 80 vuotta.

Käännökset yltävät harvoin samalle tasolle kuin alkuperäiset teokset. Tässä tapauksessa suomenkielinen versio on kuitenkin jossain suhteessa jopa

parempi kuin englanniksi neljänä eri painoksena ilmestynyt Haldonin alkuperäisteos. Suomenkielisestä laitoksesta on esimerkiksi leikattu pois turhia toistoja ja kirjan loppuun on lisätty hyödyllinen sanasto. Lisäksi teksti on hyvin editoitu ja varsinaisia käännös- tai painovirheitä löytyy ainoastaan muutamia.

Haldonin kirja koostuu kahdeksasta luvusta. Kahdessa ensimmäisessä annetaan historiallinen yleiskuva Bysantin muotoutumisesta ja eri vaiheista vuoteen 1453 saakka, mikä auttaa lukijaa seuraamaan ja ymmärtämään kirjan kuutta muuta temaattisesti rakennettua lukua. Tämä toimikin periaatteessa hyvin, vaikka kaksi ensimmäistä lukua olisivat muuttuneet helppolukuisemmiksi, jos niihin olisi sisällytetty vähemmän yksityiskohtia.

Temaattisissa luvuissa käsitellään ensin Bysantin valtakunnalle kuuluvia maita ja kansoja, sen jälkeen itse valtiota ja hallintoa, mukaan lukien armeija ja laivasto. Seuraavaksi verrataan kaupunkeja ja kaupankäyntiä maaseudun karuun todellisuuteen sekä valaistaan Bysantin poliittista järjestelmää kuvaten senaattia, ylimystöä, aristokraatteja ja

virkamiehistöä. Kaksi viimeistä lukua käsittelevät puolestaan kirkkoa ja uskontoa sekä valtaa, taidetta ja perinteitä Bysantissa.

Haldonin kirja keskittyy siis ennen kaikkea Bysantin poliittiseen historian ja valtion rakenteisiin sekä pyrkii muun muassa selittämään, miten valtio oli yhteydessä ympäröivään yhteiskuntaan ja samalla aktiivisesti muokkasi sitä. Paljon vähemmän tilaa annetaan ortodoksisen kristillisyyden historialle ja Bysantin kulttuurihistorialle, kuten esimerkiksi taiteelle tai kirjallisuudelle. Tämä päätös on toisaalta ymmärrettävä, koska yleisteos ei millään voi antaa kattavaa kokonaiskuvaa kaikista Bysantin tuhatvuotisen historian osaluista.

Bysantin historia päättyi vuonna 1453 osmanien valloitettua Konstantinopolin. Sen sijaan on paljon vaikeampaa sanoa milloin Bysantin historia alkoi ja Haldon jättääkin tämän kysymyksen avoimeksi toteamalla (s. 15), että jotkut tutkijat kutsuvat "Bysantiksi" Rooman valtakunnan itäistä osaa 330-luvulta lähtien, kun taas toiset käyttävät nimitystä vasta Iustinianuksen (527–565) valtakaudesta alkaen. Tässä kohta lukija yllättynee siitä,

ettei Haldon mainitse kolmatta, hyvin yleistä mielipidettä, jonka mukaan Itä-Rooma muuttui Bysantiksi vasta 640-luvulla, sen jälkeen kun se oli menettänyt puolet alueestaan arabeille.

Kirjan editorit ovat päättäneet seurata tulkintaa, jonka mukaan Bysantin historia alkaisi Iustinianuksen valtakaudesta. Tätä on korostettu kirjoittamalla kaikki henkilönimet Iustinianuksen hallituskautteen saakka latinalaisella kirjoitustavalla (esimerkiksi Iustinianus, Konstantinus) ja sen jälkeen eläneiden henkilöiden nimet kreikkalaisella kirjoitustavalla (esimerkiksi Iustinianos, Konstantinos). Tässä kohtaa suomenkielisen laitoksen editorit seuraavat kuitenkin toista käytäntöä kuin Haldon, joka käyttää latinankielisiä henkilönimiä Heracliuksen (610–641) hallituskauden saakka, tätä mitenkään perustelematta.

Haldonin päätös henkilönimien kirjoitustavasta ei kuitenkaan ole sattuma. Tarkkaavainen lukija huomaa, että Haldon järjestelmällisesti puhuu ”Roomasta”, ”Rooman valtakunnasta” tai ”Itä-Roomasta” 640-luvulle asti ja sen jälkeen melkein poikkeuksetta ”Bysantista”. Näin lukijalle jää epämääräinen tunne siitä, että Haldon oikeastaan seuraa kolmatta tulkintaa, jonka mukaan kutistunut ja köyhtynyt Itä-Rooma muuttui Bysantiksi 640-luvulla, vaikkei hän itse esipuheessaan mainitse tätä tulkintaa. Tämä yllättävä epäselvyys olisi ehkä voitu oikaistaa suomenkielisessä laitoksessa.

Suomenkielisen painoksen erittäin harvinaisista käännö-

taik painovirheistä voidaan lopuksi mainita kolme. Romanos I Lekapenoksen hallituskausi ei ollut 870–948 (s. 58) vaan 920–944, eikä Boiotian suurimmasta kaupungista Teebasta suomeksi voida käyttää englanninkielistä nimeä Thebes (s. 133). Harmillinen on myös s. 90 esiintyvä väite, jonka mukaan Aleksanteri Suuri olisi saanut valloituksensa päätökseen 350-luvulla jKr – englanniksi kyseisessä kohdassa lukee ”in the second half of the fourth century BC” (s. 90).

Nämä ovat kuitenkin kirjaa kokonaisuutena ajatellen merkittäviä pikkuvirheitä. Haldonin suomenkielinen oppikirja onkin hyvin positiivinen lisä kaikille opiskelijoille ja sellaisille lukijoille, jotka haluavat syventyä Bysantin kiehtovaan historiaan.

Björn Forsen

Ruotsi, Venäjä ja ”metsä”

Jukka Korpela: The World of Ladoga. Society, Trade, Transformation and State Building in the Eastern Fennoscandian Boreal Forest Zone c. 1000–1555. Lit Verlag 2006, Berlin. 400 s.

■ Jukka Korpelan tutkimus *The World of Ladoga* on vaikuttava teos. Suomalaisena

Ferdinand Braudelin seuraajana ja lähinnä tämän eepillinen Välimeri-teos mielessään Korpela on ottanut tehtäväkseen selvittää viikinkiajasta 1500-luvun puoliväliin ulottuvan pitkän ajanjakson aikana tapahtuneita poliittisia, kulttuurisia ja taloudellisia muutoksia noin 500 000 neliökilometriä käsittävällä järvien ja vesiteiden puhkomalla harvaan asutulla maa-alueella. Tämän maa-alueen Venäjä ja Suomi nykyään jakavat. Teos on samalla kertaa kulttuurimaantieteellinen, valtionmuodostusta käsittelevä ja identiteettihistoriallinen tutkimus, ja se pohjautuu laajaan lähdemateriaaliin. Lähdeluetteloon sisältyy sekä ko. alueeseen liittyviä keskiaikaisia venäläisiä kronikoita ja islantilaisia saagoja että veroluetteloita ja erityyppisiä hallinnollisia dokumentteja. Tämän lisäksi Korpela on hyödyntänyt merkittävässä määrin useiden tieteenalojen kuten arkeologian, ilmastotieteen, kansatieteen ja kansanrunouden tutkimustuloksia.

Korpelan pääteesi on, että Laatokan alue tuli liitetyksi eurooppalaiseen talousjärjestelmään viikinkiajan kauppakontaktien ja tavaravaihdon välityksellä. Tämän jälkeen Ruotsin ja Venäjän valtiomahtien kontrolli vakiintui alkuun satunnaisen ja sittemmin pysyvän verotuksen keinoin. Ratkaiseva seikka oli tehokkaamman paikallisen kameraali- ja oikeushallinnon luominen. Tärkein ja radikaalein kulttuurinen muutosprosessi, jonka maallisen vallan kasvava läsnäolo toi mukanaan, oli luonnollisesti kristil-

listyminen, mikä syrjäytti vähitellen, joskaan ei täysin, aikaisemman luonnonuskonnon uskumusmaailmat.

Kulttuurimaantieteellisenä tutkimuksena Korpelan teos on paikoin loistava, joskin toisinaan tarpeettoman monisana-nainen ja yksityiskohtainen. Kirjoittaja onnistuu luomaan varmalla oppiaineiden rajat ylittävällä otteella kuvan yhteiskunnasta, joka vähitellen muuttui metsästyshyhteiskunnasta maanviljelyshyhteiskunnaksi. Tähän liittyy myös mielenkiintoisia havaintoja paikan- ja henkilönimimuodoista, alueen asuttamisesta ja muutoliikkeestä.

Analyysi valtionmuodostamisprosessista on myös antoisa. Korpela tuo selkeästi esiin, kuinka keskusvallat Ruotsissa ja ruhtinaskunta/tasavalta Novgorodissa ja sen seuraajassa Moskovassa vaikiinnuttivat vallankäyttönsä alueella. Rajoja ja niiden merkitystä, etenkin vanhempina aikoina, on tutkittu ennen kaikkea sen suhteen, mitä tapahtuu kun rajoja joko muutetaan tai ne häviävät kokonaan. Mieleissäni on ennen kaikkea Peter Sahlinin nykyään klassinen tutkimus *Boundaries* Espanjan ja Ranskan rajojen määrittelystä Pyreneiden rauhan yhteydessä vuonna 1659 sekä muun muassa allekirjoitaneen tutkimukset Tanskan valtakunnan itäisten osien, Skoonen, Hallandin ja Blekingen siirtymisestä Ruotsille vuonna 1658. Korpela tekee uuden avauksen toisenlaisesta näkökulmasta: kuinka vallanpitäjien katsannossa ei-kenenkään-maa muuttuu kahden toisiinsa aika ajoin vihamieli-

sesti suhtautuvan valtiomahdin väliseksi rajaseuduksi.

Tähän liittyen Korpela tekee yhden mielenkiintoisemmista johtopäätöksistään kyseenalaistamalla aikaisemman tutkimuksen perinteisen käsityksen siitä, kuinka itäisen ja läntisen kulttuurin raja muotoutui Suomen historiassa. Korpela haluaa sen sijaan osoittaa, että myös pohjoisen ja etelän ja keskuksen ja periferian väliset kulttuurirajalinjat ovat merkityksellisiä. ”Suomalainen maailma”, Korpela kirjoittaa, ”jakaantui keskiajasta lähtien kolmeen pääasialliseen osaan” – Ruotsiin, Moskovan suuriruhtinaskuntaan/Venäjään ja ”metsään”. Mikäli ymmärrän Korpelaa oikein, kyse ei siis ollut yksinomaan rajavedosta katolisen/luterilaisen ja ortodoksisen kristinuskon välillä vaan myös rajat ylittävistä kristinuskosta vastakohtana pakanalliselle pohjalle.

Tässä kohtaa tulemmekin pulmallisempaan näkökohtaan Korpelan tutkimuksessa. Tulkinnat ruohonjuuritason identiteettien muotoutumisesta ja muuttumisesta taloudellisten ja poliittisten muutosten seurauksena ovat mielestäni ongelmallisimpia. Perusongelma on tietenkin se, mitä mahdollisuuksia meillä on lähestyä kauan sitten eläneitten ns. tavallisten ihmisten käsitysmaailmaa. Ne harvat tekstit, joiden oletetaan heijastavan kansanomaisia käsityksiä, ovat kutaquinkin aina syntyneet välikäsien kautta. Korpelalla ei ole käytettävissään ainoatakaan 1500-lukua edeltävää tekstiä, joka edes välikäsien kautta heijastaisi ruohonjuuritason

identiteettejä. Siksi hän joutuu projisoimaan omalle tutkimusalueelleen myöhempinä aikoina tehtyjä muistiinmerkitöjä kansanperinteestä ja kansanruneudesta ja muiden Euroopan osien paimentolaisia koskevia antropologisia tutkimuksia.

Tämä osa tutkimusta onkin osittain spekulatiivinen. Korpelan lähtökohtana on, että alueen asukkaita ei ennen valtiomahdin tuloa yhdistänyt mikään senkaltainen, jota voisi kutsua yleiseksi etniseksi identiteetiksi. Mutta onko todella mahdollista tehdä tällainen päätelmä ilman kirjallisia lähteitä? En tarkoita, että Korpela on väärässä, siihen tietoni alueesta ovat liian rajalliset.

Mutta sitä hämmästyttävämpää on, että silloinkin kun on olemassa lähdemateriaalia, joka sisältää ainakin epäsuoraa tietoa tavallisten ihmisten suhteesta esivaltaan, Korpela käyttää näitä tekstejä kovin vähän. Tarkoitan anomuskirjelmiiä, joita 1500-luvun puolivälissä ja siitä eteenpäin lähetettiin Ruotsin kuninkaalle. Korpela omistaa muutamia sivuja kirjelmien analysointiin ja silloinkin ilmauksena alueen väestön poliittisesta yhtenäisyydestä mutta ei varsinaisesti tutki niitä identiteetin ilmauksina. Mielenkiintoista kysymystä ”valtakunnanidentiteetistä” – kuten jotkut sanovat – ja sen esiintymistä tai puuttumista, mitä Korpela käsittelee johdantoluvussa, ei mainittavasti problematisoida. Esittämättä todisteita hän edellyttää sen muodostuneen ainakin osalle väestöä seurauksena valtion läsnäolosta alueella.

Itse olen omistautunut tutkimaan kansan käsityksiä etni-

syydestä ja valtakuntaan kuuluminen tunnetta varhaismodernissa yhteiskunnassa. Siksi minusta näyttää siltä, että Korpelan tutkimus päättyy siihen, mistä omasta näkökulmastani kaikki ”hauskuus” alkaa. Eivät vain konfliktit roihunneet Venäjän ja Ruotsin välillä 1500-luvun toisella puoliskolla ja 1600-luvulla. Tältä ajanjaksolta on ainakin ruotsalaiselta puolelta lisäksi jo enemmän kirjallisia lähteitä, oikeudenkäyntipöytäkirjoja ja anomuksia, jotka ainakin epäsuorasti heijastavat niin sanotun ruohonjuuritason maailmakuvaa tällä hyvin mielenkiintoisella ja konfliktiherkällä alueella. Muiden muassa Kimmo Katajala on tutkinut oikeudenkäyntipöytäkirjoja, vaikkakin etupäässä 1600-luvun lopulta. Mutta mitä löytäisimme, jos tutkisimme anomuksia ja oikeudenkäyntipöytäkirjoja pintaa syvemältä 1500-luvun loppupuoliskolta ja 1600-luvun alusta? Toivon että Jukka Korpela tai joku muu tarttuu viestikapulaan ja jatkaa paneutumista tähän hyvin mielenkiintoiseen ja osittain edelleen tutkimattomaan raja-alueeseen.

Huolimatta kriittisistä mietteistäni ”identiteettinäkökulman” tiimoilta Korpelan tutkimus *The World of Ladoga* on, kuten jo edellä totesin, vaikuttava teos. Tutkimus on mielenkiintoinen lisä skandinaaviseen valtionmuodostuksen tutkimukseen. Se on myös metodologinen esikuva ja inspiraationlähde niille, jotka miettivät alakseen tieteidenvälisestä tutkimuksesta. Se, että esimerkiksi arkeologia ja historia voivat viihtyä niin hyvin yhdessä

Korpelan päässä ja käsissä ennustaa hyvää tulevalle tutkimukselle.

Jens Lerbom

Makaaberi kuva kuolemasta ja ruumiista

Jari Eilola (toim.): Makaaberi ruumis. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta. Historiallinen arkisto 128, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2009. 352 s.

■ Jari Eilolan toimittama artikkelikokoelma *Makaaberi ruumis. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta* tarttuu vähän tutkituun aihepiiriin uuden ajan alun maailmassa ja mentaliteetissa: kuolemaa ja siihen liittyviä sosiaalisia toimia, kuten hautajaisia, on kyllä tutkittu runsaastikin, sen sijaan kuoleeseen ruumiiseen liittyvät käsitykset ovat olleet harvinaisempia tutkimuskysymyksiä. Nimensä mukaisesti kokoelma valottaa kuolemaan ja ruumiiseen liittyviä negatiivisia mielikuvia, asenteita ja ilmiöitä yksittäistapausten kautta. Kokoelma koostuu pitkähköstä johdannosta ja kuudesta erillisartikkelista. Kaikki kirjoittajat ovat tohtoreita, ja suurin osa heistä on dosentteja. Kirjassa ei ole loppulukua tai yh-

teenvetoa. Teoksessa on asiansana-, henkilö- ja paikannimihakemisto.

Teoksen aloittaa Jari Eilolan kirjoittama johdanto, jossa käydään läpi teoksen tärkeintä tematiikkaa: ruumiillisuuden, kuoleman ja makaaberin käsitteitä. Eilolan mukaan teoksessa on neljä kantavaa teemaa: kehon ja sen tuntemusten ja tunteiden kokeminen, oikeus omaan ruumiiseen, hyvää ja huonoa kuolemaa koskevat käsitykset ja kuolleen ruumiin käsittelyä ja kunnioittamista koskevat käsitykset. Nämä painottuvat teoksen artikkeleissa eri lailla. Johdannossaan Eilola taustoittaa edellä mainittuja teemoja vetäen yhtäläisyyksiä myös nykypäivään esimerkiksi kuoleman määrittelyn historiallisia muutoksia pohtiessa: perinteisesti vainajan katsottiin olevan liminaalisessa tilassa ennen ruumiinpesua ja kunnollisia hautajaisrituaaleja; nykyään vastaavanlaisen välitilan saattavat muodostaa pidentyneen vanhuuden aikaiset Alzheimer ja dementia – ihminen ei ole enää aktiivisesti elävien maailmassa toimiva henkilö, mutta ei vielä kuollutkaan.

Ensimmäisessä artikkelissa ”Lihasta luuksi. Katarina Ulfsdotterin ruumiin metamorfoosi myöhäiskeskiajan kirjallisessa perinteessä” Marko Lamberg ruotii Pyhän Birgitan tyttären, myös pyhäksi mielletyn Katarinan ruumiillisuuden eri puolia. Lähdemateriaalina Lamberg käyttää pääsääntöisesti sekä latinan- että kansankielisiä hagiografioita eli kertomuksia pyhimyksen elämästä. Muun kirkollisen ja maallisen hallinnon tuottaman lähdemateriaalin sekä yleiseurooppa-

laisen tutkimuskirjallisuuden avulla artikkelin tematiikka sitoutuu hyvin laajempaan eurooppalaiseen pyhimyskultikehykseen. Lamberg osoittaa kuinka ruumiillisuus oli osa Katarinan pyhyyttä jo hänen nuoruudessaan: ruumiillisen kauneuden katsottiin heijastavan myös sielullista kauneutta. Samalla se tarjosi Katarinalle tilaisuuden kilvoitteluun, sillä fyysinen kauneus herätti miehissä himoa, ja Katarina joutui useasti puolustamaan viattomuuttaan. Katarina myös kurrutti lihaansa katumusharjoituksien muiden naispyhimysten tapaan. Katarinan kuoleman jälkeen ruumis näytteli edelleen tärkeää osaa hänen pyhyydessään: kauniit luut ja haudan avauksessa aistittu ihana tuoksu olivat nimenomaan todisteita siitä. Pyhimysten luiden kunnioittaminen, niiden suuteleminen tai kierrättäminen juhlakulkueissa pitkin kirkkoa tai seurakunnan aluetta onkin makaaberia, vastenmielistä tai inhottavaa lähinnä nykyihmisten mielestä. Keski-aikaiselle ihmiselle ne olivat osoitus Jumalan armosta ja ne levittivät ympärilleen Jumalan voimaa – niillä oli kyky parantaa sairaita ja pelastaa vaaroista. Katarinan elämässä makaaberius syntyykin lähinnä kanssaihminen reaktioista: tosielämän ihmisruumis ei riittänyt Jumalan kanssa kommunikoiduille pyhimyksille vaan se täytyi muokata kieltäytyksellä, askeesilla ja kivulla. Vielä synkempiä ilmiöitä pyhimyksen ihanneruumiiseen liittyi silloin, kun osa ympäröivistä 'tavallisista' kristityistä halusi hyväksikäyttää väkisin pyhimyksen voimia tai tuhota tä-

män ihanneruumiin puhtauden.

Artikkelissaan "Pikku Bärbl opettajan kammarissa. Lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä 1600-luvun alun Münchenissä" Satu Lidman käsittelee varsin vastenmielistä piirrettä ruumiillisuudessa ja seksuaalisuudessa: pedofiliaa. Oikeudenkäyntipöytäkirjojen kautta Lidman rekonstruoi oikeustapausten, jossa opettaja Christoff Stauferia syytettiin Barbaran, yhdeksänvuotiaan ajurin tyttären väkisinmakaamisesta. Lähdemateriaalin ja tutkimuskirjallisuuden niukkuuden vuoksi Lidman käyttää vertailevasti myös moderneja hyväksikäyttötutkimuksia. Tämän esimerkitapausten analyysin kautta Lidman luo monipuolisen kuvan aikakauden oikeuskäytännöistä, seksuaalirikollisuudesta sekä opettajien oikeuksista ja velvollisuuksista. Toisaalta lapsen ja lapsuuden käsitteet! analyysi tässä historiallisessa kontekstissa jää vähän ohueksi. Hivenen häiritsevää oli myös Lidmanin vahva tukeutuminen tietokirjallisuuteen erikoistuneemman tutkimuskirjallisuuden sijasta – etenkin lapsuuden historian tai sukupuolispesifien kysymysten osalta.

Jari Eilola ja Piia Einonen ruotivat kuolleen ruumiin merkitystä, voimaa ja arvostusta artikkelissa "Peukalot silkkirievussa. Ruumis ja ruumiinjäsenet noituudessa ja taikuudessa". Noitus ja taikuus olivat olennainen osa uuden ajan alun maailmankuvaa ja kuolleen, etenkin teloitetun henkilön ruumiissa piili voimaa. Ruumiinjäseniin oli latautunut elinvoimaa, joka ei ollut ehti-

nyt kulua pois ennenaikaisen kuoleman vuoksi. Tätä elinvoimaa voitiin hyödyntää taioissa, noituudessa sekä lääketieteessä – raja näiden välillä tosin oli varsin häilyvä. Artikkelit keskittyvät pääosin Tukholmaan ja käyttää lähteinään raastuvan-oikeuden tuomio- ja muistikirjoja. Tematiikka on kontekstoitua ajan ja paikan suhteen huolella.

Petri Karonen valottaa yhden esimerkitapausten kautta laajemminkin suhtautumista teloitettiin 1600-luvun lopulla artikkelissaan "Kun miekka osuu harhaan. Teloittajan epäonnistuminen 1660-luvun Turussa". Karosen artikkelissa tematiikkaa lähestytään Riitta Brusiuksentytären ja Sigfrid Simonsin huoruusjutun kautta. Riitta odotti Sigfridin lasta, vaikka molemmat olivat tahoillaan naimisissa. Ajan lakien vaatimusten mukaisesti pari sai kuolemantuomion. Riitta teloitettiin, mutta Sigfridin teloitus epäonnistui, kun kokeematon pyöveli löi miekalla harhaan, ja Sigfridin tuomio muutettiin karkotukseksi. Tämän värikkään esimerkin avulla Karonen analysoi yleisiä teloitettiin ja pyöveleihin liitettyjä mielikuvia, käsityksiä ja terminologiaa.

Anu Koskivirran artikkelissaan "Parantaja, kuolinsyynutkija ja syntyakeeton murhaaja. Välskäri-kirurgi Geissen veriteko yhteisöllisen kriisin kuvastimessa" ruotima tapaus on tyypiltään ns. murha-itsemurha: isä surmasi kaksi lastaan ennen itseään. Tematiikka on surullisen ajankohtainen suomalaisessa yhteiskunnassa edelleen. Oikeuspöytäkirjojen ja kirjemateriaalin avulla Kos-

kivirta selvittelee lähes salopoliisiteoriin veriteon taustalla vaikuttaneita syitä ja motiiveja. Koskivirta ilmoittaa tavoitteekseen ja metodologiakseen ”tiheän kirjaamisen” ja siinä myös hyvin onnistuu. Aikalaiskonteksti – välskäri Geissen ura, lääketieteen kehitys, maa-kunnankirurgin virkavelvollisuudet 1700-luvun lopun Itä-Suomessa, Karjalan ja ennen kaikkea Liperin väkivaltaisuus ja kuolemansyynä tapausten oikeudellinen säätely – selvitetään pieteetillä tapahtumaa näin avaten. Toisaalta tällä lähestymistavalla makaaberiuuden tematiikka katoaa välillä aika kauas.

Antologian päättää Anssi Halmesvirran haudanryöstöä ja ruumiinavauksia 1800-luvun alun Skotlannissa käsittelevä artikkeli ”Mullan alta. Tohtori Pattisonin haudanryöstöjuttu”. Tässäkin artikkelissa yksittäistapausten ja oikeuslähteiden kautta valotetaan aiheeseen liittyvää laajempaa tematiikkaa ja aikalaissäilytyksiä. Tapaus on mielenkiintoinen ja piirtää hyvän ajallisen ja teemallisen loppupisteen artikkelikokoelmalle. Toisaalta Halmesvirran artikkeli on kokoelman lyhyin ja tässä tapauksessa lukija olisi kaivannut hieman lisää lihaa (tapauksessa esiin kaivettujen) luiden ympärille. Väitetty haudanryöstötapaus käsitellään kyllä tarkasti, mutta Skotlanti tapahtumaympäristönä ja toimijoiden, esimerkiksi Janet McAllister-vainaan ja anatomian assistentin sosiaalinen status olisi kaivannut lisäselvitystä.

Artikkelit on koottu kokoelmaksi kronologisessa järjestyksessä. Suurin osa niistä

nojautuu vahvimmin oikeuslähteisiin; eriaikaisien oikeuskäsittelyiden pöytäkirjat ovat analysoinnin keskiössä. On totta, että keskiajan tai uuden ajan alun lähdemateriaali on varsin niukkaa ruumiillisuuden kokemuksellisuuden kuvauksessa. Toisaalta lukija jää pohtimaan, olisiko kuva makaaberista ruumiillisuudesta moniulotteisempi, jos myös kokoelman lähdemateriaali olisi ollut monipuolisempi. Kuten Eilolakin johdannossaan kirjoittaa, myöhäiskeskiaikainen runous ja kuvataide ovat täynnä kuvauksia vanhuudesta ja rapistumisesta. Esimerkiksi kaunokirjallisilla lähteillä olisi voinut täydentää nyt syntynyttä kuvaa.

Suurimmassa osassa artikkeleita tavoitteena on oikeudenkäyntimateriaalin kautta rekonstruoida mennyt tapahtuma. Tutkijoilla on tosin erilainen suhtautuminen lähdemateriaalin todistusvoimaan. Anu Koskivirta ilmoittaa tavoitteekseen luoda hypoteettinen tulkinta; rekonstruoida tapahtumaketju uskottavasti ja ankkuroida se aikakauden maailmankuvaan. Anssi Halmesvirta taas katsoo, että säilyneiden tuomarin muistiinpanojen pohjalta pystyy rekonstruoimaan oikeudessa käydyt keskustelut – ei sitä, mitä syytteenalaisessa tapauksessa oikein tapahtui. Satu Lidmanin mielestä taas objektiivisessa historiantutkimuksessa on kyseistä myös todistajanlausuntojen luotettavuuden perään. Sen sijaan todistajanlausunnoissa käytettyä retoriikkaa, tapaa ilmaista asioita ja keinoja vakuuttaa ei kokoelman artikkeleissa juuri käsitellä.

Teos ei ole kevyttä luettavaa: artikkelit ovat teemoiltaan raskaita – makaabereja. Juuri makaaberius on kokoelman artikkeleita yhdistävä teema, ruumiillisuus ja siihen liittyvät muut teemat jäävät useimmiten vähemmälle huomiolle. Raskaasta teemastaan huolimatta, tai juuri siksi, teos on tärkeä puheenvuoro ja monet sen käsittelemistä asioista ajankohtaisia nyky-Suomessakin. *Makaaberi ruumis* on mielenkiintoinen analyysi uuden ajan alun maailmankuvasta, yhteiskunnasta ja kulttuurista. Siinä nivotaan ansiokkaasti yhteen erilaisia sosiaalisia ja kulttuurisia ilmiöitä, jotka konkretisoituivat kuolemassa ja kuolleiden ruumiissa. Suosittelem teosta kaikille, jotka ovat kiinnostuneita keskiajasta tai uuden ajan alusta, kuolemaa koskevista käsityksistä ja tavoista, jolla kulttuurin pimeä puoli valottaa koko yhteiskuntaa.

Sari Katajala-Peltomaa

Pyhät äidit veistoksina

Elina Räsänen: Ruumiillinen suku, materiaallinen esine. Tutkimus Pyhä Anna itse kolmantena -aiheisista keskiajan puuveistoksista Suomessa. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 116, Helsinki 2009. 249 s.

■ Siitä huolimatta, että Suomen alueelta säilyneet noin 800 keskiaikaista kirkollista veistosta edustavat huomattavaa eurooppalaista kulttuuri-perintöaarretta, keskiajan veistotaide on harvinainen suomalaisen taidehistorian alaan kuuluvan väitöskirjan aiheena. Viime vuonna Helsingin yliopistossa väitelleellä Elina Räsäsellä on vain kaksi varsinaista edeltäjää: Eliel Aspelin (1878) ja K. K. Meinander (1908). Alan perusteoksena edelleen käytettävän C. A. Nordmanin *Medeltida skulptur i Finland* -teoksen ilmestymisestäkin vuonna 1965 on kulunut liki puoli vuosisataa. Nordman toivoi tutkimustyön jatkuvan veistosten sisältöön keskittyvin erityistarkasteluin, ja tämän toiveen Elina Räsänen lunastaa väitöskirjallaan, jossa tutkimuksen kohteena on nelisenkymmentä keskiaikaisen Turun hiippakunnan alueelta peräisin olevaa Pyhä Anna -aiheista veistosta.

Aiheen mukaisesti rajattu aineisto on haasteellista, sillä se on alkuperäisestä kontekstistaan irrallaan ja fragmentaa-

risesti säilynyttä. Lisäpulmia aiheutuu siitä, että teoksilla on vaiheensa. Suomalaiseenkin materiaaliin kuuluu veistoksia, jotka ovat alun perin olleet Neitsyt Maria ja lapsi -aiheita, mutta jotka Pyhän Annan kultin yleistyessä on muutettu Anna itse kolmanneksi -ryhmiksi. Räsänen tutkimuksen keskeiseksi käsiteinstrumentiksi muodostuu David Summersilta omaksuttu fakturaalisuus, jolla tutkija tarkoittaa veistoksen materiaalisuutta viitaten teoksessa oleviin jälkiin, jotka kertovat sen valmistamisesta. Fakturaalisuuden kautta avautuu väylä teoksen ontologisen ja materiaallisen olemuksen sekä tilallisuuden tutkimukseen. Tutkimus piirtää kuvaa pyhästä isoäidistä, hänen tyttärestään ja tyttärenpojasta naiseuden ja ruumiillisuuden teemaa soveltaen.

Osana tutkijanpositiona analysointia Räsänen erittelee taideteoksen ja sen havainnoijan usein latautuneesti arvottavaa historiallista suhdetta taidehistoriankirjoituksessa ja taiteentutkimuksessa peilaten materiaaliin perehtyneen tuntijan, konossöörin, käsitettä. Pohdinnan tapa ja uloskirjoittaminen osoittavat avointa ja selkeää taitoa kuvata esineen koettavuutta ja eritellä havainnointia prosessoivana menetelmänä. Materiaalisen tarkastelun kautta saadut tiedot on koostettu laajaan tieteelliseen luetteloon liitteeksi. Toinen tiiviiksi esitykseksi koottu liite sisältää koko aineiston systemaattiseen taulukkoon työstetynä.

Elina Räsänen kontekstualisoi työssään Pyhä Anna -aiheen uskonnollisesti ja teolo-

gisesti. Hän hahmottaa Turun hiippakunnan alueella vaikuttaneita ajan hengellisiä virtauksia, kuten birgittalaisuutta ja toisaalta tuo taustoitukseen kansanuskon piiriin kuuluneita tekijöitä folkloreaaineistoin. Näin syntyy kuva spirituaalisesta todellisuudesta suomalaisessa keskiajan seurakuntayhteisössä, jonka jäsenten intentiona teoshankinnat ja niiden aiheeksi valitut pyhimykset edustavat. Suomen keskiajan vähälukuisista lähteistä voidaan nostaa esille Pyhän Annan alttari, prebenda ja kilta sekä yksityisiä henkilöitä, kuten Anna Jönsdotter ja Lucia Olofsdotter, joiden kohdalla voidaan pohdiskella lahjoittajakysymyksiä. Yhtäältä keskiössä ovat naiset toimijoina ja naisten statukseen, kuten avioliittoon ja etenkin leskeyteen liittyvät merkitykset. Toisaalta polttopisteessä on äitiyden ja lapsettomuuden kokemus.

Keskiajan veistotaiteen tutkimuksessa sekä tyylihistoriallisella tarkastelulla että tekijää nimeämään tai luokitellen konstruoimaan tähtäävällä tutkimuksella on pitkät perinteet. Taiteellisen kehityksen ai-rueiksi nousevien sankarimestareiden ohella anonyymeja tekijöitä on konstruoitu mestarinimiksi. Kulttuurialueen tai kansakunnan taidehistorian tarinaa on pyritty hahmottamaan hajanaisesta materiaalista turvautumalla joustaviin selitysmalleihin, esimerkiksi työpajakäytäntöön, johon vedoten myös heikkolaatuiset ja mestaritasosta poikkeavat teokset on saatu sopimaan yhtenäiseen tekijyykskonstruktioon. Viime vuosikymmeninä tutkimuksen tavoitteet ovat

muuttuneet, ja valmistajames-tareiden nimeämisen sijasta oleellisemmaksi on tullut aiheiden, tekniikan ja tyylin sekä materiaalitutkimuksen kautta syvenevä laajempien kulttuuriyhteyksien hahmotus. Niin ikään pohjoiseurooppalaisten avaintesten ja mestaritekijöiden kansainvälistä liikkuvuutta hahmotetaan nykyisin suppeaa lyypekkiläispiiriä laajemmin ajan kaupallisiin ja kulttuurikontakteihin sitoen. Ruotsalaisella konservaatortaidehistorioitsijalla Peter Tångebergilla on ollut länsi- ja pohjoiseurooppalaisen materiaalin perusteellisena tuntijana tärkeä rooli tässä työssä. Hän on äskettäin julkaissut uutta tietoa Bernt Notkelle attribuoidun Tukholman Pyhä Yrjänä -veistoksen todellisemmasta synty-yhteydestä antwerpeniläismestarin tuotoksena.

Räsänenkin sivuaa kiinnostavia uustulkintoja ruotsalaisten ja saksalaisten teosten osalta tuoden keskusteluun aikaisempaan verrattuna vanhemmin perustellen Tukholman seudulla ja Uplannissa toimineet työpajat. Muuta Itämeren piiriin kulttuuriverkostoa, varsinkin pohjoissaksalaisen materiaalin osalta huomioidaan tapauskohtaisesti teosluettelossa. Räsänen tekee tutkimusaineistonsa tarkassa analyysissä harjaantuneella silmällä oivaltavia havaintoja kotimaisista anonyymeista mestareista esimerkiksi Kaarinan mestarin kohdalla jakaen tuotantoa kolmelle veistäjälle. Kaiken kaikkiaan väitöskirjan runsaasta neljästäkymmenestä veistoksesta Räsänen mukaan parikymmentä tuotu on Ruot-

sin valtakunnan ulkopuolelta. Lopuista puolet on peräisin kotimaisista pajoista ja toinen puoli on Ruotsissa valmistettuja. Näin ollen Räsänen luokittelee osan aikaisemmin kotimaisten veistäjien teoksina pidetyistä pohjoismaisiksi.

Suomalaisen keskiajan veistotaiteen tutkimuksen tulevana haasteena on eittämättä systemaattisempi kotimaisen ja pohjoismaisen sekä toisaalta pohjois- ja länsieurooppalaisen materiaalin uudelleenarviointi. Tähän työhön tarvitaan kansainvälistä ja tieteenalojen välistä yhteistyötä, sillä kuten Elina Räsänenkin merkittävä panos aihepiiriin parissa osoittaa, taidehistorioitsija on varsin avuton vaikkapa silmämääräisessä puulajien tunnistamisessa ilman nykyteknologiaa soveltavaa materiaalitekniistä asiantuntija-apua. Esimerkiksi eri lehtipuulajien tunnistaminen on tammea lukuun ottamatta vaikeaa. Samoin ilman kansainvälisten laajojen tieteellisesti tutkittujen inventointitietojen apua oletusten todentaminen vertailuaineistoon jää varsin merkityksettömäksi arveluksi. Taidehistorialliseen yleistietämyksen mukaan tammi yhdistetään perinteisesti lyypekkiläisveistoon, koska sikäläinen veistäjien kilta määritteli tammen uskonnollisten veistosten materiaaliksi, mutta paikalliset käytännöt vaihtelivat suuresti pelkästään pohjoissaksalaisella alueella. Hampurissa ja Lüneburgissa käytettiin veistomateriaalina tammen ohella joko pähkinä- tai päärynäpuuta. Ylipäätäänkin Pohjois-Saksassa oli saatavilla edullista ja hyvälaatuista itäbalttilaista tuontitammaa, joten

on syytä olettaa sitä laivatun myös Itämeren pohjoispuolisen veistäjien käyttöön. Näin osoittautuu, ettei pelkän materiaalin perusteella voi tehdä pitäviä päätelmiä teoksen valmistuspaikasta. Lisäksi historialliset syyt tekevät aiheen, tekniikan ja tyyllisten seikkojen laajan vertailun esimerkiksi Benelux-maiden materiaaliin ongelmalliseksi, sillä reformaatoin kylkiäisenä noussut ikonoklasmi ja myöhemmät levottomuudet kalvinistisen ja reformoidun opin omaksuneella alueella tuhosivat paljon keskiaikaista kuvataidetta. Itämeren ranta-alueiden maltillinen luterilaisuus osoittautuu tässä suhteessa eurooppalaisen esi-neellisen kulttuuriperinnön konservatiiviseksi säilyttäjäksi.

Hanna Pirinen

Tarpeellinen salpietari

Thomas Kaiserfeld: Krigets salt. Salpetersjudning som politik och vetenskap i den svenska skattemilitära staten under frihetstid och gustaviansk tid. Sekel Bokförlag, Lund 2009. 299 s.

■ Ruotsin asema varhaismodernin ajan Euroopassa riippui paljolti puusta ja sen jalosteista sekä raudasta ja kuparista saaduista tuloista, mutta varmasti myös vähemmälle huomiolle jääneen ruudin tärkeim-

män ainesosan, salpietarin saatavuudesta. Professori Thomas Kaiserfeldin tutkimus käsittelee salpietarin tuotantopoliittikkaa ja tähän liittyntä tieteellistä tutkimusta. Tutkimuksen ydinkysymys on tieteen vaikutus poliittiseen päätöksentekoprosessiin ja tätä kautta salpietarin tuotantomuotoihin. Tutkimuksen laajempina kontekstina on kansallisvaltioiden synnyn dynamiikka, jossa avainkäsitteenä Kaiserfeldillä on *skattemilitärstat*. Tekijä tarkastelee *skattemilitärstatin* kolmen keskeisen elementin veronkeruun, sotalaitoksen ja politiikan yhteyttä salpietarituotantoon.

Salpietarimaata saatiin navettojen ja latojen alaisesta maasta. Pohjoismaissa tämän salpietarimaan, jota Ruotsissa pidettiin kuninkaan regaalio-omaisuutena, pitoisuudet olivat mm. ilmaston kylmyyden takia vähäisiä. Salpietarimaan luovuttaminen kruunulle oli yksi talonpoikien velvollisuuksista jo 1500-luvulla. Aina vuoteen 1642 asti talonpojat toimittivat salpietarimaata kruunun keittämöihin mutta tästä eteenpäin velvollisuus korvattiin rahaverolla, salpietariavulla (*saltpe-terbjälpen*). Vuonna 1686 otettiin käyttöön määräjakoilaitokseen perustuva salpietarin tuotantomuoto (*salpetersjuderindelningsverket*). Siinä valtakunta jaettiin seitsemään salpietarikeittämöiden tarkastuspiiriin (*inspektionsområden*), joissa jokaisessa toimi 20–30 kiertävää salpietarikeittäjää (*panelag*). Talonpojat eivät siis enää toimittaneet salpietarimaata kruununkeittämöihin vaan nämä kiertävät keittäjät kiersivät talosta taloon. Salpie-

taria tuottavat talonpojat organisoitiin 8–10 talon ruotuihin. Tavoitteena oli, ettei samaa ruotua rasitettaisi useammin kuin joka kuudes vuosi. Edellä kerrotulla on kiinnostavia yhtymäkohtia sotaväenottojen organisaatiohistorian ja käytännön kanssa.¹ 1740-luvulta alkaen tuotantomuodossa tapahtui jälleen muutos, kun käyttöön otettiin salpietariladot. Ne olivat osa hattujen manufaktuurimyönnteistä politiikkaa.

Salpietarista vallitsi vielä 1700-luvun alussa Ruotsissa niukkuus, mutta jo 1730-luvulta alkaen sen kotimaista tuotantoa voitiin lisätä. Varsinkin salpietarilatojen käyttöönotto lisäsi tuotantoa. Vuosisadan lopulla salpietarin suhteen oltiin omavaraisia. Ruotsin salpietaripoliittikkaa voidaan siis pitää onnistuneena.

Salpietarin valmistuksesta Ruotsin valtakunnassa varhaismodernina aikana ei ole tehty kattavaa yleisesitystä, eikä Kaiserfeldkään otsikkonsa mukaisesti käsittele 1500- ja 1600-luvun salpietarituotantoa kuin vain lyhyesti. Edes summittaisista tuotantomääristä olisi varsinkin suurvaltakauden osalta ollut kiinnostavaa saada osviit- ta, joka olisi antanut perspektiiviä nyt irrallisiksi jääville vasta 1700-luvun alusta alkaville tuotantoluvuille.

Kaiserfeldin tutkimus on perusteellinen ja huolellista työtä. Välillä johdannot ovat liiankin pitkiä eivätkä täysin liity aiheeseen. Tällaisia ovat esimerkiksi luku ”Jordbrukets expansion”, jossa aihetta ei käsitellä salpietarituotannon näkökulmasta vaan hyvin yleisellä tasolla. Tästä seitsemänsi-

vuisesta luvusta olisi mielestäni riittänyt sen viimeinen viiden rivin laajuinen kappale. Myös lukua ”Ämbetsmännens ställning” olisi voinut tiivistää. Sen sijaan jokaisen pääluvun lopussa olevassa yhteenvedossa asia on esitetty lukijaystävällisen tiiviisti.

Tutkimuksesta ilmenee hyvin, miten topografinen kirjallisuus ja maantieteelliset kartoitukset mahdollistivat valtakunnan luonnonvarojen inventoinnin, jonka avulla myös potentiaaliset salpietarintuottajat voitiin selvittää. Tässä työssä päämaanimittauskonttorilla ja sen johtajalla Jacob Faggottilla oli keskeinen rooli. Salpietarin tuotannosta yhä suurempi osa tapahtui Suomessa. Syytä tähän oli edellä mainittu inventointityö, joka toi uutta taloudellista tietoa varsinkin lähes kartoittamattomasta valtakunnan itäisestä puoliskosta. Suomesta ja varsinkin Pohjanmaasta tuli 1700-luvulla valtakunnan merkittävin salpietarin tuottaja. Sotilaallinen painopiste siirtyi 1700-luvulla Suomen itäosiin ja etelärannikolle, mikä lisäsi salpietarin kysyntää Suomessa. Myös yksittäisillä suurilla rakennushankkeilla, kuten läpikulkuvesitiehankkeella (*durchfabrt*) sekä Viaporin ja Svartholman linnoitustyömaille oli merkittävä roolinsa salpietarinkysynnän kasvussa.

Kiinnostava tieto on Viaporin suunniteltu salpietarilaitos

1. Ks. Mikko Huhtamies (2004) *Knekter och bönder. Knektersättare vid utskräningarna i Nedre Satakunda under trettioåriga kriget*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 647. Helsingfors.

ja kemiallinen laboratorio (s. 137). Maininta on hyvä esimerkki siitä, kuinka suuri innovatiivinen vaikutus Viaporin kaltaisella valtavalla linnoitus-työmaalla – omana aikanaan Pohjoismaiden suurimmalla – oli ympäristöönsä. Viapori oli innovatiivinen myös yritystoiminnan kannalta. Se synnytti monenlaista yritystoimintaa lähiympäristöönsä, myös yksityistä salpietarituotantoa. Kaiserfeld mainitsee espoolaisen kirkkoherran ja monialayrittäjän Elias Cajanderin, joka toimitti linnoitukselle muun ohessa salpietaria, mutta joka myöhemmin luopui tästä liiketoimestaan, koska se haittasi hänen mukaansa maanviljelystä. Usein juuri Cajanderin kaltaiset yrittäjä-säätyläiset olivat ensimmäisten joukossa anomassa isojakoa, koska se mahdollisti maan yksityisomistuksen kautta monipuolisemman yritystoiminnan maaseudulla. Helsingin pitäjä, Viaporin tärkeä taloudellinen takamaa ja hankinta-alue, olikin ensimmäisiä alueita Suomessa, jossa isojako toteutettiin. Edellä mainitussa luvussa ”Jordbrukets expansion” olisi voinut tarkastella juuri tätä isojaon ja salpietarituotannon yhteyttä.

Tekijä osoittaa hyvin miten uusi tieteellinen tieto varsinkin kemian alalta otettiin käyttöön valtakunnallisessa salpietari-keskustelussa. Kaiserfeld huomioi myös Suomessa 1700-luvulla tehdyn tieteellisen salpietaritutkimuksen, eikä valtakunnan itäinen puolisko jää muutenkaan sivuosaan. Turun akatemian kemian professori Pehr Adrian Gaddilla ja hänen oppilaallaan Abraham Granitilla oli keskeinen rooli alan tut-

kimuksessa. Salpietarilatojen avulla tuotantoa oli mahdollista tehostaa mutta uusi tuotanto-organisaatio oli ristiriidassa perinteisen määräjakoislaikokseen perustuneen salpietari-tuotannon välillä. Oman ongelmansa toivat toi salpietarin maailmanmarkkinahinnan lasku, jonka seurauksena koti-maista tuotantoa alettiin kriti-soida.

Ruotsin tieteellisiä ulko-maankontakteja salpietaritutkimuksen alalla ei varsinkaan tutkimusjakson alkupuoliskon osalta juuri käsitellä. Vastaa-matta jää se, miten, millä nopeudella ja keiden välityksellä kemian alan ja salpietarin val-mistukseen liittyneet innovaatiot levisivät Ruotsiin. Mistä Ruotsiin saatu laboratorioteknologia oli peräisin. Esimerkiksi Turun akatemiassa Gadd sai vuonna 1764 uuden kemian laboratorion käyttöönsä. Mikä oli Ruotsin tieteen omin-takeisuuden aste tällä alalla? Kirjassa ei tarkastella myöskään salpietarin ja aseteknologian yhteyttä, esimerkiksi tykistön ja linnoitustekniikan näkökulmasta. Miksi 1700-luvulla tarvittiin enemmän salpietaria ja parempilaatuista ruutia?

Tekijä selvittelee salpietari-politiikan ympärillä käytyä keskustelua yleisellä tasolla ja toteaa salpietarin valmistuksen olleen kolmen eri yhteiskunta-tahon, sotilaallisen, teollisen ja agraarisen, intressien leikkauskohdassa. Kaiserfeld tarkastelee mm. talonpoikien, hattujen ja myssyjen, lehdistön, sotakollegion ja varhaisten kemistien kannanottoja asiassa. Kes-kustelun eri intressipiirejä olisi voinut eritellä enemmän. Mi-

ten esimerkiksi alueelliset, am-matilliset ja liike-elämän eri osa-alueiden edustajien intres-sit ilmenivät keskustelussa? Esimerkiksi kauppasahat ja rautaruukit olivat puun suuru-kuluttajia, mutta ruukkien toi-mintaedellytyksenä oli myös malminsaanti, jota 1700-luvulla louhittiin yhä enemmän salpietarista tehdyn ruudin avulla räjäyttämällä. Talonpojat tarvit-sivat navettojen lantaa myös lannoitukseen. Tämä tarve ko-rostui 1700-luvun puolivälistä alkaen, jolloin uudisasutus laa-jeni väestönkasvun seuraukse-na huonoille ja ravinneköyhille maa-alueille.

Kaiserfeldin tutkimus perustuu laajaan ja ammattitaitoi-esti käytettyyn keskushallin-topainotteiseen lähdeaineis-toon. Tämä on perusteltu va-linta, sillä aiemmat aihetta käsitelleet tutkimukset ovat perustuneet paikalliseen ai-neistoon, kuten tekijä toteaa. Kungliga biblioteketin, Kansal-liskirjaston ja Kansallisarkiston käsikirjoituskokoelmia ei ole käytetty. Näistä olisi löytynyt tiedemiesten yksityisluontoista kirje- ym. materiaalia, esimer-kiksi Gaddin kirjeenvaihtoa. Koska Jacob Faggotilla ja hä-nen maanmittareillaan oli kes-keinen rooli uusien salpietari-riesiintymien kartoituksissa, olisi ollut hyödyllistä käyttää myös päämaanmittauskontto-rin 1700-luvun hallintoarkistoa ja karttoja.

Tekijä ei ole ymmärtääkseni kielimuurin takia käyttänyt suomenkielistä tutkimuskirjal-lisuutta. Pari tutkimusta on kuitenkin syytä mainita. Esimerkiksi Jari Niemelän tutki-muksen Pehr Adrian Gaddista sekä Markku Kuisman kauppa-

sahatutkimukset sekä esimerkiksi Ilkka Teerijoen tutkimukset viljamakasiineista. Kaksi viime mainittua eivät liity salpietariin mutta valaisevat kuitenkin analogisesti 1700-luvun yritystoimintaa sekä siihen kytkeytynyttä säätypolitiikkaa ja hyödyn ajan tieteellistä tutkimusta. Kaikki edellä mainitut ovat julkaisseet tutkimuksiaan myös ruotsiksi.

Kaiken kaikkiaan Thomas Kaiserfeldtin tutkimus on ammatitaitoinen syväluotaus tieteellisen tutkimuksen ja poliittisen päätöksenteon suhteesta 1700-luvun Ruotsissa.

Mikko Huhtamies

Mielenkiintoisia ja humoristisia yksityiskohtia

Erkki Vettenniemi: Pohjolan helleenit: Suomalaisten olympiaurheilujen synty. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Historiallisia Tutkimuksia 233, Tampere 2007. 466 s.

■ Erkki Vettenniemen teos *Pohjolan Helleenit. Suomalaisen olympiaurheilujen synty* on kiinnostava ja laaja selvitys – rekonstruktio – siitä, kuinka olympialainen urheilu tuli ja juurtui Pohjolan katajaiseen kansaan. Tavoitteena on olympiaurheilun traditionaalisen kuvan särkeminen.

Pääkysymyksinä ovat, miten tietoisuus muinaisista ja moderneista olympialaisista kehittyi Suomessa, kuinka Suomessa ymmärrettiin erityisesti kansainväliset olympiakisat ja miten nykyajan olympialaiset kehittyivät kansainväliseen suuntaan. Tapahtumahistorian rinnalla Vettenniemi kirjoittaa kuljettavansa aatehistoriallisia aiheita. Tavoitteet ovat selkeät ja toteuttavissa, ja ne perustuvat aiemman tutkimuksen kriittiseen arviointiin. Sen vahvuudet ja heikkoudet tunnetaan.

Ansiokasta johdanto-osuutta olisi kuitenkin voinut tarvittää: metodologinen ja teoreettinen pohdinta olisi tuonut tutkimukselle lisäarvoa. Esimerkiksi miten Vettenniemi määrittelee aatehistoriallisen tutkimuksen ja sen metodit? Onko teoksessa hallitsevana tapahtuma- vai aatehistoria? Kuinka niiden limittäminen suoritetaan? Sen sijaan aikaisemman tutkimuksen kanssa käydään hyvinkin kriittistä keskustelua.

Teoksen rakenne on kysymyksenasetteluun nähden selkeä ja yhtenäinen, joskin teoksen alkupuolella herää kysymys ns. yleisen historian ja suomalaisen olympiaurheilun välisestä tasapainosta: yleisen osuutta olisi voinut tiivistää kokonaisuuden siitä kärsimättä. Toisaalta Vettenniemi vaikuttaa kuitenkin tuovan myös tässä osuudessa uutta tutkimukseen perustuvaa tietoa. Käsitely on johdonmukaista ja tunnustuksellisesti kronologiseen kerrontaan sitoutunutta. Tapahtumahistorialla on tässä merkittävä osa.

Teoksessa on runsaasti herkullisia, mielenkiintoisia ja humoristisiaakin yksityiskohtia, jotka elävöittävät tekstiä, vaikka eivät välttämättä olekaan itse tutkimuksen kannalta tässä laajuudessa relevantteja. Esimerkiksi kertomukset puolalaisesta painikoulusta, Jyväskylän uroksesta kotikentällään tai vaikkapa Verner Järvisen – ”kaukaisten suomalaismetsien barbaarin, joka ei edes puhunut mitään ymmärrettävää kieltä” – paluusta Hellaasta Helsinkiin herättävät lukijassa ahaa-elämyksiä ja hilpeyttä.

Teoksen voi lukea kahdella tavalla: Leipäteksti on sujuvaa kerrontaa ja kuvausta, mutta myös lähdekriittisiin kysymyksiin kantaottavaa tekstiä. Syvällinen tieteellinen keskustelu käydään erittäin laajassa (94 sivua) lähdeviiteapparaatissa. Siinä täydennetään tekstiä, keskustellaan aikaisemman tutkimuksen kanssa ja oikaistaan ja jopa polemisoidaan aiempia tulkintoja. Lähdeviitteiden ohessa olevat tulkinnat ja väitteet tullevat herättämään polemiikkaa alan tutkijoiden piirissä. Tutkimuksellisesti osio on arvokas ja perehtymisen arvoinen. Osan viitteissä olevasta tekstistä olisi voinut siirtää myös leipätekstiin. Valittu ratkaisu on kuitenkin ymmärrettävä, sillä toisenlaisella ratkaisulla kirjan juoni ja sujuva kerronta olisivat kärsineet. Lukijan onkin syytä perehtyä huolellisesti lähdeviitteisiin: ne sisältävät paljon muutakin kuin esitetyn tiedon dokumentointia.

Vettenniemi on asettanut tehtäväkseen muun muassa kartoittaa moderneja ja muinaisia olympialaisia koske-

neen tietoisuuden kehittymistä Suomessa, selvittää kotimaisten urheilulajien murrosvaiheen sekä kansainvälisen olympiaurheilun alkuvuodet. Vettenniemen mukaan ”mitään ennalta määrättyä ei Tukholmassa 1912 alkaneessa kotimaaisessa menestystarinassa ollut”. Toisaalta tapahtumahistoriasta löytyi uusia vivahteita ja aiemmin huomaamattomia detalleja. Esimerkiksi paininlyönnin vahvat juuret olivat talonpoikaisessa Suomessa, ja kaipuu kansanomaiseen kamppailuun säilyi, vaikka moderni paini valtasikin alaa 1890-luvulla. Vettenniemi nostaa myös esille ”1800-luvun kuohuvan olympiatietoisuuden” ohella urheiluhistorian hyväksymisen katkosten ja konfliktien pirstomana kertomuksena. Työn tulokset vaikuttavat luotettavilta ja esitetyt teesit perustelluilta.

Teoksen lähde pohja vaikuttaa kattavalta. Erityisesti vakuuttaa sanoma- ja aikakauslehtien sekä kirjallisuuden tuntemus. Lähteitä lainataan tarkoituksenmukaisesti kysymyksenasetteluun perustuen. Lähteet vievät tekstiä jouhevasti eteenpäin, kuvaavat ajan henkeä ja aikalaistunnelmia sekä tiedonvälitystä. Kirjassa korostuu sanomalehtien anti. Valittua linjaa noudatetaan johdonmukaisesti, mikä saattaa tuoda tutkimukseen kuvauksen ja referoinninkin makua. Kuitenkin, jos tavoitteena on ajan hengen ja tietoisuuden selvittäminen, valinta on perusteltu. Sokeasti lähteitä ei seurata, vaan otteet on valittu harkiten ja viimeistään dokumentoinnin lähempi tarkastelu osoittaa tekijän suhtautuvan

primaari- ja sekundaarilähteisiin kriittisesti.

Vettenniemen teos on johdonmukainen kokonaisuus. Käsittelyä leimaa kriittisyys, jossa oletukset ja tulkinnat perustellaan vahvasti. Tyyli on tieteellistä, mutta ei raskasta luettavaa. Teos on pääasiassa sujuvaa kerrontaa, jossa mielenkiintoiset ja hauskat anekdotit pitävät lukijan virkeänä.

Heikki Roiko-Jokela

Itsenäisyysliikkeen monitahoinen verkko

Harri Korpisaari: Itsenäisen Suomen puolesta. Sotilaskomitea 1915–1918. Bibliotheca Historica 124, SKS, Helsinki 2009. 394 s.

■ Harri Korpisaaren tutkimus Sotilaskomiteasta osoittaa poikkeuksellisella tavalla, että vuoden 1918 sisällissodasta on mahdollista kirjoittaa tieteellisen viileästi, puolueettomasti ja objektiivisesti. Teos on selkeä ja se on kirjoitettu luottavasti. Tekijä on myös kyennyt uppoutumaan syväälle tapahtumien syihin ja taustoihin ja tuomaan esille lopputulokseen vaikuttaneet tekijät ilman, että hän johtopäätöksissä omaksuu tuomion jakajan roolin.

Tämän on tehnyt mahdolliseksi Harri Korpisaaren tekemä selkeä ja perusteltu ajallinen rajaus. Hän päättää Sotilaskomitean historian tutkimisen 28.1.1918 eli sisällissodan syyttymiseen. Tämän selkeän rajauksen ansiosta hänellä on mahdollisuus tarkastella arvovapaammin sotaan johtanutta kehitystä sekä eri vaihtoehtoja. Muussa tapauksessa sodan lopputuloksen tragedia, punainen ja valkoinen terrori, vankeleirit, taudit ja nälänhätä eli koko vuoden 1918 murhenäytelmä jälleen kerran dominoisi tutkimusta. Kumpikaan osapuoli ei voinut syksyllä 1917, eikä vielä alkutalvesta 1918 kuvitella sodan mittasuhteita ja ennen muuta väkivallan ryöstäytymistä siinä mittakaavassa kuin se sitten tapahtui.

Korpisaaren kirjassa tulee aikaisempaa selkeämmin esille itsenäisyyspoliittisen linjan ja sisäisen turvallisuuden linjan kehitys. Sotilaskomitea edusti selkeästi itsenäisyyspolitiikkaa, mutta sisäinen turvallisuuskyky symys painottui kevään maatalouslakoista eteenpäin.

Tutkimus rakentuu aika selkeästi keskeisten toimijoiden varaan. Se sisältää useita mikroelämäkertoja. Kuvattavista henkilöistä nousee esille aika lailla myöhemmin unohdettu Suomen kaartin viimeinen komentaja Nikolai Mexmontan. Korpisaaren tutkimuksesta saa sen kuvan, että hieno upseeri syrjäytettiin ja että hän koki syyttä suotta vääryyttä, vaikka saikin sitten melkein heti kenraaliylennyksen. Esille nousevat myös Hannes Ignatius ja Paul von Gerich.

Sotilaskomitealla oli kiinteät yhteydet jääkäriliikkeeseen ja

toisaalta viralliseen hallitusvaltaan, Suomen senaattiin. Viimeksi mainittu toteutui henkilöitasolla Harald Åkermanin hahmossa, kun hänet nimitettiin elintarvikeasioista vastaavaksi senaattoriksi. Korpisaaren tutkimusote ei ole erityisemmin sosiaalishistoriallinen. Sitä olisi ehkä kaivannut hie- man lisää. Hän kuitenkin tuo esille Sotilaskomitean jäsenistön sosiaalisen statuksen ja sen yhteiskunnallisen kapeu- den.

Oliko komitean jäsenistöllä edes edellytyksiä tajuta syksyn 1917 ja talven 1918 kiihtyvässä radikalisoitumisessa sen perimmäisiä syitä. Osasivatko he nähdä huliganismin taakse kriisin todellisiin yhteiskunnalliisiin syihin. Näkivätkö he on- gelman vain järjestysvaltakys- myksenä?

Mielenkiintoinen kysymys koskee myös Sotilaskomitean jäsenistön sotilaallista kompe- tenssia. Olivathan monet olleet jo pitkään pois aktiivipalveluk- sesta. Toinen oli tilanne niiden upseerien kohdalla, kuten esi- merkiksi Mannerheimin koh- dalla, jotka olivat taistelleet koko maailmansodan Venäjän armeijassa. Korpisaaren tutki- mus tuo selkeästi esille, että komitean upseeriston piirissä esiintyi varsinkin alkuvaihees- sa myös epäröintiä sotilaskou- lutuksen antamisen suhteen.

Kirjasta avautuu suunnaton intrigien, juonittelujen verkko, joka hallitsi itsenäisyyspolitiik- kaa. Kaunis ajatus Suomen valtiollisesta itsenäisyydestä sisälsi käytännön tasolla mitä raainta ja julminta henkilökohtaista poliittista peliä, jossa lyöntejä annettiin ja saatiin. Monella oma henkilökohtai-

nen kunnianhimo verhottiin suurien aatteiden taakse. Oli- tiinhan samalla jakamassa tu- levia politiikan johdon paikko- ja.

Korpisaari tuo entistä sel- keämmin esille saksalaissuun- tauksen voiman. Moni itsenäis- yysaktivisti oli valmis anta- maan vaikka kaiken Saksan tuen saamiseksi. Saksan voitto maailmansodassa olisi suistan- nut Suomen keisarikunnan täydelliseksi vasalliksi. Harva toimija kykeni tässä tilanteessa pitämään päänsä kylmänä.

On sanottu, ettei Suomen vanha sotaväki ampunut histo- riansa aikana laukaustakaan. Kuitenkin Sotilaskomitean jä- senten valtaosan tausta oli Ha- minassa sijainneessa Suomen kadettikoulussa. Harri Korpi- saaren väitöskirja nostaa tä- män upseeriryhmän oikeaan sille kuuluvaan asemaan Suo- men historiassa. Vaikka tutki- muksen rajausratkaisu onkin mielestäni oikea, olisi yksin inhimillisestikin ollut kiintois- aa lyhyesti kertoa Sotilasko- mitean upseeriston myöhem- mistä vaiheista.

Komiteahan itse asiassa muodosti pääosan Mannerhei- min valkoisesta päämajasta. Osa upseereista teki uraa vielä itsenäisen Suomen armeijassa, mutta tosiasiaa vain Manner- heimien ura ulottui talvi- ja jat- kosotaan saakka ja pidemmäl- lekin.

Martti Turtola

Hitlerin halukkaat uhrit

Daniel Siemens: Horst Wessel. Tod und Verklärung eines Nationalsozialisten. Siedler, München, 2009. 351 s.

Heike B. Görtemaker: Eva Braun. Leben mit Hitler. C. H. Beck, München, 2010. 366 s.

■ "Die Strasse frei den braunen Bataillonen!" *Tuntematto- massa sotilaassa* nimettömäksi jäävä silmälasipäinen vänrikki saa kipeästi havaita, että täm- möisen tekstin hoilottamista ei olisi kannattanut jatkaa kiljusta humaltuneen luutnantti Koske- lan saavuttua upseerikorsuun. Horst Wesselin laulun esittäjä saa nykyäänkin varautua ikä- viin seurauksiin ainakin Sak- sassa. Siellä jo kappaleen jul- kinen viheltelemine on rikos, josta rangaistaan samalla tavoin kun käden nostamisesta Hitler-tervehdykseen.

Kansallissosialistisen liik- keen marttyyrinään juhlimia ja taistelulaulunsa sepittäjäksi ni- meämä Horst Wessel lienee tuttu hahmo kaikille pintapuol- lisestikin natsihistoriaan tutus- tuneille. Bielefeldiläinen histo- rioitsija Daniel Siemens katsoo kuitenkin laatineensa ensim- mäisen perinpohjaisen tutki- muksen paitsi todellisesta Horst Wesselistä myös natsien propagandan Wessel-kultista. Siemens on kaivanut esiin run- saasti ennen käyttämätöntä aineistoa mutta joutuu lopulta

toteamaan, että Wesselin kuolema ei enää ole yksityiskohdaisesti selvitettävissä.

Vuoden 1930 alussa Saksan kansallissosialistisella työväenpuolueella (NSDAP) oli valtiopäivillä vain 12 kansanedustajaa. Pienpuolueen puolisoitaallinen järjestö Sturmabteilung (SA) kävi kuitenkin Berliinissä väkivaltaisia reviirikamppailuja kommunistien iskujoukkoja vastaan. Näissä mitteloissa SA:n riveissä kunnostautuneen entisen oikeustieteen opiskelijan Horst Wesselin Friedrichshainin kaupunginosassa sijainneeseen alivuokralaisasuntoon tunkeutui 14. tammikuuta 1930 joukko outoja miehiä. Yksi kutsuatomista vieraista tempasi siinä samassa käsiaseen ja ampui Wesseliä kasvoihin. Vamma johti verenmyrkytykseen, johon 22-vuotias Wessel menehtyi sairaalassa kuusi viikkoa myöhemmin.

NSDAP:n Berliinin-piirijohdaja Joseph Goebbels totesi heti ampumisesta kuultuaan, että ”kolmas valtakunta on saanut uuden marttyyrin”. Natsit kiiruhtivat julistamaan Wesselin kommunistien toteuttaman harkitun poliittisen murhan uhriksi. Kommunistit puolestaan leimasivat väkivalanteon kahden sutenöörin epäpoliittiseksi välienselvittelyksi. Surmanlaukauksen ampuja Albrecht ”Ali” Höhler kuitenkin toimi kommunistien iskujoukoissa ja oli myös kelpuutettu Saksan kommunistisen puolueen (KPD) jäseneksi. Niinpä KPD:n koneisto toimitti Höhlerin salateitse Prahaan, mistä hän pian palasi omin päin Saksaan ja joutui poliisiin käsiin.

Kommunistien selitys ei ollut täysin tuulesta temmattu. Höhler oli poliittisesta aktiivisuudestaan huolimatta tapari-kollinen, jonka laittomiin liiketoimiin kuului myös paritus. Wessel puolestaan oli ottanut asuinkumppanikseen nuoren naisen, joka ainakin aikaisemmin oli toiminut prostituoituna. Kun Wessel ei suostunut vuokraemäntänsä vaatimaan vuokrankorotukseen, leskirouva haki läheisestä kapakasta avukseen ryhmän tuntemiaan kovaotteisia miehiä: Ali Höhlerin kavereineen. Vuokranperinnän kohtalokkaaseen eska-loitumiseen vaikuttivat luultavasti sekä poliittiset että ammatilliset syyt. Eräät tiedot viittaavat niinkin romanttiseen mahdollisuuteen, että Wessel oli rakastuttuaan päättänyt luopua katutaistelijan urastaan.

Alioikeus (Berliner Landgericht) ei uskonut natsien väitteeseen Wesselin surman suunnitelmallisuudesta vaan tuomitsi syyskuussa 1930 Höhlerin ja kaksi muuta pääteki-jöiksi katsomaansa taposta viideksi – kuudeksi vuodeksi kuritushuoneeseen. Kuutta avunantajaa rangaistiin vankeudella. Saksan korkein oikeus vahvisti tuomiot muutamaa kuukautta myöhemmin. Siemens muistuttaa, että väitteitä Weimarin Saksan oikeuslaitoksen poliittisuudesta ei näiden ratkaisujen perusteella pidä tulkita perättömiksi. Samaa aikaan käytiin myös oikeusjuttua, jossa syytettiin ryhmää SA-miehiä kahden nuoren kommunistin murhasta. Tässä tapauksessa syytetyt vapautettiin lopulta kokonaan vastuusta. Heidän tulkittiin toimineen

itsepuolustukseksi, vaikka vainajilla oli ampumahaavoja myös selässä.

Natsien noustessa valtaan Ali Höhler sai äärimmäisen kovenuksen rangaistukseensa: hänet muilutettiin sellistään ja rituaalimurhattiin. Tekoon osallistuneet korkeahkot natsijohtajat kyettiin sodan jälkeen nimeämään mutta ketään heistä ei saatu tuomiolle. Vuonna 1934 järjestettiin lisäoikeudenkäynti, jossa tuomittiin vielä kaksi Wesselin surmaamisesta syytettyä. Siemens pitää näitä kuolemantuomion saaneita ja kirveellä mestattuja miehiä täysin viattomina. Sitä paitsi heitä rangaistiin osallisuudesta murhaan, vaikka varsinaisten tekijöiden oli todettu syyllistyneen vain tappoon. Siemensin aloitteesta nämä tuomiot purettiin helmikuussa 2009, lähes 74 vuotta niiden täytäntöönpanon jälkeen.

Komeasta hautajaiskul-kueesta alkunsa saanut kultti ylensi Horst Wesselin Saksan kansan uudelleensyntymän puolesta uhrautuneeksi pyhimykseksi. Wesselin vuotta ennen kuolemaansa sepiittämä marssilaulu korotettiin SA:n tunnussävelmäksi ja natsien valtaannousun jälkeen Saksan toiseksi kansallislauluksi. Wesselin äiti ja sisko eivät saaneet tekijänoikeuksia kappaleen sävelmään, jota tuomioistuimien ei tunnustanut itsenäiseksi teokseksi. Wessel näet oli harsinut melodian kokoon kolmesta muiden säveltäjien aiemmin julkaisemasta kappaleesta. (Mitenkähän nykyisille rock-säveltäjille kävisi, jos heidän teoksiaan syynättäisiin yhtä tarkoin?). NSDAP:n tahdon mukaisesti Horst Wesselin lau-

lusta tuli eräänlaista klassikko-suojaa nauttivaa kansallissosialismia. Kansallissosialismin jumaloidun veritodistajan omaisten ei luonnollisestikaan tarvinnut silti tyytyä rivikansalaisen asemaan kolmannessa valtakunnassa.

Jo natsivallan ensimmäisinä vuosina Horst Wesselille pystytettiin ainakin jonkinlainen muistomerkki lähimain jokaiselle Saksan paikkakunnalle. Natsimarttyyrin muistoa vaali hartaasti myös Saksan evankelinen kirkko. Horstin varhain kuollut isä Ludwig Wessel näet oli ollut kiihkeän kansallismielinen luterilaispappi. Kaikki Horst Wessel -pystit kaadettiin ja hänelle nimetyt kadut ristittiin uudelleen jo kesällä 1945.

Marttyyrin esikuvasta innoittuminen ei ymmärrettävästi ollut ainoa syy osallistua Horst Wesselin kultin rakentamiseen. Syksyllä 1932 kirjailija Hanns Heinz Ewers tavoitteli valtavaan vaalikannatukseen yltäneen NSDAP:n johdon suosiota julkaisemalla Wesselin sankariutta hymistelevän romaatin. Gobbelsiä suuresti miellyttänyt teos julkaistiin vuonna 1933 suomeksi WSOY:n kustantamana ja itsensä Mika Waltarin suomentamana. Tarina kiinnosti tšekäläistä yleisöä niin paljon, että kirjasta *Horst Wessel – eräs saksalainen koptalo* otettiin seuraavana vuonna toinen painos.

Natsi-Saksassa Horst Wesselin tunnettuutta lisättiin tarmokkaasti mutta Hitlerin naisystävän Eva Braunin olemassaolo pyrittiin visusti salaamaan. Vuosikymmenten ajan Braun on tutkimuskirjallisuudessa leimattu merkityksettömäksi hahmoksi, jonka vähä-

lahjaisuus tai mieltymys ylelliseen elämäntapaan sai tyytymään Führerin seksuaalisten tarpeiden nöyrän tyydyttäjän osaan. Sen sijaan suuri yleisö on pitkään tuntenut suurta kiinnostusta diktaattorin salarakasta kohtaan.

Berliiniläinen historiantutkija Heike B. Görtemaker on kustantajansa mukaan kirjoittanut ensimmäisen tieteellisen elämäkerran Eva Braunista. Kirjoittaja onkin asennoitunut tieteellisesti; hän ei luota hatariin haastattelutietoihin vaan kumoa Eva Braunista levitetyn juorun toisensa jälkeen. Koska niin Braunin kuin Hitlerinkin henkilökohtainen kirjeenvaihto on kadonnut, heidän suhteestaan jää lopulta melko vähän kerrottavaa. Görtemaker ei esitä eikä tavoittelekaan mitään kiehtovaa tarinaa. Siksi kummastuttaa, miksi hänen kirjaansa ostettiin filmausoikeudet jo pari viikkoa sen ilmestymisen jälkeen.

Itse asiassa Görtemakerin varsinainen tutkimuskohde ei ole Eva Braun vaan Hitlerin hovi, natsijohtajan hyvinvoinnista lähinnä Berchtechsgadeniin rakennetussa Berghofin alppikartanossa huolehtinut piiri. Görtemaker haluaa ennen muuta osoittaa, että natsijohtajien puoliset ja perheenjäsenet eivät olleet alkuunkaan niin epäpoliittisia, kuin he sodan jälkeen väittivät. Hitlerillä ei ollut mitään politiikasta vapaata henkilökohtaisen elämän piiriä. Kaikki diktaattorin hoviväkeen kuuluneet tiesivät, mitä hän tahtoi ja teki. Saksassa oman kansan syntien tunnistaminen on keskeinen historiantutkimuksen tavoite. Vielä löytyi yksi saksalaisten

ryhmä, joka voidaan osoittaa osalliseksi natsien rikoksiin: naiset.

Müncheniläisen opettajaperheen 17-vuotias tytär Eva Braun meni syksyllä 1929 työhön kotikaupungissaan toimivaan Heinrich Hoffmannin valokuvaamoon. Muutamaa viikkoa myöhemmin Braun tutustui työpaikallaan kansallissosialistisen puolueen johtajaan, joka oli jo vuosia ollut Hoffmannin tärkeä asiakas. Adolf Hitler osoitti heti suopeata huomiota viehättävää, joskin häntä 23 vuotta nuorempaa naista kohtaan. Nähtävästi heidän välillään alkoi seksisuhde kuitenkin vasta vuonna 1932. Braunin vanhemmat saivat tietää tyttärensä salavuoteudesta ilmeisesti vasta kolme vuotta myöhemmin, jolloin viettelijä oli jo vakiinnuttanut mahtinsa kolmannen valtakunnan johtajana. Heillä ei enää oikeastaan ollut muuta vaihtoehtoa, kuin hyväksyä yöjalassa kävijä, vaikka tämä kieltäytyikin jyrkästi suhteen julkistamisesta, saati sitten sen virallistamisesta.

Eva Braun ei aikaa myöten tyytynyt piilossa pidetyn rakastajattaren osaan. Hän tiesi hyvin, ettei Hitler koskaan ottaisi häntä vaimokseen tai edes juhlatilaisuuksien daamikseen. Braun hankki itselleen aseman Hitlerin hovissa äärimmäisin keinoin: yrittämällä kahdesti itsemurhaa. Näiden tempausten jälkeen Hitler nosti Münchenissä salaa tapailemansa nuoren naisen yksityisen seurueensa itseoikeutetuksi jäseneksi ja Berghofin epäviralliseksi emännäksi.

Görtemaker on löytänyt kolme syytä Hitlerin halutto-

muudelle solmia avioliitto. Natsijohtaja arvioi vielä valtaan päästyäänkin, että avioituminen vähentäisi hänen poliittista suosiotaan naisten parissa. Sitä paitsi hän tunnusti nauttivansa kuuluisien ja mahdollikaiden miesten ikimuistoisesta etuoikeudesta. Miksi sitoutua yhteen naiseen, kun seksikumppaneita on runsaasti tarjolla? Lisäksi Hitler suojautui jo varhain urallaan huolellisesti mahdollisuudelta joutua lähio- maistensa tai nämä otteeseen saaneiden tahojen painostamaksi. Oli turvallisinta pitää sukulaiset loitolla sekä jättää vaimo ja lapset hankkimatta.

Eva Braun ei ollut epäpoliittinen hupakko mutta ei myöskään laskelmoiva kurtisaani, sillä sodan päättyessä hän valitsi kuoleman miesystävänsä rinnalla. Braun matkusti maaliskuussa 1945 jokseenkin turvallisesta Berchtesgadenista Berliiniin Hitlerin nimenomaisesti kiellosta piittaamatta. Görtemakerin mukaan vapaaehtoisesti Hitlerin rinnalla eläneen ja kuolleen naisen täytyi olla vakaumuksellinen kansallissosialisti. Lähteiden puutteessa voidaan vain arvailla, missä määrin Eva Braun tiesi rakastettunsa johtaman joukkotuhonnan laajuudesta.

Görtemakerin kirja tuskin tyrehdyttää Eva Braunia käsittelevien epätieteellisten teosten virtaa. Suomalaisista kirjailijoista Hitlerin rakastajatarta ovat käyttäneen henkilölahjonaan ainakin Veikko Huovinen ja Mauri Sariola. Joukkoon voitaneen lukea myös Samuli Paronen, jonka vuonna 1971 ilmestyneessä romaanissa *Huone puutalossa* fasismin historian tunnetut henkilöt

saavat lainata nimensä kamppailuun suomalaista rasisimia vastaan. Joukko oikeamielisiä vähäväkisiä riipustaa romani-naapuriensa häätämistä vaativaan kirjelmään nimet Klaara Petassi, Henrik Himleri, Hermann Kööri ja Eeva Prauni.

Timo Soukola

Vaikean rauhantien vakaa raportti

Paavo Rantanen: Vaikea tie rauhaan. Suomi Saksan, Ruotsin ja Neuvostoliiton puristuksessa 1944. Atena Kustannus Oy 2010. 224 s.

■ Ministeri Paavo Rantanen, jolla on raportoimaan tottuneen pätevän diplomaatin sujuva kynä, on kirjoittanut onnistuneen kirjan Suomen vaikeasta tiestä jatkosodasta rauhaan. Prosessi oli monisäikeinen ja monivaiheinen mutta Rantanen tietää miten keskitytään olennaiseen. Kysymys on yleensä ennestään tunnetuista ja moneen kertaan puiduista asioista, mutta asettaessaan niitä järjestykseen Rantanen tuo niihin oman persoonallisen lisänsä, jolla on oma arvonsa ja joka myös pitää lukijan mielenkiinnon vireänä.

Rauhanpyrkimyksiä epäilemättä helpotti se, että päättä-

jät, presidentti Ryti ja marsalkka Mannerheim sekä Edwin Linkomiehen hallituksen sisin piiri olivat kohtalaisen yksituumaisia keskenään. Heillä oli yhteys J. K. Paasikiveen, joka sitten maaliskuussa 1944 lähti- kin toisen vanhan polven edustajan Carl Enckellin kanssa Moskovaan hankkimaan selvitystä rauhanehdoista. Tämähän ei vielä johtanut mihinkään: ehdot koettiin liian koviksi, Saksa oli liian vahva.

Rantanen kiinnittää aivan oikein huomiota siihen, että vaikka kansan rauhantahto oli loppuvaiheessa varsin voimakas se pysyi loppuun saakka yhtenäisenä tai ainakin "koossa". Itsenäisyydestä haluttiin pitää kiinni.

Kesän 1944 suurhyökkäys merkitsi Suomelle todellista koetusta. Vihollinen tuntui etenevän vastustamattomasti, lyhyessä ajassa rintamamme puolustajien uhrimäärä nousi tuhansiin, tunnelma maassa oli synkkä, mutta hyökkääjä pysäytettiin.

Koetuksella olivat tietysti päättäjätkin. Kestäisikö rinta- ma? Juhannuksen tienoilla oli otettava kantaa Neuvostoliiton antautumisvaatimukseen ja Suomeen yllättäen saapuneen Saksan ulkoministeri Joachim von Ribbentropin vaatimuksiin erityisestä sitoumuksesta Saksan avun ehtona. Lopputulok- sena oli presidentti Rytin henkilökohtainen kirje Hitlerille; se takasi materiaali- ym. toimitusten jatkumisen.

Ribbentropin aktion taustaa on aikojen kuluessa pohdiskeltu. On jopa epäilty, että se olisi ollut hänen jonkinlaista yksityisyritteliäisyyttään, jolla hän yritti vahvistaa heikkene-

vää asemaansa. Rantanen tyytyy toteamaan, että kysymys oli Hitlerin ratkaisusta. Samaa mieltä on – mm. Goebbelsin päiväkirjaan tukeutuen – saksalainen eturivin nuori tutkija Michael Jonas Helsingin Yliopistossa tarkastetussa väitöskirjassaan “Wipert von Blücher und Finnland” (2009). Jonas mainitsee myös, että suomalaisilta edellytettiin kenraali Erik Heinrichsin vaihtamista taistelutahtoiseen kenraaliin. Kysymys lienee kuitenkin jäänyt sivuun Ribbentropin käynnillä, sillä Mannerheimhan ei ottanut edes vastaan kävijää. Jonasin massiivisessa väitöskirjassa olisi muutenkin ollut Rantaselle kiinnostavaa lisäantia, sillä se täydentää melko lailla mm. sotavuodet Suomessa palvelleen von Blücherin muistelmia, joita Rantanen on käyttänyt.

Suomen virallisen valtiojohdon jonkinlaisena riesana oli ns. rauhanoppositio, jonka tavoitteet kyllä periaatteessa vastasivat virallista ulkopoliittikkaamme mutta jonka toimintatavoissa oli epäilyttäviä ja epämiellyttäviä piirteitä. Tämän heterogeenisen ryhmän toiminta ansaitsisi oman perusteellisen tutkimuksensa, vaikka kyllä Rantanenkin sen erinäisiä, yleensä hyödyttömiksi jääneitä toimia ansiokkaasti käsittelee. Hallitukselle lojaali Paasikivi muodosti omaperäisen yhteyden rauhanoppositioon ja hallituksen välillä.

Rantanen on tehnyt mielenkiintoisia havaintoja Mannerheimin yhteyksistä talouspiireihin sodan loppukuukausina. Rantanen suosittelee lisätutkimusta tästä koko lailla kä-

sittelemättä jääneestä problematiikasta.

Aseet rintamalla vaikenivat syyskuun alussa. Siihen päästiin elokuun alussa presidentiksi tulleen Mannerheimin tarkasti harkitun ja taitavan operoinnin tuloksena. Rantanen tähdentääkin kirjansa lopussa Mannerheimin merkityksen aintulaatuisuutta. Teokseen kirjoittamassaan esipuheessa Paa-vo Lipponen puolestaan kysyy, millainen Suomen kohtalo olisi ollut ilman Tannerin kaltaista työväenjohtajaa.

Rantasen hillityn päätöksen leimaamaa, selvällä ja kauniilla suomen kielellä kirjoitettua kirjaa, jossa asiavirheitä tuskin on, voi suositella jokaiselle isänmaan kohtalonajoista kiinnostuneelle lukijalle.

Pekka Harttila

ISBN 978-952-23-1111-1

Puoluelehden sinnikäs taistelu

Timo Mikkilä: Sitkeää tekoa. Maakansa-Suomenmaa poliittisilla lehtimarkkinoilla 1908–2008. Suomenmaan Kustannus Oy, Oulu 2008. 426 s.

■ Mikä on se, joka oli kaksikymmenluvulla tekemässä Relanderista Suomelle presidenttiä, jonka toiminta päättyi sodan pommituksissa, joka silti ponnisteli siirtokarjalaisten vil-

jelijain nimissä sodanjälkeisessä Helsingissä, joka toimi vuosikaudet Kekkonen uskollisena aseenkantajana ja joka väitti palstoillaan tämän olevan täydessä iskussa ja kalastuspuuhissa presidentin ollessa jo vakavasti sairaana ja kyvyttömänä hoitamaan virkaansa? No sehän on tietenkin maalaisliitto-keskustapuolue-Suomen keskustan pää-äänenkannattaja Maakansa-Suomenmaa, jonka monipolvisista, vuosisadan mittaisista vaiheista ilmestyi loppuvuodesta 2008 Timo Mikkilän kirjoittama, hieman yli 400-sivuinen vanterta historiantutkimus.

Ammatiltaan Mikkilä on sanomalehdentoimittaja, vieläpä tutkimuskohteessaan Suomenmaassa, mutta toisaalta hän on myös akateeminen historian-tutkija, maalaisliittolaisesta pohjalaisvaikuttaja Artturi Leinosesta aikanaan väitellyt filosofian tohtori. Hänen kaksoisroolinsa ei ole häirinnyt lehden historian kirjoittamista, sillä Mikkilä on pitänyt kaksi minäänsä erillään ja tehnyt työnsä tutkijana. Kyseessä on kiistatta tieteellisyyden kriteerit täyttävä esitys eikä tutkimuskohteen omaan väkeen kuuluvan kirjoittajan viritämä juhla-kirja. Mikkilän suhde työnantajansa näkyy korkeintaan siinä, että hänen tutkimusotteensa on erittäin empaattinen. Vaikka Suomenmaan ja sen edeltäjän Maakansan historian kulku on vaikeuksilla kuormitettu, mikä käy tekstistä selkeästi esiin, Mikkilä pitää kuitenkin kaiken aikaa yllä positiivista mielialaa – vaikeuksia piisaa, mutta ne ovat tulleet lehden eteen voitettaviksi.

Kuten tekijä alkusanoissaan huomauttaa, sanomalehtien historiaa voi tarkastella – ja on tarkasteltukin – monista eri lähtökohdista käsin. Hän toteaa, että sanomalehtihistorioitsija voi keskittyä itse lehteen ja sen sisällä joko ”sanomaan”, ”lehteen” tai sen takana olevaan yritykseen. Mikkilä muistuttaa myös lehtihistorioista, ”joiden sisällöstä valtaosa tyytyy selostamaan, mitä lehti on kirjoittanut eri aikoina”, ja pitää moista ratkaisua huonona, ”koska lopputuloksena on teos, joka vain referoi lehden kirjoittelua”. Tulkinta on näin esitettyä yksioikoinen, sillä tutkimansa lehden sisältöön keskittyvä, pätevä historioitsija voi silti käsitellä tarkastelemaan tekstejä laaja-alaisesti, niiden poliittista linjaa kartoittaen ja suhteessa lehden taustalla mahdollisesti olevan puolueen sekä muun puolue- ym. sanomalehdistön kantoihin, muiden tiedotusvälineiden näkemyksiin, maan yleiseen keskusteluilmapiiiriin, poliittiseen kehitykseen jne. ilman että tyytyy pelkkään referointiin. Oivallisia, tutkimansa lehden sisältöön keskittyneitä sanomalehtihistorioita ovat kirjoittaneet muun muassa Keijo K. Kulha 1920- ja 1930-luvun Helsingin Sanomista (1989) ja Tauno Saarela oululaisesta kommunistilehti Kansan Tahdosta (2006).

Omassa työssään Mikkilällä on kolme näkökulmaa, jotka ovat poliittinen, lehtimarkkinoista lähtevä sekä journalistinen. Näin muodoin esiin nousevat Maakansa-Suomenmaan yhteydet maalaisliitto-keskustapuolueeseen ja sen voimahahmoihin, lehden vaikeudet

helsinkiläisenä maalaisväestön lehtenä – haastajinaan pääkaupungin muut päivälehdet ja oman puolueen maakuntalehdet – sekä lehden journalistisen sisältö.

Alkujaan Viipurissa vuonna 1908 perustetun Maakansan synty oli yhteydessä maalaisliiton perustamiseen vuonna 1906 ja sen myötä alkaneeseen uuden puolueen omien lehtien perustamisboomiin. Mikkilä tuo esiin pohjalaisten Liitto- ja Ilkka-lehtien merkittävän aseman ja karjalaisten tarpeen luoda oma julkaisunsa. Maakansan ensimmäinen numero ilmestyi joulukuussa 1908 – kaksi vuotta pohjalaislehtien liikkeellelähtöä myöhemmin – jolloin se myös ilmoitti toimivansa ”maalaisliiton valtiolisten periaatteiden toteuttamiseksi”. Lehden alku oli sikäli onnellinen, että levikki nousi samaan tahtiin maalaisliiton karjalaiskannatuksen kanssa 1910-luvun puoliväliin vajaasta 4 000:sta miltei 7 000 kappaaleeseen. Vuonna 1912 lehden julkaisijaksi perustettu kannatusyhdistys saattoi olla siltä osin tyytyväinen. Talous oli kuitenkin julkaisun suuri ongelma, sillä toiminnan vauhtiin saaminen, painokoneiden hankkiminen ja muut kulut painoivat päälle ja velkaa tuli otetuksi. Taloudellisista vaikeuksista tuli lehden kestoitus, jonka tarkastelu onkin Mikkilän teoksessa huomattavalla sijalla pitkin matkaa aina 2000-luvulle asti. Myös lehden yhteydet merkittäviin maalaisliittolaisvaikeuttajiin nousevat esiin jo sen alkutaipaleen tarkastelussa, kun Mikkilä tuo areenalleen vuonna 1914 Maakansan hallitukseen tuolloin

vain 24-vuotiaana valitun kirvulaisen maanviljelijän Juho Niukkasen, yhden puolueensa mahtimiehistä ja ministereistä tulevina vuosikymmeninä. Mikkilä kuvaakin sittemmin perusteellisesti Niukkasen ponnisteluita Maakansan hyväksi – ponnisteluita, jotka jatkuivat aina hänen vuonna 1954 tapahtuneeseen kuolemaansa asti.

Mikkilän esityksestä käy ilmi, miten Maakansa jäi ilmes- tymättä sisällissodan punaisen vallan aikana ja miten se sodan jälkeen näki syyn kevään 1918 tapahtumille ”vanhan virkavaltaisen ylimystön taipumattomuudessa kansanvaltaisten vaatimusten edessä, toisaalta yhä nenäkkäämmiksi ja häikäilemättömimmiksi käyneiden sosialististen johtomiesten villityksessä kansan pohjakerrosten keskuudessa”. Kaksikymmenluvulla tuolloin jo kuusipäiväinen lehti oli oman maakunnan miehen Lauri Kr. Relanderin asialla ja tuki häntä presidentiksi vielä kolmikymmenluvun alussakin, vaikka suhtautuikin lopulta kielteisesti lapuanliikkeeseen muiden maalaisliittolaislehtien tapaan. Kolmikymmenluvulla Maakansan levikki kasvoi lamavuosien pahojen talousongelmien – lama iski myös maataloihin ja tilaukset vähenivät – jälkeen aina vuoden 1939 16 000:een ja lehti vakiinnutti asemansa ”maalaisliiton päääänenkannattajana Itä-Suomessa”. Sotavuodet muodostuivat viipurilaiselle lehdelle kohtalokkaiksi. Talvisodan pommituksissa tapahtui ensimmäinen isku, joka sai toimittajien mielet katkeriksi: ”Surullisin mielin ja hyökkääjää mo-

ninkertaisesti kiroten oli tyydyttävä katsomaan meille jokaiselle rakkaaksi käyneen tuhoutumista.” Jatkosodan jälkeen Maakansa siirtyi lyhyen välivaiheen jälkeen Helsinkiin.

Aikana, jolloin poliittiset aatteet olivat vielä voimissaan ja niiden luokkayhteydet olivat selkeät, myös puoluepoliittisesti sitoutuneiden sanomalehtien asema oli vakaa. Päääänenkannattajat ilmestyivät Helsingissä ja maakunnalliset äänenkannattajat maakuntapääkaupungeissa kautta maan. Suuressa teollisuuskaupungissa Helsingissä nauttivat vakaasta levikistä sotavuosien jälkeisinä vuosikymmeninä valtakunnan ykköslehdeksi levikiltään jo ennen sotia nousseen Helsingin Sanomien rinnalla myös sen kanssa aikaan kohtalokkaaksi muodostunutta levikkikisaa käynyt kokoomuksen Uusi Suomi, SDP:n Suomen Sosialidemokraatti sekä kommunistien ja kansandemokraattien Vapaa Sana ja Työkansan Sanomat, vuonna 1956 Kansan Uutisiksi yhdistyneenä. Kaikki ilmestyivät seitsenpäiväisinä broadsheet-kokoisina, ”oikeina” sanomalehtinä. Kummallakin porvarilehdellä riitti lukijoita kannattavan toiminnan pyörittämiseen, samoin molemmilla työväenlehdillä. Kaupungissa oli runsain määrin niin toimihenkilöitä kuin työläisiäkin. Maakansan tilanne oli aivan toinen, sillä Helsingissä ei ollut maanviljelijöitä – eikä sen lähiseuduillakaan riittävästi kannattavan tilaajakannan luomiseksi. Kaiken lisäksi lehden tuskaa lisäsi maataloustuottajajärjestö MTK:n julkaisema Maaseudun Tulevaisuus, vilje-

lijöiden asioihin paneutunut broadsheet-kokoisena ilmestynyt sanomalehti. Tätä asetelmaa Mikkilä olisi voinut valottaa työssään samoin kuin tutkimansa julkaisun asemaa maan puoluelehtikentässä muutoinkin ja eritoten viimeisten kolmen neljän vuosikymmenen ajalta.

Sen sijaan lehden ja sen eri julkaisijayhtiöiden talouden suuret ongelmat ja hankalat taloussuhteet emopuolue maalaisliitto-keskustapuolueeseen tulevat koko satavuotiskaudelta perusteellisesti esiin. Yhtenä perusongelmana sotien jälkeen oli puolueen tasapainotelu helsinkiläisen Maakansan ja puolueen maakuntalehtien etujen välillä. Toisaalta puolue tarvitsi lehden myös pääkaupungissa, maan politiikan ytimessä, toisaalta sen oli ymmärrettävä maakuntalehtien etuja, sillä niiden tilaajat muodostivat puolueen äänestäjäkannan ylivertaisen enemmistön. Dramaattisimmillaan lehden talousvaikeudet olivat olympiavuonna 1952, jolloin sen ilmestyminen lakkasi muutamaksi kuukaudeksi. Mikkilä kuvaa tapahtumat tarkasti ja nostaa myös esiin tuolloisen pääministerin Urho Kekkosen toimet lehden hyväksi – Kekkonen tarvitsi Maakansaa omiin poliittisiin pyrintöihinsä.

Tuolloin ja vielä kuusikymmenluvullakin Maakansa oli kotikaupungistaan huolimatta pitkälti maanviljelijäin lehti; sen sisältöä olivat politiikan lisäksi myös monet viljelijäin elämänpääpiiriin kuuluneet kirjoitukset. Mikkilä tuo esiin, miten lehti muodostui myös Urho Kekkosen poliittiseksi tukijaksi ja teki töitä hänen hyväk-

seen aina 1950-luvun alun kuuluisan pyjamantaskupuheen julkaisemisesta alkaen. Kekkosen tukimiehenä oli ennen muuta lehden pitkäaikainen päätoimittaja Pentti Sorvali. Kuusikymmenluvun puolivälissä Maakansa oli mukana maalaisliiton kasvojenkohotusoperaatiossa tiellä etelän kaupunkikeskustenkin puolueeksi. Lehti muutti nimensä Suomenmaaksi, ja maalaisliitto omansa keskustapuolueeksi. Elettiin vuosia, jolloin Johannes Virolainen oli niin puolueen kuin sen helsinkiläislehdenkin voimavaikuttaja. Suomenmaa pyrki olemaan ajan hermolla, ja sen sisältö sai 1970-luvun lähetessä myös radikaaleiksi koettuja sävyjä vaikuttajanaan toimittaja Paavo Kähkölä. Lukijat eivät kuitenkaan pitäneet moisista painotuksista, ja Kähkölä sai lähteä.

Viimeiset kolme vuosikymmentä ovat olleet Suomenmaalle rajujen taloudellisten ja sisällöllisten vaikeuksien ja muutosten aikaa, jonka tapahtumat Mikkilä kirjaa ansiokkaasti. Esillä ovat myös keskustan eri poliittikkojen toimet ja näkemykset lehden ongelmien äärellä. Tänä päivänä Suomenmaa on kaukana kuusikymmenluvun täyden palvelun broadsheet-kokoisesta sanomalehdestä – 2000-luvun julkaisu on keskustan tabloidikokoinen järjestölehti, jonka päätoimitus on Oulussa lehden yhdistyttyä sikäläisen Liitto-lehden kanssa. Tämän monipolvisen kehityskaaren valottamisessa Mikkilällä on täysi työ, mutta hän selviää siitä kunnialla.

Samoin hän pitää esillä lehden poliittiset päälinjat ja uu-

tisoinnit tarkastellen niin lehden tukea Kekkoselle tämän presidenttikauden loppuun asti, 1950-luvun lopun ns. yöpakkasia, tasapainottelua 1970-luvulla tohtoreiden Virolainen ja Karjalainen välillä, hehkutusta Virolaisen puolesta Mauno Koivistoa vastaan vuoden 1982 presidentinvaaleissa, lehden kiukkuja Holkerin hallitusta kohtaan samoin kuin Suomen ja Neuvostoliiton suhteitakin. Mikkilä valottaa oivalisesti pitkin matkaa myös lehden toimituksen elämää merkittävine vaikuttajineen, joita ovat olleet muun muassa Heini Mankki, Leo Ståhlhammar, Seppo Sarlund ja keskustan tuore puoluesihteerä Timo Laaninen.

Lukija kaipaisi kuitenkin tietoa lehden käsityksistä myös vaikkapa yleislakosta, vuoden 1966 vaalituloksesta, vuoden 1971 metalli- ja rakennuslakoista, Zavidovo-vuodosta ja monista muista kiperistä poliittisen historian yksityiskohdista. Ei riitä, että lukija ymmärtää lehden olleen maalaisliittoa keskustapuolueen kannalla, kun Mikkilä kirjoittaa: ”Pääkirjoituksissa ja pakinoissa Suomenmaa ei tehnyt poliittisia avauksia, vaan myötäili poliittisia tapahtumia ja ilmiöitä Keskustapuolueen silmälasien kautta”. Ratkaisun taustalla lie nee tekijän teoksensa alussa esittämä näkemys lehtien sisältöön panostavista tutkimuksista pelkkinä referaattikokoelmina. Olisi silti kiintoisaa tietää, miten lehti mitteli näistä kysymyksistä muiden puoluelehtien kanssa ja miten se omat keskustalaiset kantansa lukijoille paketoï ja – löytyikö joskus eroja puolueen tai konsa-

naan presidentti Kekkosen näkemysten kanssa. Viimeksi mainituista Mikkilä tosin tuo kiitettävästi esiin tärkeän näkemyseron YYA-sopimuksen uusimisen yhteydessä 1970-luvun alussa. Suomenmaa toivoi tiettyjä muutoksia sopimustekstiin, mistä sai Kekkosen haukut niskoilleen ja syystä – jos Suomi kävisi esittämään muutoksia, niitä voisi, ja ties millaisia, esittää tällöin myös Neuvostoliitto. Yhteen laskien voi sanoa, että Mikkilän esitys tutkimansa lehden poliittisesta sisällöstä jää hieman sattumanvaraiseksi. Moni tärkeä asia on otettu esiin, mutta moni on myös jäänyt katveeseen.

Ongelmana voi pitää myös Maakansa-Suomenmaan ja muun lehdistökentän suhteiden vähäistä käsittelyä. Vaikka Mikkilän tutkiman lehden talous, sen lukuisat ongelmat taustoineen käyvätkin esiin, olisi ollut paikallaan vaikkapa vain lyhyiden mainintojen tasolla tuoda esiin muun lehdistökentän – eritoten puoluelehdistön – piirissä kautta maan tapahtuneet rajut muutokset ja siten sijoittaa Suomenmaan ongelmat laajempiin yhteyksiinsä. Mikkilä tosin tuo esiin Suomenmaan yhteistyövirittämät parisen vuosikymmentä sitten niin Kansan Uutisten kuin tuolloin jo suurissa vaikeuksissa olleen Uuden Suomenkin suuntaan. Silti saa kuitenkin vaikutelman, että keskustan helsinkiläis/oululaisäänenkannattaja on toiminut jonkinmoisessa, jos hieman kärjistän, lehdistötyhjiössä. Siinä missä Maakansa-Suomenmaa on tänään varjo entisestä, ovat myös kokoomuksen, SDP:n ja SKDL / Vasemmisto-

liitonkin perinteiset päääänenkannattajat edenneet yhteiskunnallisen, taloudellisen ja poliittisen kehityksen myötä kauas loistonsa päivästä – kokoomuksen Uusi Suomi viimeiset pari vuosikymmentä jo vainajana ollen.

Kokonaisuutena Timo Mikkilän esitys Maakansa-Suomenmaan vuosisataisesta kujanjuoksesta talouden ja muodonmuutosten karikoissa on kuitenkin onnistunut lehdistöhistorian tutkimus. Se valaisee omalta osaltaan suomalaisen puoluesanomalehdistön historiaa huomattavassa määrin ja tuo esiin ne monet, ennen muuta taloudelliset ongelmat, joiden kurimuksessa kyseiset julkaisut ponnistavat – ja ovat ponnistaneet. Taitoltaan ja kuvitukseltaan Mikkilän kirja on virkistävän ilmeikkäästi toteutettu. Runsaasti käytetyn sinivärin sijasta olisi tosin ollut luontevaa, ottaen huomioon tutkitun lehden puoluetustan, käyttää neljapilan lehtien vihreää väriä.

Erkki Vasara

Päättymätön modernin tutkiminen

Industry and Modernism. Companies, Architecture, and Identity in the Nordic and Baltic Countries during the High-Industrial Period. Toim. Anja Kervanto Nevanlinna. SKS 2007. 401 s.

■ Modernin tutkiminen ei ole enää muotia. Kirjan toimittaja Anja Kervanto Nevanlinna kuvaa johdantoluvussa modernismin piirteitä seuraavasti: "New built forms were seen as images of what is to come, as a tomorrow here already today." Modernismin näkeminen suhteessa tähän hetkeen antaa oikeutuksen tutkia modernia aina uudestaan ja jopa uudestaan suhteessa omaan "tähän aikaan". Moderneja löytyy myös monenlaisia, modernia voidaan ymmärtää uudestaan ja määritellä sen sisältöä esimerkiksi tämän kirjan tavoin teollisuusyritysten ja ympäröivän yhteiskunnan suhteen kautta – muiden muassa siirtymänä paikallisesta yhteisöstä kansalliseen.

Kirjan alaotsikko määrittää kirjan teemaa yritysten, arkkitehtuurin ja identiteetin liittona modernin ajan teollisessa yhteiskunnassa; moderni aika määritellään kirjassa kansainvälisen tutkimuksen mukaisesti high-industrial -periodiksi. Hedelmällisemmin kirjan rakenne määritetty kuitenkin kolmen pääluvun otsikoinnissa,

jossa kolmijakona on muuttuva maisema, ajassa pysyminen ja kuvien rakentaminen. Tämä jaottelu osoittautuu vertailun kannalta toimivaksi, sillä kirjoittajat ovat temaatteisesti jaksotetun rakenteen avulla pystyneet laatimaan omat artikkelinsa osaksi kokonaisuutta – teollisuusyhdykunnan rakentaminen ja modernin muutos ovat luonnollinen osa yhteiskunnan koneistoa.

Toinen tuore näkökulma, ainakin suomalaisen teollisuusperintöön keskittyneen tutkimusperinteen vastapainona, on tutkia teollisuusrakentamisen kulttuuria osana talouden kehitystä ja yhdistää siihen monitieteellisesti taidehistoriallisia ulottuvuuksia. Artikkeleissa käytetty laaja ja hyvin monitahoinen lähdeaineisto on ehdottomasti ansio ja lisää kirjan kiinnostavuutta. Aineistojen kautta avautuu yritystason mikron ja kansallisen tason makron välinen riippuvuus ja vuorovaikutus.

Monitieteinen ja monipuoliseen lähdeaineistoon perustuva katsanto on tässä teoksessa suurelta osin myönteinen asia, mutta samalla se tuo kirjaan perinteisen artikkelikoelman ongelmat: lukijan kannalta vain osa artikkeleista ovat innostavia ja toiset jäävät kategoriaan "vaikuttaa kiinnostavalta, mutta luenpa sen sitten kun on aikaa". Vertailu avaa kuitenkin niin kiinnostavia näköaloja Suomen lähi-alueiden teolliseen rakennuskulttuuriin, että hiipuva innostuskin viriää uudestaan. Suomalaisena taloushistoriallisen kirjallisuuden lukijana tarttuu luonnollisesti Suomen teollista menneisyyttä käsitteleviin ar-

tikkeleihin ja siirtää tuonnemmaksi teollisuusarkkitehtuurin tarkastelut, mutta niin ruotsalaisen puhelinjätin LM Ericssonin teollinen menneisyys kuin Neuvosto-Eestin kolhoosien futurismi huipentavat lukukokemuksen.

Teoksen alussa on teemaa kontekstualisoiva luku, jossa Anja Kervanto Nevanlinna kirjoittaa ensin teollisuuden ja modernismin yhteyttä tutkimuskohteina. Hieman turhanakin monisäikeisessä johdannossa esitetään selkeä ja toimiva määrittely monimutkaisesta ilmiöstä. Sekä teollisuus että käsitteellinen moderni ovat samanaikaisessa muutoksessa, jonka Kervanto Nevanlinna yhdistää muun muassa Fernand Braudelin totaalihistorialliseen malliin, dialogiseen prosessiin, jota tutkijoiden erilaiset tutkimuskohteet ja lähestymistavat tukevat ja täydentävät.

Kaksi muuta teoksen aihepiiriin johdattelevaa artikkelia yhdistävät pohjoismaisen ja Baltian kehityksen ansiokkaasti nykyisen teollistumistutkimuksen ja liiketoimintahistorian käsityksiin modernista. Susanna Fellman ja Maths Isacson käsitteellistävät teollistuneiden yhteiskuntien kehitystä ja maiden erilaisia kypsän teollisuusyhteiskunnan vaiheita. Neuvostojärjestelmään kuuluneiden maiden (Viro, Latvia ja Liettua) ja länsimaisten teollisuusyhteiskuntien (Norja, Ruotsi, Suomi ja Tanska) käsitteleminen ja vertailu samassa tutkimuksessa onnistuu, kun tarkastelun kohteena on teollisuus osana yhteiskuntaa. Caspar Jørgensenin katsaus rationalisointiin modernin merk-

kinä keskittyä ehkä enemmän muutoksen ajoittamiseen kuin ajattelutavan muutoksen kuvaukseen. Suppeudestaan huolimatta sen tärkein sisältö välittyy lukijalle selvästi: taylorismi, rationalisointi ja ns. tieteellinen liikkeenjohto (scientific management) olivat selviä modernin merkkejä teollisuuden muutoksessa ja teollisuuslaitosten suunnittelussa.

Ensimmäinen pääluke keskittyy teollisuusyhdyskuntien vaikutukseen "maisemassa". Luvun neljä artikkelia kuvaavat ruotsalaisen teollisuusyhteisön Oxölesundin modernin murren, Nokian kaupunkisuunnittelua, voimalaitosrakentamista ja Neuvosto-Latvian arkkitehtuurin modernisaatiokehitystä. Artikkeleiden aihepiirit eivät ensilukemalta lupaa kovin vertailevaa lähestymistapaa. Niistä löytyy kuitenkin näkyvä ja läpäisevä juonne: järkiperäinen suunnittelu ohjasi kaikkea tai ainakin suunnittelun merkitys kansallisessa teollisuuspolitiikassa oli merkittävä. Marie Nisser kuvaakin osuvasti modernin muutosta valtion, yrityksen ja kunnallisten toimijoiden uudenaikaisena liittona. Myös Maria Lähteenmäen artikkeli teollisuuden modernisaation asemasta Nokian kaupunkisuunnittelussa tukee tätä tulkintaa, johon kuitenkin yhdistyy suunnittelun vahva poliittisuus.

Toinen pääluke keskittyy ajassa pysymiseen eli ajallisiin jatkuvuuksiin ja epäjatkuvuuksiin yritystason toimintaan vaikuttaneiden ideologisten muutosten kautta. Esiin nousee tässäkin erityisesti johtamisen ammatillistuminen, tieteellisty-

minen ja järkiperaistuminen – kaikki saman modernisoitumiskeskityksessä vaikuttaneen suunnitelmallisuuden puolia hieman eri katsontakulmasta. Lukukokemuksena nousee esiin kaksi, pohjoismaista yhteiskuntaa käsittelevää artikkelia. Luvun aloittaa yksi kirjan keskeisimmistä artikkeleista. Susanna Fellmanin G. A. Serlachius Ab:n modernisaatioprosessia käsittelevä artikkeli on otsikoitu "Aesthetics in Modern Management". Tämä liikkeenjohdon uudistumista ja teollisuusrakentamisen uusia vaikutteita yhdistävä tarkastelu kuvaa niin työympäristön paranemista ja niitä vaikeuksia, joita rationalismi ja uudenlainen tehokkuus toivat mukanaan. Yritys ei toimi, unelmista ja aatteellisen esteettisestä "kauneudesta" huolimatta, konemaisesti vaan kompleksinen kokonaisuus toimii ajoittain ontuen. Kuitenkin modernisoituvassa Serlachiuksessa on selviä piirteitä ns. hyvinvointikapitalismista, jossa niin henkilökunta kuin ympäröivä yhteiskuntakin saavat osansa yrityksen menestyksestä.

Maths Isacsonin artikkeli LM Ericssonin sodanjälkeisestä kehityksestä tuo kiinnostavasti esiin toisen tien suhteessa esimerkiksi edellä esitellyn G. A. Serlachiuksen tapaukseen. Isacson käy läpi yhden yrityksen, LM Ericssonin laajenemista Tukholman ulkopuolelle. Hän analysoi laajenemisen vaikutuksia paikallisyhteisöihin ja ylipäänsä kyseisen yrityksen merkitystä modernisaatioprosessissa ja sen ymmärtämisessä. Hieman kaavamaisella, kaksivaiheisella esitystavalla hän nostaa esiin

erityisesti valtion keskeisen roolin ruotsalaisessa yhteiskunnassa. Erityisesti työvoimapolitiittiset vaikutteet nousevat keskiöön.

Kolmas pääteema, kuvien rakentaminen kuvaa eri tavoin visuaalisuuden yhdistymistä materiaaliseen ja ideologiseen todellisuuteen. Kun puhutaan kuvien luomisesta, kansallisen aspektit korostuvat. Siksi vertailu tämän luvun neljän artikkelin välillä on hieman vaikeaa. Ensimmäisessä artikkelissa Anders Houlitz kuvaa oikeastaan sitä, miten Volvosta tuli Ruotsin uuden ajan kansallinen ylpeydenaihe. Tarina on kiehtova ja opettava, joskin artikkelissa ei ole käytetty juurikaan uutta lähdeaineistoa. Kaksi seuraavaa pureutuu teollisen arkkitehtuurin kuviin ja visioihin. Tuija Mikkosen vertailu Strömbergin ja ASEA:n välillä tarjoaa aidon vertailukohdan Suomen ja Ruotsin välillä teollisuuden muutoksesta modernisaatioprosessissa ja arkkitehtuurin asemasta tässä prosessissa. Ehkäpä kiinnostavin artikkeli kuvien luomisesta oli kuitenkin Mart Kalmin esitys Neuvosto-Eestin maatalouden kollektiiveista modernisaatioprosessissa. Kolhoosien arkkitehtuurin futurismi, suunnitelmat ja toteutuneet rakennukset ja niiden historia ovat kiehtovaa luettavaa – ja katseltavaa. Raplaan rakennettu ufomainen kolhoosin hallintorakennus on varmaan valmistuessaan ollut tärkeä nähtävyys – moderni ylpeydenaihe.

Kirjan ehdoton ansio on, että se esittelee pääsääntöisesti muuta kuin kaikkein tunnetuimpia esimerkkejä kokonais-

taideteoksina syntyneistä tehdasyhdyskunnista ja tunnettu-jakin esimerkkejä lähestytään uudesta näkökulmasta. Kuvitus on myös runsasta, joskin heikkoutena voi nähdä sen, että vertailut teollisen modernismin klassikoihin Pohjoismaiden ja Baltian ulkopuolella puuttuvat. Toki kansainväliset aatteet ja yritystoiminnan toimintamallit käydään läpi ansiokkaasti, ja loppuluvussa Pohjoismaista ja Baltiasta jäsentyy selvä kuva osana eurooppalaista kehitystä. Tutkimusalueen ulkopuolisten vertailukohtien esittämisestä olisi kuitenkin ollut apua. Näin kirjasta olisi tullut vielä ansiokkaampi.

Jaakko Autio

Kokonais-esitys musiikkikustannustoiminnasta

Vesa Kurkela: Sävelten markkinat. Musiikin kustantamisen historia Suomessa. SULASOL 2009. 312 s.

■ Sibelius-Akatemian ja Tampereen yliopiston populaarimusiikin tutkimuksen professorin Vesa Kurkelan kirjoittama *Sävelten markkinat* on ensimmäinen yleisesitys suomalaisen musiikkikustannustoiminnan kehityksestä

1800-luvun puolivälistä nykyaikaan saakka.

Saatesanoissa Kurkela siteeraa kustannusalan sisällä tunnettua lausahdusta, jonka mukaan kustannusala on samanaikaisesti sekä pörssi että katedraali. Pörssiin viittaa se, että kustantaminen on lähtökohtaisesti liiketoimintaa, jonka tarkoituksena on tuottaa voittoa. Katedraaliin viittaa puolestaan se, että monilla kustantajilla on perinteisesti ollut myös vahvat aatteelliset ja esteettiset kriteerit sen suhteen, mitä he ovat kulloinkin katsoneet julkaisemisen arvoiseksi.

Suuren yleisön ja jopa musiikkialan sisällä musiikkikustantajan rooli on jäänyt varsin epäselväksi. Suomessa ja muuallakin musiikkikustantajan rooli keskittyi aina toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan saakka nuottien julkaisemiseen. Mitä lähemmäs tätä päivää tullaan, sitä moninaisemmaksi musiikkikustantajan rooli on muuttunut. Painetut nuotit ovat jääneet merkittäväksi osaksi toimintaa vain tietyillä musiikin osa-alueilla kuten klassisen ja kuoromusiikin piirissä. Kaupallisen toiminnan painopiste on sen sijaan siirtynyt teosten saamiseen tallennetuiksi äänitteille, elokuviin, mainoksiin, TV-ohjelmiin ja tietokonepeleihin sekä teosten elävien ja sähköisten viestimien kautta tapahtuvien esitysten edistämiseen.

Kurkela osoittaa myös, kuinka musiikkikustantamisen historia on kulkenut rinnakkain tekijänoikeuden ja tekijänoikeuslainsäädännön kehityksen kanssa. Musiikkikustantajien liiketoiminta on ollut ja

on edelleen täysin riippuvainen teosten tallentamisesta ja esityksistä saatavista tekijänoikeuskorvauksista.

Kurkela on käyttänyt työsäään lähdemateriaalina varsin kattavasti musiikin kustannustoimintaa koskevia ja sitä sivuavia kotimaisia tutkimuksia ja muuta kirjallisuutta. Tämän lisäksi hän on perehtynyt alkuperäislähteisiin kuten yksittäisten musiikkikustantajien arkistoihin. Erityisesti 1900-luvun jälkipuoliskolla Suomessa harjoitettua kustannustoimintaa käsitteleviä osuuksia elävöittävät lukuisat alan keskeisten toimijoiden haastattelut, jotka tuovat ruohonjuuritason näkökulmaa historiankirjoitukseen.

Kurkela käsittelee aihettaan pörssi ja katedraali -vertauksen mukaisesti, sillä hän tarkastelee musiikkikustannustoimintaa sekä julkaistun sisällön että taloudellisen toiminnan näkökulmista. Sidosaineena hän käyttää kunkin aikakauden aate- ja kulttuurihistoriallista kontekstia, mikä asettaa liiketoimintaa ja sisältöä koskevat havainnot ja päätelmät lukijalle ymmärrettävämpään valoon.

Mitä lähemmäs tullaan nykyaikaa, sitä vähemmän löytyy musiikkikustannustoimintaa koskevia tutkimuksia. Syyksi tähän Kurkela katsoo ensinnäkin sen, että musiikkiteollisuutta koskeva tutkimustoiminta on keskittynyt pitkälti ääniteteollisuuteen. Esimerkiksi kustantaja-käsitettä käyteen edelleenkin virheellisesti tahosta, joka vastaa äänitteen tuottamisesta. Suomessa tätä käytäntöä on korostanut musiikkikustannustoiminnan keskittyminen muutamien harvo-

jen yhtiöiden käsiin ja sen läheinen suhde ääniteyhtiöihin. Toinen syy tutkimuksen vähyteen on Kurkelan mukaan se, että talousasiat eivät ole perinteisesti kuuluneet musiikintutkijoiden vahvuuksiin.

Kurkelan teos tarjoaa hyvän johdannon suomalaisen musiikkikustannustoiminnan historiaan, mutta se ei kuitenkaan ammenna aiheitaan tyhjiin. Monet mahdollisen lisätutkimuksen osa-alueet jäävät ymmärrettävistä syistä vähemmälle huomiolle. Esimerkiksi Suo-

malaisen musiikin tiedotuskeskuksen (FIMIC) keskeistä roolia kotimaisen musiikin nuottimateriaalin tuottajana ja levittäjänä ei käsitellä lainkaan.

Musiikkikustannustoiminta elää parhaillaan voimakasta murroskautta, minkä vuoksi teoksessa esitetty alan tulevaisuuden visiointi jää vaatimattomaksi. Kustantajien rooli on vahvistunut kansainvälisillä musiikkimarkkinoilla, kun liiketoiminta on siirtynyt nopeasti fyysisten tallenteiden

kaupasta aineettomien oikeuksien lisensointiin.

Sama koskee myös musiikkikustantajien ja heitä edustavien tekijänoikeusjärjestöjen välisiä suhteita. Monikansalliset kustantajat ovat viime vuosina olleet aktiivisia luodessaan uudenlaisia oikeuksien lisensointi- ja hallinnointiratkaisuja rajat ylittävälle palvelulle. Musiikkikustantamisen historiaan on siis tulossa vielä useita kirjoittamattomia jaksoja.

Jari Muikku

© 2015 Tampere University of Applied Sciences

Marjatta Hietala maailman historian-tutkijoiden johtoon

■ Tampereen yliopiston yleisen historian professori Marjatta Hietala on Amsterdamissa pidetyssä Historiatieteiden maailman kongressissa (21st International Congress of Historical Sciences) valittu maailman historiantutkijoiden kansainvälisen kattojärjestön CISH/ICHS (Comité International des Sciences Historiques / International Committee of Historical Sciences) presidentiksi seuraavaksi viisivuotiskaudeksi. Marjatta Hietala on järjestön historian ensimmäinen naispresidentti.

Marjatta Hietala on myös CISHiin kuuluvien Suomen kansallisen komitean puheenjohtaja ja kaupunkihistoriallisen komitean (Commission internationale pour l'histoire des villes) hallituksessa.

Historiantutkijoiden kattojärjestö CISH on perustettu vuonna 1926 ja siihen kuuluu

Hannele Sahmi

Marjatta Hietala

54 kansallista komiteaa ja 30 kansainvälistä eri erikoisalojen komiteaa (Affiliated International Organisations) sekä 12 muuta komiteaa (Internal Commissions). Esimerkkinä järjestön laajasta skaalasta mainittakoon komiteat kansainvälisten suhteiden historian, historiografian, merihistorian, sotahistorian, slaavien historian, Ranskan vallankumouksen, naishistorian, turismin ja demografian tutkimiseksi.

CISH kokoaa eri historian-tutkijoita eri maista ja mante-reilta yhteen keskustelemaan polttavista ajankohtaisista ja

metodologisista kysymyksistä. Suomi liittyi CISHin jäseneksi ensimmäisten joukossa vuonna 1927, ja suomalaiset historiantutkijat ovat osallistuneet aktiivisesti CISHin toimintaan esitelmöitsijöinä ja kommentaattoreina. Amsterdamin maailmankongressissa esiintyi 15 suomalaista historiantutkijaa.

Maailmankongresseja on pidetty vuodesta 1898 alkaen ja vuodesta 1950 säännöllisesti joka viides vuosi. Seuraava historiantutkijoiden maailmankongressi pidetään vuonna 2015 Kiinassa Shandongin yliopistossa Jinanissa.

Palkittuja

■ Harri Korpisaari on saanut Suomen Marsalkka Mannerheimin perinnesäätiön sotahistoriapalkinnon väitöskirjastaan *Itsenäisen Suomen puolesta – Sotilaskomitea 1915–1918* (SKS 2009). Palkinnon perusteluissa Harri Korpisaaren tutkimuksen todetaan osoittavan poikkeuksellisella tavalla, että vuoden 1918 sisällissodasta on mahdollista kirjoittaa tieteellisen viileästi, puolueettomasti ja objektiivisesti. Lisäksi painotetaan, että Korpisaari on onnistunut uppoutumaan syvälle tapahtumien syihin ja taustoihin sekä tuomaan esille lopputulokseen vaikuttaneet tekijät ilman tuomionjakajan roolin omaksumista johtopäätöksissään.

SYVÄKERTAUS

Historiaa todellakin ilman ruotsia

■ Päätoimittaja Pirjo Markkulan perustelut pakkoruotsin ylläpitämiseksi (*HAik* 2/2010) eivät vakuuttaneet. Kirjoitus oli kuitenkin hyödyllinen avaus siihen, onko pakkoruotsin ylläpito tarpeen historian tutkimuksen kannalta ja siten yksi osa valtakunnallista pakkoruotsikeskustelua.

Ensinnäkin vain murtoosa nuorista ryhtyy historianopiskelijaksi, joten pakkoruotsin luettaminen koko ikäluokalla – noin 60 000 lasta – on hätävarjelu liioiteltua. Markkula myönsi, että hänkin piti ennen historioitsijaksi ryhtymistään pakkoruotsia tarpeettomana. Ne harvat nuoret, jotka ryhtyvät historian tutkijoiksi voivat mielestäni opetella ruotsia tutkimustarpeitaan varten. Ovathan monet esimerkiksi Venäjän historian tutkijat joutuneet opettelemaan venäjää kielen alkeista alkaen. Miksi ruotsin opettelu olisi tätä kummallisempaa? Ylioppilaat, joilla oli vielä 1960-lu-

vun alussa oppikoulussa pitkä saksa, joutuivat säännöllisesti panostamaan englannin kieleen, koska useimmat oppikirjat olivat useissa tiedekunnissa englanniksi. Oli pakko, jos mieli valmistua.

Toisekseen valtaosa historian opiskelijoista törmäsi vielä 1960-luvulla täysin uuteen kieleen, sillä latinan pro exercitio -koe oli heille pakollinen kielten opiskelijoiden tavoin. Ruotsin osaaminen historian tutkijoiden keskuudessa voidaan vastaavasti turvata tekemällä ruotsi osaksi yliopistollista historian opetusta. Historiasta kiinnostuneet koululaiset voivat valita ruotsin vapaaehtoisena aineena jo peruskoulussa. Yliopistollisen pakkolatina-aikaan klassista peruskoulutusta sen sijaan oli vain muutamassa kaupunkilyseossa.

Rapistunutta yhtenäiskulttuuria tuskin kannattaa ylläpitää pakkoruotsin avulla. Varsinkin kun monikulttuurisuudessa tulisi mielestäni olla tilaa myös niille lopputulokinnon suorittaneille, jotka eivät ruotsia osaa. Olemmehan nimenomaan Suomessa, jossa riikinruotsalaisistakin esimerkiksi hoitohenkilökunta voi harjoittaa ammattiaan suomea osamatta.

Erkki Piikala

Kirjoittajat

■ Jaakko Autio on valtiotieteiden maisteri, joka toimii tutkijana Helsingin yliopiston taolous- ja sosiaalhistorian oppiaineessa.

Jukka von Boehm on filosofian maisteri ja valmistelee väitöskirjaa Helsingin yliopiston Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksessa.

Björn Forsén on dosentti ja Helsingin yliopiston historian yliopistonlehtori.

Pekka Harttila on helsinkiläinen suurlähettiläs ja varatuomari.

Mikko Huhtamies on Helsingin yliopiston Pohjoismaiden historian dosentti.

Kari Kallioniemi on populaarikulttuurin historian dosentti, joka toimii lehtorina Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa.

Sari Katajala-Peltomaa on filosofian tohtori ja yliopistonlehtori Tampereen yliopiston Historiatieteen ja filosofian laitoksessa.

Kaarina Kilpiö on valtiotieteiden tohtori ja toimii tutkijana Helsingin yliopiston Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitoksessa.

Tiina Kinnunen on Itä-Suomen yliopiston historian yliopistonlehtori ja Tampereen yliopiston yleisen historian dosentti.

Sofia Kotilainen on filosofian tohtori ja toimii tutkijatohtorina Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksessa.

Jukka Kulomaa on Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian dosentti.

Kimi Kärki on filosofian liseniaatti, joka toimii koordinaattorina kansainvälisessä European Heritage, Digital Media and the Information Society -maisteriohjelmassa Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteentutkimuksen laitoksessa.

Jens Lerbom on filosofian tohtori, Höögskolan i Halmstad.

Jukka Lindstedt on oikeustieteen tohtori.

Ohto Manninen on Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian professori emeritus.

Jari Muikku on helsinkiläinen filosofian tohtori.

Jarmo Nieminen on tutkijasiupseeri Maanpuolustuskorkeakoulussa.

Tapio Nurminen on filosofian maisteri ja IT-yrittäjä.

Jyrki Paaskoski on Helsingin yliopiston ja Itä-Suomen yliopiston Suomen ja Venäjän historian dosentti.

Erkki Pihkala on espoolainen taloushistorian professori emeritus.

Hanna Pirinen on dosentti ja Jyväskylän yliopiston taidehistorian yliassistentti.

Heikki Roiko-Jokela on Jyväskylän yliopiston Suomen historian dosentti ja yliopistonlehtori.

Timo Soukola on Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian dosentti.

Marko Tikka on Tampereen yliopiston Suomen historian dosentti.

Saara Tuomaala on filosofian tohtori ja Suomen Akatemian tutkijatohtori.

Martti Turtola on Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian professori.

Heikki Uimonen on akustisen kommunikaation dosentti ja tutkija Tampereen yliopiston musiikintutkimuksen laitoksessa.

Erkki Vasara on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.

Timo Ylimaunu on filosofian tohtori ja tutkijatohtori Oulun yliopistossa. Hän on Towns, borders and material culture -tutkimusprojektin johtaja.

Notes on the contents

■ The theme of this issue – edited by Marko Tikka – is *Sounds of History*. The articles serve to remind us of the great diversity of roles sound has played in history: they can be intentional, random, false or almost too authentic. Two phenomena are emphasised when discussing the history of sounds: oral history and the history of music in its different forms.

In her article *Sounds and oral history: Interviews as a context of creating sound culture*, Saara Tuomaala discusses how soundscapes are rewritten and re-created when writing history. The strokes of the clock have died down, but their echoes will remain for as long as people remember the

strokes and write about them. The meanings given to past sounds will change and become associated with new aural and written contexts.

In her article *The sounds of war and their echoes in civilians' minds: How to interpret oral history data recorded in the 20th century about the Finnish War*, Sofia Kotilainen states that oral history data related to the Finnish War have been used very little in historical research to describe civilians' experiences. Because these sounds of war were recorded in written format several decades after the war, the researcher interpreting archived material must consider to what extent the data reflects the concept of history held by the people who recorded the data. In her article, Kotilainen analyses the soundscape of the Finnish War (1808–1809) in north-central Finland.

In the spring of 2009, Jukka von Boehm sensed how the atmosphere in the Royal Opera House in London was suddenly electrified after a translation of a line sung by King Henry appeared on the subti-

ling device: "Never again shall anyone abuse the German Empire!" But the audience soon fell under the musical spell of *Lobengrin* again, perhaps after realising that Wagner could not have had the slightest idea of the words Wilhelm II or Hitler would speak later. In his article *The changing images of the enemy in German interpretations of Richard Wagner's Lobengrin 1845–1945*, von Boehm discusses the diversity, randomness and contradiction in the history of the opera's influence.

The Compact Cassette – perfectly portable, cheap and re-recordable – is possibly the innovation that made the most significant impact on the average consumer's musical behaviour. This innovation appeared in stores some forty years ago. In their article *Cheap and portable: How the Compact Cassette changed the soundscape*, Kaarina Kilpiö and Heikki Uimonen have made history by writing what is very likely the first article ever published in *Historical Journal* about the Compact Cassette. Time and time again,

Finns' music-listening habits have changed completely, be it because of the portability of music, the privatisation of listening habits or the search for better and better sound quality. These changes have affected the musical culture and the soundscape alike, as did the increasing popularity of the Compact Cassette.

In their article *Which soundscape won? "Real" music as a symbol of order and authenticity*,

Kari Kallioniemi and Kimi Kärki claim that the industrialisation of western countries did not only create a new soundscape – it also created the need for a social order system that is communicated symbolically through "real" music. The bourgeois musical culture of the nineteenth century reflected the suspicion toward "noise" and disorder that was typical of the era after the French Revolution. The music of the twentieth century aestheticised the urban, industrial and technological soundscapes.

(Translation AAC NOODI Oy)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2010

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokonaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2010 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 40 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 27 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 28 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (40 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (27 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (28 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi

Lähiosoite

Postitoimipaikka

Lipuke lähetetään kirjekuudessa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelupuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelupukkeissa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteerit: Veikko Kallio, Saunalahdenkatu 18 A 25, 02330 Espoo, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net
Käsitteilytoimet pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineistot julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehtä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä.

Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2010: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 40 €, korkeakouluopiskelijoilta 27 €, yhteisöltä 50 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 28 €. Vuosikertatilauks kirjakaupassa yms. 45 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteerit ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 40 €, opiskelijoilta 27 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Markku Peltonen*

Varapuheenjohtaja: professori *Petri Karonen*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi ke 16–17 ja to 10–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 28 €, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjatalo (Mariankatu 3, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

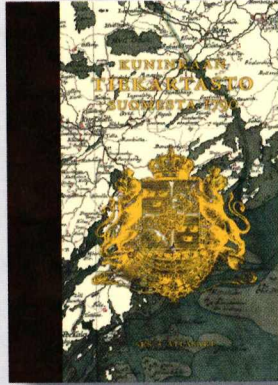
Harvinainen arkistolöytö!

ERKKI-SAKARI HARJU JA
JUSSI T. LAPPALAINEN

Kuninkaan tiekartasto Suomesta 1790

Näköispainos Kustaa III:n aloitteesta syntyneestä kartastosta on hämmästyttävän tarkka kuvaus Etelä-Suomen teistä, vesistöistä ja paikkakunnista. Teos luo katsauksen myös kartaston syntytaustaan, yleiseurooppalaiseen poliittiseen tilanteeseen ja kartoituksen käytännön toimeenpanoon.

92,-

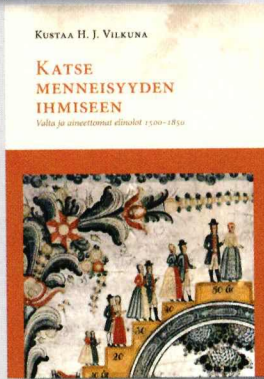

TUOMAS HEIKKILÄ (TOIM.)

Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa

Teos luo ensi kertaa laajan kokonaiskuvan Suomen varhaisimmasta kirjallisesta kulttuurista. Se käy läpi kirjallisen elämän eri puolia ja luottaa kirjallisen kulttuurin merkitystä yhteiskunnallisena muutosvoimana. Tutkimus perustuu suurelta osin aiemmin koskemattomaan lähde-materiaaliin.

36,-

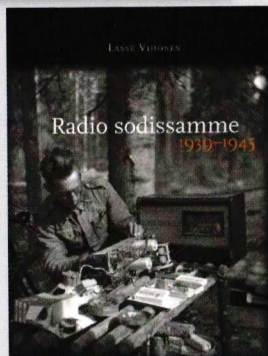

MARKKU KANGASPURO, JOUKO NIKULA & IVOR SODOLSKY (ED.)

Perestroika: process and consequences

Kirja valottaa perestroikaa prosessina, jolla on oma pitkä, koko entisten sosialistimaiden kattava historiansa ja jonka seurauksia aikalaiset eivät osanneet nähdä.

28,-

J. E. O. SCREEN

The Queen Dowager's Life Regiment in Finland 1772-1808

Teos selvittää leskikuningattaren henkirykmentin alkuperän ja organisaation, henkilöstön, palvelustehävät sekä sotatoimet ja luo kuvan Viaporin linnoituksen arkipäivästä. Tutkimus perustuu laajaan arkistomateriaaliin ja kirjallisuuteen.

29,-

KUSTAA H. J. VILKUNA

Katse menneisyyden ihmiseen

Valta ja aineettomat elinolut 1500-1850

Teos tarkastelee kiinnostavasti teemoja, jotka palautuvat valtaan, ihmiseen ja ihmisten käsityksiin yhteiskunnasta ja moraalista. Se selvittelee myös erilaisuuden vastaanottoa ja sietämistä pureutumalla moraalijärjestelmiin ja niissä tapahtuneisiin muutoksiin.

28,-

LASSE VIHONEN

Radio sodissamme 1939-1945

Teos kertoo, miten suomalaiset, viholliset ja puolueettomat maat käyttivät radioaaltoja hyväkseen omissa sotaponnisteluissaan. Kirja kertoo muun muassa Yleisradion salaisista tehtävistä. Liitteenä oleva DVD-levy sisältää autenttisia äänijä filminäytteitä sekä taustatietoja sotavuosien radio-ohjelmista.

36,-